

híd

irodalom **M**űvésze **T**ársadalomtudomány

2005
11. szám
november

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

Alapítási év: 1934
LXIX. évfolyam
2005. 11. szám
november

Főszerkesztő:

Gerold László

(e-mail: gerlgalm@eunet.yu)

Főszerkesztő-helyettes:

Faragó Kornélia

(e-mail: corna@eunet.yu)

Főmunkatársak:

Bányai János

Böndör Pál

Harkai Vass Éva

Jung Károly

Ózer Ágnes

Toldi Éva

Utasi Csaba

Vickó Árpád

Virág Gábor

Lektor/korrektor:

Buzás Márta

Tördelőszerkesztő:

Buzás Mihály

Fedőlap:

ifj. Sebestyén Imre

Tartalom

LAKNER Lajos: A hagyományról. Irodalmi kultusz és hagyomány (tanulmány)	3
--	---

JÓ HELYEK

SZILÁGYI Márton: Csokonai Tusculanuma (tanulmány)	23
---	----

*

LADÁNYI István: Eresszai észrevételek - Zágráb-Hajmáskér-Zágráb (via Zenta, Szabadka) (esszé)	31
Aaron BLUMM: Lyó hejek (népmese)	39
NAGY ABONYI Árpád: Rövid séta, őszi alkonyatban (kispróza)	46

*

KISS GY. Csaba: Fények és árnyak - az ő Budapestjük (tanulmány)	49
--	----

*

GÉBER László: A la Domonkos (vers)	55
Slobodan BELJANSKI: Jegyzet Újvidékről (GÉBER László fordítása) ..	56
Vojislav DESPOTOV: Kanizsa 1979, Becskerek, Városi hálózat (versek) (FENYVESI Ottó fordítása)	58
DANYI Zoltán: Távolodóban, Őszi szőlő, Keserv (versek)	60

*

KÁNTOR Lajos: London befogad... (esszé)	61
---	----

*

PATÓ Attila: Kuks - a kezdés és újratekzés képességéről (esszé)	75
---	----

KRITIKA

ANTITOXIN

Bányai János: Ilyen lenne, ilyenek lennének?	86
Gerold László: Hozzá nem értés felsőfokon	90

JEGYZET

BORDÁS Győző: Tudományos könyvkiadás a Vajdaságban a Forum
Könyvkiadó tükrében 104

KRÓNIKA

HUGYIK Ella összeállítása 108

*

Számunk képanyagát PATÓ Attila fotósorozatából válogattuk

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold
László. - 1. évf., 1. sz. (1934) - 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)- . - Újvidék :
Forum Könyvkiadó Közvéllalat, 1934-1940 ; 1945-. - 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD - irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. - 2005. november. Kiadja a
Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal:
21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu;
e-mail: forumkk@eunet.yu - Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. -
Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. - Előfizethető a 160-15290-87-es
zsrírszámára (Delta Banka AD Beograd. Fil. u Novom Sadu); előfizetéskor kérjük feltün-
tetni a Híd nevét. - Előfizetési díj 2005-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős
szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR - Készült az Ideál Nyomdában
Újvidéken. - YU ISSN 0350-9079

A hagyományról

Irodalmi kultusz és hagyomány

A hagyományról gondolkodva érdemes az irodalmi kultuszokra is pillantást vetnünk. E világi kultuszok ugyanis a hagyománykonstruálás és a hagyományápolás legfontosabb modern intézményei. Céljuk, hogy a kultikusan tisztelt alkotó neve és műve örök időre fennmaradjon, s kultusza hagyománnyá váljon. Az időfelettség hol azt az igényt jelenti, hogy a választott alkotások nemzedékről nemzedékre továbbhagyományozódjanak, hol pedig ennél többet: mintául szolgáljanak a jelenkor számára is.

A HAGYOMÁNY MAGÁTÓL ADOTTSÁGA

A kultuszok irányítói számára nem kérdéses, hogy a választott alkotó és mű, illetve az általuk megmutatkozó, nem feltétlenül csak művészi értékrend hagyomány. A kultusz intézményére pedig mint e hagyomány megnyilatkozásának, prezentációjának, vagyis jelenvalóvá tételének a helyére tekintenek. Nélkülözhetetlen szerepük van ugyan a tradíció szóhoz juttatásában, de nem ők találták fel, hanem csak alkalmat adnak megmutatkozására, léte ugyanis magától értetődő, természetes. Ennek ellenére a legtöbb kultusznak értetlenekkel vagy épp ellenségekkel kell küzdenie fennmaradásáért. Épp ezért többségüket az a bennlévők számára gyakran rejtve maradó melankólia hatja át, melynek kiváltó oka a *hagyomány vélt magától értetődő volta és a jelenkor vaksága közti ellentét*. Ami ugyanis a kultuszban résztvevők számára természetes, a kívülállók számára megfejtésre váró jelenség. A magyar irodalmi kultusz egyik legrégebbi intézménye, a Kisfaludy Társaság esetében is jól megfigyelhető e kettősség. Egyrészt a társaság új tagjává választott személy nem győz hálálkodni és nem győz fogadkozni, hogy igyekszik megszolgálni a felé áradó bizalmat, hisz olyan emberek közé került, akikre Kisfaludy Károly fénye árad, másrészt a társaság vezetői gyakran panaszkodnak azért, mert a szélesebb közönség

érdektelen, amit mindennél jobban mutat, hogy „a társaság kiadványai nem kelendők”.¹ Sőt nemegyszer előfordult az is, hogy az elnöknek „a tag[okat] a társaság ügyei iránt minél nagyobb érdeklődésre [kellett] kér[nie]”.² Úgy tűnik, a búskomorság az exkluzív kultuszközösségeket sem kerüli el, melyek pedig hitük szerint függetlenek a közönségtől. Így például Hofmannsthal életében is elkövetkezett az a pillanat, amikor úgy érezte, csak akkor képes tovább élni, ha kilép a barátaival közösen teremtettt költői világából, s megpróbálja újrendezni az élethez való viszonyát.³

A kultuszok történetét figyelve is erősen kétségesnek tűnik, hogy valóban ennyire természetes, ennyire magától értetődően adott-e a hagyomány, ahogyan azt a bennlévők gondolják. Az első kérdőjelet az a tény teszi vélekedésük mögé, hogy a kultuszok változékonyak, keletkeznek és eltűnnek. Igaz, van néhány olyan, mely több mint másfél századot is túlélt, de ennek története is szakaszolható, kezdete és vége között számos változást kellett elszenvednie. A Shakespeare-kultusznak például egészen más funkciója volt a 19. század eleji magyar irodalomban, mint a 20. század első felében, vagy a Csokonai alakja körül kialakult népi kultusz egészen más természetű és szerepű, mint az irodalom rendszerében kialakuló.⁴ A másik kérdőjel a kultuszok sokféleségéből adódik. Nem túlzás azt állítani,

¹ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1901. február 5. MTAK Kézirattár MS 5776

² A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1902. február 5. MTAK Kézirattár MS 5776

³ Dieter Schrey: Die Lyrik des jungen Hofmannsthal.htm 24–25. In: (2001. 03. 28.); Schorske 1998: 29–31., 277–281.

⁴ A hazai Shakespeare-kultusz a 19. század elején elsősorban az irodalmi értelmiség öntudatának és társadalmi pozíciójának erősítésére szolgált, a 20. század első felében pedig többek között alkalmat adott a transzcendens utáni vágy kielésére. (Dávidházi 1989:104., 237.) – A népi Csokonai-kultusz saját kultúrája világához, a népmesék hőseihez igazította, és emberfeletti képességek birtokosaként ábrázolta a költőt. Az irodalmi alrendszer Csokonai-képét az irodalomról és a kultúráról szóló viták formálták meg. Ezekben a konfrontációkban Csokonai és költészete nem vizsgálendő tárgy volt, hanem csak alkalmat adott a feleknek hiteik megvallására és az ellenfél leleplezésére. Így volt ez már 1805-ben a költő síremléke kapcsán kirobbant vitában, az ún. Árkádia-pörben. Kazinczy Csokonai nevét használva mutatott rá a debreceniek maradiságára, s fordítva, Fazekas Mihályék is a maguk Csokonaijával érvelhettek a széphalmi mester többséget kizáró, elit szellemű közön/ssfelfogásával szemben. A 19. század közepén pedig a hagyomány és a nyilvánosság körüli vitában Péczely József kollégiumi professzor annak igazolására használta Csokonai nevét, hogy a tradíció nem egyszer és mindenkorra adott, hanem a mindenkori jelen igényei szerint formálódik. A professzorok viszont Csokonai életére hivatkoztak annak példajaként, hogy hova vezet a közös hagyomány semmibevétele. (Vö. Lakner 2000: 389–392., 409–412.) A 20. század elején aztán a debreceni Csokonai Kör a költő nevére hivatkozva utasította el a modern irodalmi törekvéseket, míg ellenfelei szintén az ő nevét használva igazolták az újítás jogát és érvényét. (Vö. Lakner 1993)

hogy a magyar irodalom legjelentősebb változásai leírhatók kultuszok vetélkedéseként is. Ady kultusza kényszerítette például a tradícióápolás új formái keresésére az évtizedeken át megkérdőjelezhetetlenek és érvényesnek hitt Petőfi-kultusz képviselőjét, a Petőfi Társaságot. Részben ennek köszönhető, hogy 1909-ben végre megnyílt a régóta tervezett Petőfi Ház, melytől tömeghatás elérését és széles körű támogatottság megszerzését remélték. A ház megnyitásakor Herczeg Ferenc, a társaság elnöke a Petőfi-kép átalakításának szükségességéről, Petőfi költészete élővé tételének elodázhatatlanságáról beszélt. Az addigi nemzeti költőképpel szemben felépítendő költőportré alapjának a Felhők ciklust nevezte, melynek költői világa meglehetősen távol esik a közösségi érdekek és értékek képviseletétől, s a versek irodalmiassága és a bennük megformált költői szerep egyáltalán nem illettek a közkeletű, kultuszra alkalmas Petőfi-képbe.⁵

Az eddig megjelent kultusztanulmányokból az tűnik ki, hogy a kultuszok keletkezése és halála összefügg a *jelen igényeivel*. Többek között így is értelmezhető Dávidházi Péter magyar Shakespeare-kultuszról szóló könyvének azon tanúsága, hogy kultusz elképzelhetetlen kultúra nélkül. Igaz, ő főleg az előbbi kultúragyarapító jellegére helyezte a hangsúlyt (Dávidházi 1989:324.), könyve és számos későbbi tanulmány alapján azonban az is bizonyosnak tűnik, hogy a kultúrateremtés nem járulékos eleme a kultuszoknak, hanem épp valamilyen kulturális történet – legyen az változás vagy állandóság –, előmozdítása, támogatása érdekében jönnek létre. Vagyis ebben az értelemben az irodalmi kultuszok legitimációs eszközök bizonyos intézmények, státusok és autoritások számára. Shakespeare kultusza a 19. század elején az írók társadalmi szerepének és jelentőségének elfogadtatását célozta. A Petőfi vagy a Kisfaludy Társaság esetében pedig elveik jelenkori érvényességét hivatott igazolni a két költő kultusza: az elsónél a 19. századi népiességen alapuló esztétikai elvek fenntarthatóságát, az utóbbinál a társaság vezetőinek irodalmi életben igényelt központi szerepét. S ugyanígy az 1948 utáni hatalom is politikai és kulturális legitimitása megteremtése érdekében próbálta kisajátítani Petőfi kultuszát (Kalla 1994:80–84.). De talán a legszemléletesebben Szilágyi Márton tanulmánya igazolta, hogy az irodalmi kultuszok keletkezésében a döntő szerepet a jelenkori érdekek játsszák. Szilágyi *Kármán József és a millennium* című tanulmánya remekül mutatja meg, hogyan és miért történt a Kármán körüli hagyománykonstruálás. A losonci lokálpatriótákra nem kevesebb feladat

⁵ Ahhoz, hogy „az igazi, eleven Petőfi nagyszerű diadalt ül[jön] az iskola és a hagyományok Petőfije fölött”, az kell, hogy az olvasók a forradalmi Petőfi mellett a formaművészt és a Felhők modern költőjét is meglássák. (Herczeg 1911:11–14.); A Petőfi-ház, Pesti Napló, 1909. november 6., 10.

várt ugyanis, mint magát a kultusz hősét megteremteni, fölhalálni egy hagyományt. Nem volt meg sem a szülőház, sem a sír, sőt Kármánt egyáltalán nem tartották számon a losonciak. Semmiféle helyi hagyomány nem volt tehát mozgósítható, most mégis a szülőházat és a sírt emlegették a szónokok, s a város világirodalmi rangú szülöttévé, magyar Lessinggé stilizálták Kármánt. Kultusza és a feltalált hagyomány Losonc közigazgatási és politikai szerepe megerősítésére szolgált: a város vezetői a megyeszékhely idekerülését szerették volna elérni (Szilágyi 1997:217-224.).

A fentiek alapján a kultusz révén megmutatkozó hagyományt Hobsbawm nyomán „feltalált hagyománynak” tekinthetjük, vagyis olyan hagyománynak, melynek *eredete szimbolikus funkciójában gyökerezik, azaz a múlt nem magyarázza, hanem csak igazolja az adott kultusz meglétét* (Hobsbawm 1987:138-140. és 178-182.; vö. Shils 1987:31-32.).

Szükségesnek tartom itt a következőket megjegyezni: azt a tényt, hogy a jelen konstruálja a hagyományt, mindenfajta negatív megítélés nélkül veszem tudomásul. A 18. század vége óta ugyanis általában a hagyományt mint mozgásban-alakulóban lévő múlttarabot értelmezik. A Faust I. részében teljes világossággal mondja ki e szemlélet lényegét a főhős: „Ami apáidtól rádesett, / szerezd meg, úgy tiéd egészen. / Nyűg és különc rajtunk a félretett: / csak mit a perc teremt, kecs eget élvezéssel.”⁶ Érdemes és fontos a német eredetit is elővenni, mert a segítségével sokkal egyértelműbben ragadható meg a korszak múlthoz való viszonya, melynek nagy hatása volt a későbbi időkre: Was du ererbt von deinen Vätern hast, / Erwirb es, um es zu besitzen! / Was man nicht nützt, ist eine schwere Last; / Nur was der Augenblick erschafft, das kann er nützen. (Amit apáidtól örökölt, / hódítsd meg, hogy birtokolhasd! / Amit az ember nem használ, az csak nehéz teher; / Csak amit a pillanat [a jelen] teremt, annak veheti hasznát.) Nem az örökül kapott múlt lebecsüléséről vagy kisajátításáról van itt szó, hanem arról, hogy a múltra nem mint áhítattal tisztelt, de merev hullára, vagyis élettelen történelemre kell tekinteni, hanem használni kell a jelen érdekeinek megfelelően. A múlt terméketlen tiszteletével szemben a tanulságokat teremtő használat mellett szól Faust. Igaz, mindez annak a lehetőségét is jelenti, hogy a múlt a rövid távú (leggyakrabban politikai, vö. Hobsbawm 1987:181.) érdekeknek lesz kiszolgáltatva (Eisenstadt 1991: 23-24.). E veszély azonban nem változtat azon a történeti tapasztalaton, hogy a múlt csak a mindenkori jelen használata révén lesz élővé, elevenné.

Úgy tűnik föl, hogy a kultusz fennmaradása, hagyománnyá válása alapvetően *kulturális erejétől* függ, vagyis attól, mennyire képes beleszólni a

⁶ Jékely Zoltán fordításában a szöveg elveszíti józanul gyakorlatias értelmét. - Goethe: Faust I. Bp., Európa, 1979. 38.

jelenkori kultúra alakításába, illetve mennyire tartósak azok a kulturális folyamatok-változások, melyeknek sodrában kibontakozott. A Shakespeare-kultusz minden bizonnyal azért tudott tartós lenni, mert fontos szerepe volt az irodalom alrendszerre formálódásának folyamatában. Vagyis olyan kulturális változáshoz kötődött, amely hosszú távon határozta meg az irodalmi-művészeti életet és az irodalomról-művészetről való gondolkodást. Azok a kultuszok viszont, melyek inkább rövid távú kulturális érdekek szolgálatában vagy bizonyos politikai kontextusban vagy csak az irodalmi mezőn belül tettek szert jelentőségre, rendszerint rövid életűeknek bizonyultak és/vagy nem váltak közösségi hagyománnyá. Így például Gyóni Géza kultusza azért korlátozódott csak a '60-as, '70-es évekre, mert tulajdonképpen pótcselekvés volt „[m]inden helyett, amire sok-sok okból, de legfőképpen a túlzottan ellenőrzött politikai-ideológiai felügyelet okán nem nyílhatott mód, ezzel a tevékenységgel kárpótolta magát sok tanár, tanító, népművelő, orvos, evangélikus, katolikus és református pap...” (Takács 1994:161.) Ugyanígy közvetlen politikai kiszolgáltatottsága lehetett a fő oka a Petőfi Társaság (1876–1945) korai, már a 19. század végétől kezdődő (és hosszan tartó) vegetálásának és bukásának is. A politikai-ideológiai kötelek túlságosan is az aktuális jelenhez, az aktuális politikai érdekekhez kötődtek a társaságot, s így képviselői egyre kevésbé tudták elhitetni, hogy valóban történelem feletti, a jelenkorban is érvényes értékeket képviselnek. A társaság egyre szorosabban kötődött az uralkodó politikai körökhöz, s komolyan veendő vádként merült fel, hogy tagjait karriervágy és önkultusz vezérli.⁷ Ady szintén alapjaiban támadta meg őket, amikor a soha meg nem alkuvó Petőfi alakját rajzolta meg, valamint a költő elevenességét állította szembe a társaság halott voltával.⁸ Hasonló a helyzet a Kis-

⁷ Már 1901-ben így kommentálta Gyulai Pál a társaság Petőfi Ház létrehozására irányuló törekvését: „Nekünk úgy tűnik, hogy nem Petőfinek, hanem a Petőfi Társaságnak van szüksége ily kegyeletes házra, hol kényelmesen elhelyezkedjék, s a magyar szépirodalom vezérszerepét kísérelje meg játszani.” I. (Gyulai Pál), A Petőfi-ház, Budapesti Szemle, 1901/289., 157.

⁸ „Petőfi nem alkuzik, s nem alkudott: csúfolták, hogy csak verseiben szeret meghalni, s megmutatta, hogy az igazi halálig is el tud menni.” „S a nagyszerű önátlatások gyönyörű, pár éves ködéből egy véres színű, nagyobb ködbe vész el az ifjú Petőfi alakja. A nem alkuvóé, aki azért élt, harsozott, hogy hamar vezegzen el mindent, s hogy ne legyen belőle megalkuvó. Úgy látták, hogy a vesztes csata után még inalta inalt magát menteni egy nagy kukoricásba. Nem hiszem, megállott biztosan a kukoricás előtt, mely jelképe a magyar életnek, a magyar renetegnek. Nem, ide már nem volt semmi kedve újra bemenni, kétszer nem történik csoda, életnek itt az ő élete több volt a többinél.” (Ady 1977:293., 301). S még egyértelműbben a Petőfi Ház kapcsán: „Petőfi sohasem lesz olyan halott, hogy fekete kriptába zárhassák. Mintha megérezte volna, hogy kik mernek valamikor az ő nevében szólni, legalább a tetemét elrejtette, amikor a halállal találkozott.” (Ady 1961:199.)

faludy Társasággal is. Gyulai azért mondott le 1899-ben a társaságban betöltött elnöki posztjáról, mert úgy látta, hogy a politikai érdekek egyre inkább beszüremkednek a társaság életébe, s háttérbe szorítják az eredetileg tisztán irodalmi célokat.⁹

A fent említett esetek az irodalmi kultuszokban megképződő hagyomány alapproblémájára hívják fel a figyelmünket: *időfelettségük és időhöz kötöttségük kettősségére* vagy inkább ellentétére. A hagyományok képviselőinek újra és újra szembe kell nézniük és magyarázatot kell adniuk arra, hogy az idő változása ellenére miért lehet továbbra is érvényes az általuk képviselt hagyomány, vagyis miért lehet olvasható vagy követendő minta a régmúlt egy-egy alkotása. Ismételten válaszolniuk kell arra, mit jelent művek és alkotók muzealizálása, mit jelent, hogy kivonják őket a történelem hatalma alól.

Válaszként leggyakrabban egy 18. századi, felvilágosodás kori elgondolás bukkan föl. Jelesül az a meggyőződés, hogy a kultikusan tisztelt alkotó és műve maga a természet. Pope az *Essay on Criticism* (1711) című művében azt fejtegette, hogy a klasszikusok nincsenek a történelmileg változó normáknak alávetve, hisz maga a természet volt inspirációjuk forrása, s ezért joggal igényelhetik, hogy rájuk is mint a természetre tekintsenek. Épp e meggyőződés alapján hangsúlyozhatta azt is, hogy kora költőinek nem a természetet, hanem a klasszikus költőket kell utánozniuk. Ami nem kevesebbet jelentett, minthogy Homérosz, Vergilius és Horatius után önmagukat is történetietleníteni és naturalizálni kell. Shakespeare klasszikus voltát szinte a 20. századig ez a legitimációs háttér határozta meg. Az 1800-as évek közepén például Samuel Johnsonnál a „Shakespeare mint a természet költője” gondolat jegyében történt a drámaíró kanonizálása és kötelező hagyománnyá emelése.¹⁰ Talán nem véletlen, hogy a hazai kultuszok paradigmájának tartható Petőfi-kultuszban is gyakran találkozhatunk azzal az állítással, hogy a költő és műve szinte maga a természet.¹¹ A ha-

⁹ „Utolsó ülésünkön a társaságunknak az aradi ünnepélyen bármilyen alakú részvételét nem politikai szempontból elleneztem, hanem a társaság alapszabályai és hagyományaiból kiindulva. A Kisfaludy Társaság tisztán szépirodalmi és széptani intézet, melynek semmi köze a politikához.” Gyulai Pál levele a Kisfaludy Társaságnak, 1899. október 9. – MTAK Kézirattár, MS 5373/8

¹⁰ Samuel Johsont idézi Aleida Assmann. Aleida Assmann: *Fluchten aus der Geschichte: Die Wiedererfindung von Tradition vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. In: [www.uni-bielefeld.de/\(en\)/ZIF/ Publikationen/94-95-Assmann-Aufsatz.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/(en)/ZIF/Publikationen/94-95-Assmann-Aufsatz.pdf) (2004. 04. 17.)

¹¹ Petőfi oly közel áll a természethez, annyira beleéli magát az örök életbe, annyira fel tudja támasztani, hogy művei olvasásánál (...) az ősidők [jutnak eszünkbe], ahol minden természeti erő megelevenedett mint személy vagy állat...” (Riedl 1923:144.) Vö. Margócsy 2003:143.

gyomány naturalizálása azért tűnhet hathatósnak, mert egyrészt önmagában hordja igazolását, nem szorul külső támogatásra, megerősítésre, másrészt immunis mindenfajta kritikával szemben. Ha ugyanis a hagyomány nem történeti-emberi képződmény, hanem a természettől adott, akkor nincs más lehetőségünk, mint elfogadni.

Jellemző e vonatkozásban, hogy a tradíció a 19. században elsősorban és mindenekelőtt szóbeli hagyományt jelentett, vagyis olyan hagyományt, mely „eleven előadás és tanítás”, ahogy Herder tartotta, vagyis szellem, nem pedig betű.¹² Elevensége, sőt pusztá léte szinte automatikusan biztosítja magától értetődő voltát, s épp ezért e hagyományértelmezés fontos eleme (mondhatni hagyománya) a kritikai distancia hiánya, vagyis a hagyományt arról lehet megismerni, hogy nem lehet róla gondolkodni, nem lehet kritizálni, nem lehet vizsgálat tárgyává tenni.¹³ E felfogás mentén¹⁴ alakította ki Gadamer is a maga hagyományfogalmát, s különböztette meg a tradíciót és a történelmet.¹⁵ Ugyanakkor kettejük közös előfeltételének a hagyomány megszólító erejét tételezte.¹⁶ A múlt aktivitásának állítása a hagyomány elsődlegességét és elevenségét is jelentette. Annak ellenére így van ez, hogy Gadamer többször is hangsúlyozta, hogy a hagyomány nem élhet tovább a „megértésre” és „ápolásra” törekvő jelen nélkül.¹⁷ Talán nem véletlen, hogy a Gadamer hermeneutikájára építő Jauss is a múltban megszülető műalkotás és a jelenbeli olvasás közti távolság megteremtésében, a történeti reflexió meglétében látta végül az igazi befogadás specifikumát, s nem vitte következetesen végig az esztétikai tapasztalat felszabadításának programját (Jauss 1977: 24–64.; vö. Tverdota 2004: 200–202.). S talán az is megkockáztatható, hogy szintén a fent említett hagyományfelfogásnak van szerepe abban, ahogyan Ricoeur különbséget tesz emlékezet és történeti megismerés, Pierre Nora pedig az emlékezet és a történelem között (Ricoeur 1999, Nora 1999).

¹² Idézi Nyíri Kristóf. Nyíri 1994a:30.

¹³ Érdekes lenne a hagyomány, az életvilág és Wittgenstein bizonyosságfogalma közti egyezéseket és különbségeket külön tanulmányban megvizsgálni.

¹⁴ „Az írásos hagyomány nem egy elmúlt világ darabja, hanem mindig már eleve fölötte áll az ilyen világnak, mert az általa kimondott értelem szférájába emelkedik.” (Gadamer 1984:273.)

¹⁵ „A tradíciónak, melynek lényegéhez tartozik a hagyomány magától értetődő továbbadása, kérdésessé kell válni, hogy kialakulhasson a hermeneutikai feladata, a hagyományelsajátítás világos tudata.” (Gadamer 1984: 14.)

¹⁶ Mindkettőnek van „egy közös alapvető előfeltétele, tudniillik az, hogy a hagyomány megszólít bennünket”. (Gadamer 1984: 202.)

¹⁷ „A legvalódibb, legszolidabb hagyomány öröklődése sem a természeti folyamatok módjára játszódik le az egyszer már meglévők tehetetlenségi erejénél fogva, hanem igenlésre, megértésre és ápolásra szorul.” (Gadamer 1984: 201.)

Mindezek alapján elmondható, hogy az irodalmi kultuszok hagyományértelmezése a klasszikus hagyományos és modern kori fogalmával érintkezik. Képviselőik hite szerint ugyanis a kultikusan tisztelt alkotó és/vagy művei örök érvényűek, vagyis minden korral egyidejűek. A klasszikus kétféle fogalma egyben a múltbeli örökséghez való kétféle viszonyt jelent. A tradícióképzés egyik modelljének a klasszicizmus tekinthető, amely követendő mintának tartotta a klasszikus hagyományt, vagyis nemcsak a klasszikusnak gondolt művek örök jelenidejűségét tételezte, hanem e művekből leszűrhető elvek jelenkorban való érvényességét, folytathatóságát, mintaadó voltát is. Ezzel szemben a klasszikus modern fogalma nem mintát, hanem értéket jelent, a művek örök aktualitását, olvashatóságát.¹⁸ Úgy tűnik föl, hogy a kultusz intézményesülése legtöbbször magával hozza a tradícióalkotás elsőként említett, Aleida Assmann által geneológiai nevezett, módjának fokozott jelenlétét, szerepét.¹⁹ Mind a Kisfaludy, mind a Petőfi Társaság esetében megfigyelhető, hogy a hagyomány mintát is értenek. Elég csak az általuk kitűzött pályatételekre gondolnunk, melyek rendre a múlt műfaji és szemléleti kereteinek érvényesüléséről tanúskodnak.²⁰ A magyar Shakespeare-kultusz intézményesedésekor is szerephez jutott a minta. Érdekes módon azonban nem maguk a művek, hanem a fordítások váltak mintává.²¹ Mindezekon túl talán az a vélekedés is megkockáztatható, hogy minél inkább túllépte a kultusz az esztétika határait, vagyis minél inkább társadalmi érdekeket és jelentéseket is mozgósított, annál inkább hangsúlyosabb volt a hagyománykööttség. Így például a Petőfi Társaság nem pusztán egy szűk irodalmi és/vagy társadalmi réteg, hanem az egész nemzet, minden magyar képviselőjének tekintette magát. A Petőfi Ház mindennél világosabban jelentette meg a nemzeti érdekek és érdekek abszolút társadalomfölöttségét. A kiállításban ugyanis éppúgy helyet kaptak a népi Petőfi-kultusz révén megőrzött tárgyak, a költő nevét márkaként viselő ipari termékek, mint a költő kéziratái és nyomtatott munkái. A kiállítás azt sugallta, hogy a nemzeti érdekek és érzelmek

¹⁸ Schiller klasszikus-szентimentális fogalompárja a váltást tükrözi. A szentimentális költő számára ugyanis már nem lehet minta az antik művészet.

¹⁹ Lásd a 10. jegyzetet.

²⁰ 1901 februárjában verses elbeszélésre írtak ki pályázatot, s a feltételeket így szabták meg: „Nem lehet jelentékenyen terjedelmesebb mint pl. Vörösmarty Szép Ilonkája vagy Arany János Pázmán lovagja. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1901. február 5. MTAK Kézirattár MS 5776

²¹ „Ha az összkiadás minden szövege nem is, Vörösmarty, Petőfi és Arany összesen hat klasszikus fordítása »azóta is bekerült minden teljes magyar kiadásba, és a magyar Shakespeare-tolmácsolás normája, kánonja lett.« (Dávidházi 1989: 180.)

felszámolnak minden társadalmi különbséget, az etnikai meghatározottság felülírja a szociológiáit. Vagyis az általuk képviselt hagyomány nem választás kérdése, hanem e nemzetinek nevezett tradícióban áll benne paraszt és nemes, munkás és polgár, férfi és nő, ha tud róla, ha nem.²² Épp csak jelzem, hogy már a 19. századi Petőfi-utánzók kérdése sem pusztán irodalmi kérdés volt, hanem a kultúra egészéről való gondolkodást érintette.²³

Fontos azt is megemlíteni, hogy egy-egy alkotó kultusza nem feltétlenül jelenti azt, hogy műveit valamelyik értelemben is klasszikusnak tartanák. A Kazinczynak szentelt 1859. évi ünnepségek nem az alkotónak szóltak, hanem az irodalomszervezőnek (Keserü 1994: 38., vö. Margócsy 2000). S ugyanígy a Kisfaludy Társaság sem Kisfaludy műveit tartotta nagyra, hanem irodalomorganizátori tevékenységét. Kéky Lajos világosan kimondja ezt a társaság történetét feldolgozó könyvében: „Nem is annyira költői munkásságának értékében, mint inkább [...] szervező tevékenységében van az ő igazi jelentősége.” (Kéky 1936: 20.) Mindez azonban azt is jelenti, hogy ezek az alkotók könnyebben esnek ki az idő rostáján, mint azok, kiknek kultusza a műveikkel is igazolható. Ma a Kisfaludy név hallatán egy átlagműveltségű olvasó a *Himfy* és nem a *Kérők* vagy a *Stibor vajda* szerzőjére gondol. Kazinczy esetében annyival más a helyzet, hogy bár műveit nem olvassák, de nyelvújító munkássága révén alakja nem pusztán a magyar nyelv, hanem a nemzet megteremtéséhez is kötődik, fennálló kultusza alapvetően ebben játszott szerepének szól. Az is bizonyos állítható azonban, hogy a kultusz társadalmi támogatottsága annál nagyobb lehet, minél jelentősebb az alkotó művészi teljesítménye, pontosabban minél szélesebb ennek társadalmi elismertsége. Míg ugyanis az irodalmi élet megszervezése könnyen az irodalom belügyének tekinthető, addig az irodalmi alkotások szerepet játszanak/játszhatnak a személyes és a társadalmi identitás kialakításában is, túllépik alrendszerük (az irodalom) határait.

²² „Össze fogjuk gyűjteni és kegyelettel meg fogjuk őrizni az összes iparcikket, melyek valamelyes vonatkozásban vannak Petőfi szelleméhez. A legnaivabbakat és legnyersebbeket is, mert hiszen azok is kedves gyümölcssei egy nemzet hervadhatatlan szeretetének” – jelentette ki Szana Tamás. E Petőfi-ábrázolásokkal díszített iparcikkeknek ugyan semmi közük Petőfihez, de felidézik a Petőfi-kultusz nagyságát, és jól mutatják a hagyomány jelenvalóságát. A Petőfi-ház. Az Újság, 1907. január 8. 14.

²³ „Hogy a magyar közönség nem a művészt, hanem a hangzatot, a nagyhangút szerette és szereti mindég, azt én mondom - olykor tapasztalom is. [...] Nem lévén fogékonysága az igazi szépség iránt, az nyerte s nyeri meg a nagy többség tetszését, aki ugyancsak széles szájjal kimondja, ami a sokaságnak kedves.” Arany János levele Tompa Mihálynak, 1860. január 25. (Arany 1888: 477–78. és Arany 1998: 100–111.)

Ez utóbbi esetben – s egyben ez magyarázhatja tartósságát – az irodalmi kultusz a szimbolikus reprezentáció egyik legfontosabb formájává válhat: mintát adhat az egyénnek a társadalmi környezethez való viszonyuláshoz. S így a kultusz nem pusztán tükrözi a társadalmi érdekek és értékek világát, hanem részt vesz ennek formálásában. Vagyis nem zárható rövidre a kultusz értelmezése a társadalmi motivációk feltérképezésével, szükség van annak a bizonyos mértékben *önállóvá vált világnak* az elemzésére is, melyet a kultusz a rítusok, az ünnepségek és a szövegek révén terem meg.²⁴ Szükség van tehát a nyelv, a szertartások vizsgálatára is. Mindez a témánkra nézve azt jelenti, hogy a hagyománykonstruálás bemutatása sem szűkíthető le az érdekek leleplezésére, hanem szükség van az így megkonstruálódó értelmi világ és jelentésháló, s ennek belső problémái feltérképezésére és azoknak a kérdéseknek a megtalálására is, melyek a benne résztvevőket foglalkoztatták.

Így például érdemesnek látszik megvizsgálni, miért kaphat szerepet a hagyomány- és a klasszikus-konstruálás mindkét (minta és érték) modellje. Az a tény, hogy a kultusz irányítói gyakran a hagyományt nemcsak mint értéket, hanem mint mintát is fel akarták mutatni, már önmagában is arra utalhat, hogy ők maguk is tisztában voltak az időfelettség és a jelenidejűség feszültsége támasztotta gonddal. Vagyis azzal a problémával, hogy bár a kultusz elősegítheti alkotók és művek klasszikussá emelését, de egyben múzeumi tárggyá is változtatja őket. S így ugyan a múzeumi dekontextualizálás tetszőleges számú kontextus előtt nyitja meg az utat, de egyben ki is vonja e műveket az eleven történeti folyamatból, azaz tulajdonképpen megakadályozza, hogy hagyománnyá váljanak. Olvasható alkotások ezek, de mindenki tudja, hogy így már nem lehet írni (Radnóti 1999). A folytathatatlanság problémáját azok is érzik, akik az adott hagyomány mintaadó voltában is hisznek. Tapasztalniuk kell ugyanis, hogy e tradíció mintájára született művek olvasatlanok maradnak. Már idéztem a Kisfaludy Társaság vezetőinek panaszát, hogy kiadványaik a raktárakban maradnak. S ugyanígy újra és újra a mintaként állított hagyomány követetlenségét bizonyította/sugallhatta számukra pályázataik eredménytelensége, a beérkezett munkák értéktelensége. Mindez 1901-ben arra készítette Gyulai Pált, hogy lényegében belterjesnek nevezze a társaságot. Azt javasolta ugyanis, hogy a pályadíjakat ne csak a hozzájuk beérkezett pályázatokra lehessen kiadni, hanem vegyék figyelembe a magyar irodalom nem felügyeletük alatt álló részét is. Ugyanakkor ez egyben azt is jelentette, hogy a hagyomány érvényességét a körnél sokkal szélesebb értelemben

²⁴ Dávidházi Péter könyve remekül kapcsolja össze a kultusz által létrehozott világot (beállítódás, nyelvhasználat, szokásrend) azokkal a társadalmi és egyéni (pszichológiai) motívumokkal és történelmi-társadalmi funkciókkal, melyek a kultusz működtetésében szerepet játszottak.

gondolta el.²⁵ A tradíció mintaadó voltának elvesztése készítheti a kultusz irányítóit arra, hogy ragaszkodjanak a hagyományképzés geneológia módjához, pontosabban a hagyományban való kötöttséget mint etikai köteleiséget hangsúlyozzák, remélve, hogy ezzel a klasszikus mű művészi gyakorlatban való jelenléte biztosítható. Az sem zavarja őket, hogy amikor a klasszikusnak mondott művet a gyakorlati művészi élet részévé akarják tenni, egyben ki is szolgáltatják a romlásnak-avulásnak, pedig épp ezt szeretnék elkerülni. A Kisfaludy Társaság nagy öregjei épp ezzel a kopással szembesültek, amikor a pályázataik folyamatos eredménytelensége miatt be kellett látniuk, hogy nincs méltó utód. S mindez egyben azzal is szembesítette őket, hogy az általuk képviselt hagyomány folytathatatlan, vagyis a követendőnek ítélt klasszikus munkák legfeljebb csak olvasmányok lehetnek már, de nem minták.

Az előbb jelzett ellentmondás áthidalására rendszerint a divat szó szolgál. A kultusz irányítói szívesen használják negatív értelemben a divatos jelzőt. Eszerint az igazi értéket képviselő hagyomány mellett ott vannak a mindenkori divat uszályába került alkotók, akik végletesen és véglegesen kiszolgáltatják magukat az idő szeszélyének, s ezzel a felejtésnek. Mindezt persze az a melankólia hatja át, melyet afölött éreznek, hogy nem őket olvassák, és nem ők határozzák meg az irodalmi közbeszédet. Az örökség és a jelen igénye közötti ellentmondás problémája különösen a modernség keletkezése körüli időkben éleződött ki. Aleida Assmann hívta fel a figyelmet Swift egyik művére, ami e kérdést az apa által örökölt hagyott öltözet és az új öltözködési mód összeütközése révén tematizálja. A novella szerint Swift keserűen tapasztalta a hagyományok természetességének elmúlását, melynek első jele az volt, hogy explicitté kellett tenni, meg kellett fogalmazni, mit is kell hagyománynak tekinteni, mi a hagyomány. A szerző keserűségének oka, hogy miközben e cselekedet a hagyomány védelmét szolgálja, egyben bizonyossága annak is, hogy megtört létezése természetessége.²⁶ A reflexió tehát Swift és számos későbbi szerző számára is az első jele a hagyományromlásnak. S így rögzítése, muzealizálása és kultusza nem egyéb, mint védelem, elhatárolás, kiemelés a történelem folyamataiból, *a hagyomány érinthetetlenségének biztosítása*.²⁷

²⁵ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1901. március 28. MS 5776. Bár az alapítvány tevője, Bulyovszky Lilla ragaszkodott eredeti elképzeléséhez, végül azonban a társaság a nyílt pályázati forma mellett döntött.

²⁶ Lásd a 10. jegyzetet.

²⁷ Nem tanulság nélkül való Vargha Gyula egyik 1898-as indítványát idézni. „Mínt hogy a civilizáció gyorsan átalakítja népünk egész lelkevilágát s a színházak által divatos, csinált dalok és operett-szövegek mindjobban kiszorítják és feledésbe merítik a népünk lelkéből fakadt valódi népdalokat: nincs fontosabb feladatunk mint népköltészetünk rejtett kincseiből megmenteni azt, ami még megmenthető.” Javaslat: minden gyűjtést támogassanak. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1898. június 16. MTAK Kézirattár MS 5775

Mindezekén túl egy-egy kultusz fennmaradása, időbeli és társadalmi kiterjedtsége és hagyománnyá válása nagymértékben attól függ, hogy talál-e önmaga számára olyan hagyományt, amely legitimálja, vagyis a korábbi hagyomány szerves folytatásának tünteti föl. Remekül megfigyelhető ez József Attila kultuszában. Tverdota György mutatta meg, hogy a költő körül kialakult kultusz lehetőségét és a műveihez való viszonyt nagymértékben meghatározta, hogy szinte a pályája kezdetétől Petőfihez hasonlították. Eleinte csak külsődleges hasonlóságról volt szó. Kortársai idővel versei közt is rokonságot véltek felfedezni. Mindez aztán a költővel szemben megfogalmazott szerepelvárásá, illetve szerepáloommá vált: „kiválni a kortársak közül, Petőfi mellé emelkedni”. A Petőfi-hagyomány jelenléte olyan felhajtóerővé változott, melynek segítségével József Attila sorra legyőzte riválisait (Illyés Gyulát és Erdélyi Józsefet). Tverdota részletesen elemezte azt is, milyen történeti tényezők játszottak szerepet abban, hogy a rokonításban benne rejlő lehetőség megvalósulhatott. Bizonyos, hogy a népi líra törekvései Petőfit és a 19. századi népiességet felidéző ereje nélkül és József Attila az elnyomott néprétegek szószólójaként való megjelenése nélkül az említett párhuzam csak pusztá szójáték maradt volna. Ugyanakkor az is biztos állítható, hogy e történeti adottságok irányát és esélyét az a hagyomány határozta meg, mely Petőfiiben látta a költőt. A hasonlóság révén ugyanis József Attilára is átáramlott valami a természetből adott költő mítoszából, szerepéből, és megszabta, vagy legalábbis jelentősen befolyásolta a hozzá való viszonyt és művei recepcióját (Tverdota 1998: 78–81.).

A HAGYOMÁNY HELYE

A hagyomány „természetességét” folytonos ápolása, gondozása biztosítja. Ez természetesen elsősorban nem az egyének feladata, pontosabban az egyéni áldozatkészség kevés, intézmények kellene, melyeknek kellő erejük, tekintélyük és befolyásuk van a társadalom életét szabályozó szimbolikus értelmi világok formálásában-alakításában. (Az intézmények létrejötte mindig arról tanúskodik, hogy egy részleges értelmi világ kellően megerősödött, és képviselői késznek érzik magukat arra, hogy az egész társadalmat átfogó értelmi világot igazgassák, alakítsák.)²⁸ Ilyen intézménynek lehet tekinteni a kultuszokat is.

²⁸ Szimbolikus értelmi világok fogalmát Berger és Luckman alapján használom: e világok „az összes társadalmilag objektívált és szubjektív valóságos értelem és értelmesség mátrixának tartható. A társadalom egész története és az egyes ember életének egésze ezen az értelmi világon belüli események”. „[Ő]k húzzák meg a határt, hogy a társadalmi interakció szempontjából mi lényeges. [...] A szimbolikus értelmi világ az egyes jelenségeknek a léthierarchián belül rangot ad, és ebben a hierarchiában meghatározza a társadalmiság hatókörét is.” (Berger-Luckmann 1975: 122., 128–129.)

A kultusz és vélhetően minden hagyományápolással foglalkozó intézmény tevékenységét alapvetően az *írás és a hagyomány megkülönböztetése* határozza meg. Mint ismeretes, a reformáció alakította ki az írás és tradíció ellentétét, mely szerint a hit kérdéseiben egyedül az Írás a kötelezően irányadó. A felvilágosodás hagyománykritikája sokat köszönhet a reformáció hagyományfelfogásának, jöllehet a felvilágosodás számára maga a biblia is kritikai vizsgálatot igényel. Mindenesetre a felvilágosult gondolkodóknak köszönhetően egészen napjainkig ez az ellentét határozza meg hagyományról való gondolkodásunkat, ahogy erre Nyíri Kristóf is nyomatékosan felhívta a figyelmet (Nyíri 1994: 25–37.). E tradíció alapján ugyanis csak az számít hagyománynak, ami kizárja a kritikai distanciát, szemben az írással, amely igényli.

Mármost e téren az irodalmi kultusz hagyományhoz való viszonya elég ellentmondásos. Egyrészt minden kultusz elkülöníti az írástudó elitet, akik igazán hivatottak a hagyomány ápolására és a hagyomány kritikájára. Ők azok, akik filológiai ismereteiket alkalmazva kiadják (=megőrzik) a műveket, valamint újra és újra megpróbálják a helyes (=a műhöz méltó) olvasásra megtanítani a közönséget. Ugyancsak ők azok, akik képesek a szóbeli hagyományban fennmaradtakat megrostálni, kritikailag mérlegelni, s eldönteni, mi lehet a szentesített-írásbeli hagyomány része. Mindezek reflektált magatartásra utalnak, vagyis arra, hogy a hagyomány és a kultusz képviselői tudják, mit cselekszenek. Másrészt elég műveikbe beleolvasnunk, hogy lássuk, írásaik nem a reflektált értelmezés szülöttei, hanem azonosulásuk megvallásának és az olvasók azonosulásra késztetésének helyei. Többek között erre utalhat az a tény is, hogy a kultikusan tisztelt szerző művei nyelve és az értelmezők által használt nyelv szinte azonos. Az interpretátorok Petőfiül, Jókaiul vagy Eszterházyul beszélnek anélkül, hogy a reflexió feladására különösebben felfigyelnének. Vagyis ők azok is, akik számára az olvasás ismétlés, újramondás és újraélés. Az olvasás feladatát tehát nem az értelmezésben, hanem az írásban megnyilatkozó hagyomány igazságának a betöltésében látják. Ennek következtében munkáik az Írás igazságának formalizált, ritualizált fölmondásai. E felfogás szerint az ismétlés nem fölösleges és értelmetlen aktus, hanem a hagyomány létmódja. Azzal, hogy a tradíció formalizált sémákban él és mutatkozik meg, a „mindenkor így volt» és így is lesz» (Weber 1987: 63.), vagyis az állandóság képzetét teremti meg.²⁹

²⁹ Teljes világossággal fejezik ki ezt a kultusz és egyben a hagyományok alapintézményei, az emlékházak is. Ezek ugyanis nem emlékezésre felszólító helyek, monumentumok, hanem a hagyomány folytonossága megmutatásának a helyei. Az emlékezés ugyanis az újra jelenné tevést hangsúlyozná, az emlékházak viszont azzal, hogy ismert tényekkel (az életút ismert adatait felmondása) és a múlt hiteles dokumentumaival (az eredeti megmutatása) szembesítik a látogatót, a múlt magától értetődő jelenvalóságát állítják, mintha bizony a múlt elevenné, jelenvalóvá tételéért nem kellene megküzdeni. Míg az emlékezés a jelen aktivitását hangsúlyozza, addig az utóbbi esetben úgy tűnik föl, mintha az aktivitás, az energia a múltból áramlana a jelen felé.

A fentiek ismételten fölvetik a hagyomány és a kritikai distancia összeférhetetlenségének a kérdését. Amit most úgy fogalmazhatunk meg, hogy a hit vagy a tudás kérdése-e a hagyomány? Az irodalmi kultuszok irányítói a hit elsődlegességét vallották. Nyilvánvalóan ők maguk is tisztában voltak azzal, hogy egy-egy ünnepségen, szertartáson való részvétel vagy egy emlékház, kiállítás megtekintése nem tudáshoz juttatja a résztvevőket. Minden bizonnyal úgy gondolták azonban, hogy a szertartásokon való részvétel elég lehet az elköteleződéshez, a hithez. Nem véletlen, hogy mind a hagyomány, mind pedig az irodalmi kultusz kapcsán gyakran hangzik el az a vélemény, hogy csak a hit révén kerülhetünk belülré, válhatunk beavatottá, és csak mint hívők maradhatunk meg kebelükben. A témával foglalkozók többsége ezen az állásponton van. Az irodalmi és a vallási kultusz részvevői magatartása közti analógia a kultusz kutatásban, a hagyomány magától értetődő voltának tételezése a hagyomány kutatásban egyértelműen ezt jelzik. A szerzők többsége úgy véli, a kritikai beállítódás és vizsgálat mind a két esetben lehetetlenné tenné azt a magatartást, amely a kultusz és a hagyomány befogadásához szükséges. Erősen kérdésesnek tűnik, hogy hitetlen Tamásként bármelyiknek is részesei lehetnénk. Mindenesetre talán nem véletlen, hogy a kultusz papjai arra törekednek, hogy a kultuszt és az általa megmutatkozó hagyományt mindezekelőtt *átélhetővé* tegyék, vagyis ne a tudás, hanem az érzelmi azonosulás révén tegyék a személyiség élettörténetének részévé. A kultuszok mint *szimbolikus reprezentációk* a mentális konstrukciókat tapasztalható jelképekkel és történetekkel kötik össze. Erre szolgálnak az ünnepek, a szertartások és az emlékezethelyek. E ceremóniákon és helyeken sohasem a mondottak racionálisan belátható igazsága a fontos, hanem a résztvevőket magával ragadó érzelmi igazság. Már a kultusz kutatások kezdetén rámutattak a kutatók, hogy a kultusz jegyében született szövegeket nem lehet az ellenőrizhető igazság fogalma szerint mérni. E szövegek feladata ugyanis elősegíteni, hogy a résztvevők átélhessék, a saját igazságukká tehessék a mondottakat, ne végiggondolják-ellenőrizzék az elhangzottakat, hanem érezzék át a jelentőségét annak, hogy itt lehetnek. Az ünnep, a szertartások és az emlékhelyek esztétikailag megformált szimbolikus cselekvések alkalmi. A szimbolikus cselekedetek és események az átélés révén alkalmat adnak arra, hogy a résztvevők sajátjukként ismerjék fel a szertartások celebrálói által megformált világot, és megtapasztalják azt a hagyományt, amelynek részesei.

Tanulmányom végén a múzeumokat és a kiállításokat, az általuk használt prezentációs módot veszem szemügyre, melyeknek elsődleges feladatuk, hogy a szélesebb közönség számára szemlélhetővé, tapasztalhatóvá, átélhetővé, életük részévé tegyék a közös hagyományt, és megmutassák

hatalmát. A közös tradícióban osztozók nagysága úgy tűnik, egyben annak valódiságát, nem konstruált, hanem természetes voltát, magától értetődését is igazolja. Nem véletlen, hogy az irodalmi kiállítások elsősorban az írástudók körén kívül állóknak szólnak. A közönség körének kiszélesítése azért is lényeges, mert így nagyobb az esélye a kultusz fennmaradásának és a hagyomány hagyománnyá válásának. Mind a kultusz, mind pedig a hagyomány számára lényeges ugyanis, milyen szélességben tudja áthatni a társadalmat. Vagyis képviselőiknek arra kell törekedniük, hogy ne csak az írástudókat nyerjék meg, hanem az „írástudatlanokat”, hisz *valójában ők a hagyomány éltetői*, ők azok, akik kételkedés nélkül nemzedékről nemzedékre adják tovább a Csokonairól vagy a Petőfiről szóló legendákat, s ők azok, akik megőrzik azokat a tárgyakat, melyeket a kultusz hőse megérintett, használt.³⁰ Annál is inkább így van ez, mert úgy tűnik föl, épp e momentumok megléte teszi a hagyományt hagyománnyá. Elmesélhető, a felnövő nemzedékeknek átadható történetek és ereklyék nélkül nincs hagyomány. Épp ezért az érintéses mágia tárgyai és a hősről szóló legendák, történetek, ha a kellő cenzúra után is, de bekerülnek az írástudók által hitelesnek és igaznak tartott hagyomány körébe. A Petőfi Ház-beli kiállítás-hoz például Kéry Gyula, a Petőfi Társaság titkára végezte el a gyűjtést. Kéry minden olyan helyet felkeresett, ahol Petőfi járt, és minden olyan tárgyat összegyűjtött, ami a népi elbeszélések szerint a költővel kapcsolatba hozható. A tárgyak és az őket megszólaltató elbeszélések elsősorban nem Petőfi nemzeti és irodalmi jelentőségéről szóltak, nem egy irodalom-történet által megkonstruált és szükségszerűen koncepciózus költőképet rajzoltak meg, hanem nagyon is mindennapiélet-szerűek és konkrétak voltak. E történetek és relikviák kisebb közösségekben voltak ismerősek, konkrét emberekhez és konkrét helyekhez kötődtek. Még akkor is így van ez, ha gyakran egy általánosan elterjedt történet variációjáról volt szó. Kéry nemcsak összegyűjtötte, hanem hitelesítette is a tárgyakat és a történeteket. Ő volt az az írástudó, aki az egyéni, egy szűkebb közösség számára igaz és hiteles tárgyakra és történetekre azt mondta: ez igaz, ez hamis, ez bekerülhet a közös gyűjteménybe, ennek nincs ott a helye, ez a közösségi archívum része, ennek viszont semmi keresnivalója sincs ott. A kultusz vezetői, a hagyomány őrei tehát fenntartották maguknak a jogot, hogy ők döntsenek a tárgyak és a történetek hagyományba kerüléséről, ugyanakkor rá is voltak utalva az íráson túli hagyományra, amennyiben az

³⁰ A hagyományban való részesedés vágyán alapul a relikviák birtoklása utáni törekvés, ami persze megszüli a maga ügyeskedőit. Az 1910-es években egy szabóró adtak hírt az újságok, aki Victor Hugo nadrágdarabjait árulta. A rendőrség letartóztatta, mert annyi nadrágja, amennyit az élelmes szabó eladott, nem lehetett az írónak.

irodalminál szélesebb társadalmi hagyomány konstruálására törekedtek. Márpedig a legtöbbször ez volt a szándékuk, a kultusz és a kultúra összefüggéséről korábban mondtak fényében mindez érthető is. A kéziratok és a könyvek mellé így kerülhettek be és bizonyos értelemben lehettek velük egyenrangúvá a legendák és az irodalmi relikviák.

Hogyan válik láthatóvá az ereklyék révén a hagyomány? Megjelenítő erejüket az adja, hogy egy „nagy emberhez” kötődnek. E kötődés nem jelent egyebet, minthogy e tárgyak képesek arra, hogy beszéljenek gazdájukról: megidézzék életét, megidézzenek egy elmúlt, de mégiscsak jelen lévő életutat, s felidézzék azt az életformát, amely keretet adott mindezeknek. A relikviák révén szinte megelevenedik a letűnt kor és az elmúlt élet. Átéltéhetővé válik tehát. Ezen összegyűjtött és múzeumokban, emlékházakban kiállított tárgyak szinte automatikusan arra készítetik a látogatót, hogy mesére vágyjon. Azokra a történetekre, melyek kiemelték e tárgyakat mindennapi társaik sorából. S minél inkább személyes tárgyról van szó, annál nagyobb az erre való készíttetés, anélkül nagyobb a kíváncsiság (vö. Schwärzler-Muttenthaler 1992). A Petőfi Házban tett látogatása során a tárgyak megelevenedését és megelevenítő hatását így örökölte meg egy korabeli újságíró: „Ahogy végigmegyünk a szobákon, látjuk, mennyire gögös elbizakodottság az, hogy a beszélőképességet az ember a maga kiváltságának szeretné lefoglalni. Az élettelen lekicsinyelt tárgyaknak is van szavuk és könnyük. A falakról leszólnak hozzánk a képek, a szekrényben táncolni kezdenek a régi kéziratok betűi, beszédessé válik a sok apró, szerető szemnek mégis nagy ereklye és hol ijesztően hangosan tagolják, hol félős gyöngédséggel súgják, nem is a fülünkbe, csak a szívünkbe Petőfi Sándor nevét.”³¹ Hogy nem egyedi, nem kivételes élményről van szó, igazolhatja egy másik idézet, melynek szerzője a megnyitó alkalmából átélte tapasztalatát osztotta meg A Hét olvasóival: „Szinte félve lépsz a klinkeren: hátha egyszerre itt jönne szembe veled a két nagy [...] Aki nem érzi, hogy itt vannak körülötte, annak van csak ma Halottak Napja, a látóknak és az érzőknek az Élők Napja ez.”³² Az utóbbi szövegrész ugyanakkor arra is következtetni enged, hogy a relikviák nem mindenkinek beszélnek, csak annak, aki hisz bennük. Csak a hittel teli látogató számára nyílik meg a relikviák mögötti világ, tárul fel a múlt, s csak ők érezhetik és élhetik át a hagyomány jelenvalóságát és kötelességét. Ez azonban egyben azt is jelenti, hogy a látogató tekintete a legfontosabb. „Ein musealer Gegendstand wird nur dann für den Betrachter wichtig, wenn er ihm eine Bedeutung geben kann, d. h. wenn eine Eigenschaft oder Assoziation des Objektes in die

³¹ Szilágyi Géza, A Petőfi-ház. Az Újság, 1909. november 5., 3.

³² A Petőfi-ház. A Hét, 1909/45. 733.

eigenen Erfahrungswerte eingebunden werden kann und so Bewertungs- und Ordnungskriterien existieren, die mit den Exponenten in bezug gesetzt werden können.” (Lange-Greve 1995: 206.)

S ha ez igaz, akkor ismételtén azt mondhatjuk, hogy a hagyományok léte nem hivatásos ápolóin múlik, hanem az egyszerű hívők sokaságán. S így megint igazolódni látszik, hogy a hagyományoknak nem hitetlen Tamásokra van szükségük. Vagyis nem tudásra vágyókra, nem kételkedőkre, hanem azokra, akik rábízák magukat a hagyományra, pontosabban a hagyomány papjaira. Nem véletlen tehát, hogy az irodalmi kultuszok legfőbb célközönségét a hívek teszik ki, elsősorban nekik rendezik a ceremóniákat és ünnepségeket, hisz az ő lelkesedésükön múlik a kultusz és a hagyomány fennmaradása. Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy például a Petőfi Társaság vezetőit hidegen hagyták volna e tárgyak, annyi azonban bizonyos, hogy az írás fontosabb volt a számukra. Miközben persze jól tudták, hogy írás és hagyomány nem állíthatók szembe egymással, még ha hajlottak is erre. Jellemző példaként említhetem Herczeg Ferencet, aki a Petőfi Ház katalógusának előszavában Petőfi elevenné tételét elsősorban művei újraolvasása és újraértése révén tartotta elérhetőnek. Többek között – ahogy már korábban volt róla szó – a hagyományos Petőfi-képbe nem illő *Felhők* ciklus alapján tartotta szükségesnek és lehetségesnek egy új és eleven Petőfi-portré megrajzolását. Ennek ellenére maga is aktív résztvevője volt a Petőfi Ház-beli kiállításnak, amely semmit sem változtatott a hagyományban élő költő vonásain, hanem csak megismételte, sőt közösségi és hagyományozott jellege hangsúlyozásával megerősítette. A hagyomány ereje tehát nagyobb volt mint a tudásé és az ízlésé. A hagyomány az egyéni érdekeket és törekvéseket felülíró közösségi köteléknek bizonyult.

IRODALOM

Ady Endre

1961 A Petőfi-ház. In: Varga-Vezér szerk. 1961

Ady Endre

1977 Petőfi nem alkuszik. In: Vezér vál. 1977

Arany János

1888 Arany János levelezése író-barátaival. Bp.: Ráth Mór kiadása

Arany János 1998

Írányok. In: S. Varga Pál szerk. Arany János: Tanulmányok és kritikák. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

- Berger, Peter R.-Luckmann, Thomas
 1975 A valóság társadalmi megformálása. (Tudásszociológiai tanulmány) (1962-63.) Ford. T. Mahnel Magdolna, Tomka Miklós, Vizsolyi László. Bp.: Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- Dávidházi Péter
 1989 Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Bp.: Gondolat
- Eisenstadt, Shmuel Noah
 1991 Die Konstruktion nationaler Identität in vergleichender Perspektive. In: Giesen hrsg. 1991
- Fliedl Gottfried-Muttenthaler, Roswitha hg.
 1992 Erzählen, Erinnern, Veranschaulichen. Theoretisches zur Museums- und Ausstellungskommunikation. Wien: Museum zum Quadrat
- Gadamer, Hans-Georg
 1984 Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja. Ford. Bonyhai Gábor. Bp.: Gondolat
- Giesen, Bernhard Hrsg.
 1991 Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit. Frankfurt am Main: Shurkamp
- Herczeg Ferenc
 1911 Petőfi. In: Kéry szerk. 1911
- Hobsbawm, Eric
 1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914. In: Hoffer-Niedermüller szerk. 1987
- Hofer Tamás-Niedermüller Péter szerk.
 1987 Hagomány és hagyományalkotás. Bp.: MTA Néprajzi Kutató Csoport
- Jauss, Hans Rober
 1977 Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik. Bd I. Versuche im Feld ästhetischen Erfahrung. München: Fink
- Kalla Zsuzsa
 1994a Irodalmi relikviák, világi ereklyék. (A Petőfi-kultusz tárgyai) In: Kalla szerk. 1994
- Kalla Zsuzsa szerk.
 1994 Tények és legendák, tárgyak és ereklyék. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum
 1997 Kegyelet és irodalom. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum
 2000 Az irodalom ünnepei. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum

Kéky Lajos

1936 A Kisfaludy Társaság története. Bp.: Franklin

Kéry Gyula

1911 A Petőfi-ház történetét és katalógusa. Bp.: Kunossy, Szilágyi és társa

Keserü Katalin

1994 A kultusz köztes helye Kazinczy magyarországi kultuszának tükrében. In: Kalla szerk. 1994

Lakner Lajos

1993 Irodalmi értelmiség a századfordulón és a két világháború közötti Debrecenben. (A Csokonai Kör irodalomszemlélete) In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1991. Debrecen, 1993

2000 Iskola és világ, hagyomány és újítás. (Előtanulmány a 18-19. századi korszakforduló megragadásához a Debreceni Református Kollégium történetében) In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2000. Debrecen, 2000

Lange-Greve, Susanne

1995 Die kulturelle Bedeutung von Literatúrausstellung. Konzepte, Analyse und Wirkungen literaturmusealer Präsentation. Hildesheim-Zürich-New York: Olms-Weidmann

Margócsy István

2000 Az 1859-es Kazinczy-ünnepségek nyelvhasználatához. In: Kalla Zsuzsa szerk. 2000

2003 A Petőfi-kultusz határtalanságáról. In: Takáts szerk. 2003

Nora, Pierre 1999

Emlékezet és történelem között. Ford. K. Horváth Zsolt. Aetas, 1999. 3.

Nyíri Kristóf

1994 A hagyomány filozófiája. Bp.: T-Twins - Lukács Archívum

Nyíri Kristóf 1994a

1994a Hagyomány és szóbeliség. In: Nyíri Kristóf 1994

Radnóti Sándor

1999 Van-e érték minta nélkül? Gond 1999/18-19.

Ricoeur, Paul

1999 A történelem és a fikció kereszteződése. In: P. R. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, szerk., vál. utószó: Szegedy-Maszák Mihály. Ford. Jeney Éva. Bp.: Osiris

Riedl Frigyes

1923 Petőfi Sándor. Bp.: Franklin

Carl E. Schorske

1998 Bécsi századvég. Ford. Györffy Miklós. Bp.: Helikon

Schwärzler, Monika

1992 „Objekte schweigen, s’flüstern Geigen...” Objekt-Präsentation im Museum. In: Fliedl-Muttenthaler hg. 1992

Shils, Edward

1987 A hagyomány. Bevezetés. In: Hofer-Niedermüller szerk. 1987

Szilágyi Márton

1997 Kármán József és a millennium. Az 1896. évi Kármán-émlékünnepség Losoncon. In: Kalla szerk. 1997

Takács Olga R.

1994 Gyóni Géza kultusza szülőföldjén. In: Kalla Zsuzsa szerk. 1994

Takáts József szerk.

2003 Az irodalmi kultuszkutatás kézikönyve. Bp.: Kijárat

Tverdota György

1998 A komor föltámadás titka. Bp.: Pannonica

2004 Egy pillantás a magyar kultuszkutatásra. Literatura 2004/2.

Varga József-Vezér Erzsébet szerk.

1961 Ady Endre: Az irodalomról. Bp.: Szépirodalmi

Vezér Erzsébet vál.

1977 Ady Endre publicisztikai írásai. 3. k. Bp.: Szépirodalmi

Weber, Max

1987 Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1.

Ford. Erdélyi Ágnes. Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Csokonai Vitéz Mihály életének utolsó szakasza, azaz a Debrecenbe való visszatérés utáni periódus összefonódott az otthonteremtés látványos kísérleteivel. A költő, aki ekkor sem élt külön háztartásban, anyja házánál lakott, saját jogán nem is szerepelhetett a debreceni adóösszeírásokban sem. Csokonaiék Darabos utcai házáról rendelkezésünkre áll egy 1870-ből származó metszet – azt persze aligha lehet megítélni, ez a kép mennyire mutatja a két emberöltővel korábbi állapotokat: eszerint azonban a hagyományos, nádfödeles debreceni házak egyikeként kell elképzelnünk Csokonaiék hajlékát. Mivel a rajz az utcai nézetet mutatja, csak a homlokzat ítélni lehet meg, a telek beépítettsége és udvarra nyúló rész nem: az utcára egyetlen ablak néz, az oromzaton pedig a padlás ovális nyílása körül négyszögletes – Vargha Balázs szerint copf stílusú – keret látható.² Az épület egészében semmi olyan jellegzetességet nem mutat, amellyel elütne feltételezhető környezetétől. Ez a ház természetesen már csakis az 1802-es nagy tűzvészt követő újjáépítés utáni állapotot mutathatja, de a kép alapján, úgy tűnik, tradicionális jellegén – legalábbis amennyire ez egy ilyen nézőpontú és hitelességű ábrázolásból megítélhető – nem változtatott a tűz utáni renoválás sem.

¹ Előadásként elhangzott 2005. augusztus 27-én Alsólendván, a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület A társadalmi tér című konferenciáján.

² Az épületről készült metszetet és Vargha kommentárjait l. Vargha Balázs, Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében, Szépirodalmi, Bp., 1974, 268–269.

A ház belső tagolásáról ennél jóval kevesebbet tudunk. A visszaemlékezésekből mindazonáltal úgy tűnik, hogy Csokonai Debrecenbe való visszatérése után következetesen igyekezett saját lakóterét anyjától elválasztani, noha háztartásuk közös maradt. Ebben szerepet játszhatott kettejük eltérő életstílusa és tevékenysége is. Az elkülönülés a lehetséges konfliktusok mérséklését is szolgálhatta; ennek anekdotikus, de nagyon figyelemre méltó körülményeiről Sárváry Pál visszaemlékezése árulkodik. Eszerint ugyanis Csokonai még a téli időszakban – a fűtendő szobák számának csökkentése miatt – elkerülhetetlenné váló összeköltözés során is megpróbált szimbolikusan privát teret elkülöníteni magának. „Midőn Cs. téli időben fakémellésből anyjával azon egy és nem igen tágas szobába vonúlni kényszerítetett, hogy az ő megháboríttatása nélkül, anyja is látogatóit fogadhasa, ennek fennálló nagy ruhatartóját kiüríttette, abba kis székét és asztal-káját helyhezvén s ajtáját világosság okáért nyitva hagyván, ha abba beülhetett: az egész világtól elszigetelve tudta magát képzelni, teljes figyelemmel tudott olvasni, gondolkodni és írni.”³ Erre már csak azért is szükség lehetett, mert míg Csokonai számára az írás és olvasás volt a legfontosabb tevékenység, anyjáról tudjuk, hogy például fonással foglalkozott⁴, a téli időszak pedig az ilyesféle, kollektívan végzett munkák időszaka is – megítélésünk szerint inkább ez sejthető az anya látogatóira tett utalás háttérében, s nem a receptekért odajáró szomszédasszonyok, ahogyan Vargha Balázs feltételezte egy korábbi írásában.⁵ Mintahogy az sem kétségen kívüli azért, ahogyan Vargha később fogalmazott Domby sokatmondó emlékezése kapcsán; Domby ugyanis így írt: „Az ő Annyának voltak több szobái: de néki nem esett jól ezekbenn lakni; mert ezekbenn nem látta a' maga lelkének constructióit, Symmetriáját.”⁶ Vargha Balázs mindezt a következőképpen kommentálta: „Attól tartok, hogy ezt így lehet köznapi nyelvre lefordítani: a Csokonainét meglátogató s nála naphosszat elüldögélő szomszédasszonyok csevegése minden szellemi munkát lehetetlenné tett.”⁷ A nagy

³ Csokonai emlékek, összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs, Akadémiai Kiadó, Bp., 1960 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 1.), [a továbbiakban: Csokonai emlékek] 399.

⁴ Ez után a tevékenysége után évi 50 krajcár adót fizetett: Zoltai Lajos, Adatok a Csokonai család életéhez. ItK, 1905, 110–111.

⁵ „Kik voltak anyja látogatói? Szomszédasszonyok, akiknek talán recepteket, füveket is adott, félig-meddig kuruzslás módján folytatva férje mesterségét. A derekas műveltségű, civis jómódban felnőtt asszony az özvegyiségében és nagyobbik fia távollétében még inkább elszigetelődött a rangbeliektől, a tehetősektől, s azokkal került egy sorba, akik – hozzá hasonlóan – kosztos diákokat tartottak.” Vargha i. m. 268.

⁶ Domby Márton, Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái. Pesten, Trattner János Tamás' betűível, 1817, 24.

⁷ Vargha Balázs, Csokonai kiűzetése a Darabos utcai Paradicsomból = Újhold Évkönyv 1989, 1. szám, 232.

anyagismerettel rendelkező s mindig rendkívül hangulatosan konfabuláló Vargha ugyanis ezekben a sorokban egy olyan öregasszony képét konstruálja meg, akinek semmi dolga nincsen a pletykálkodáson kívül; csakhogy a Csokonainétól irányított, s az adókönyvekből nyomon követhető szerkezetű gazdaság irányítása aligha engedi meg egy ennyire tétlen öregkor feltételezését. Innen nézvést pedig sokkal hangsúlyosabbnak tűnik az, hogy Csokonai mintha éppen ebből az igencsak szerteágazó feladatból vonta volna ki magát következetesen, megcélozván egy más típusú, írói alkotómunkára alapozott, önálló életformát. Ezt a törekvést szakította meg drasztikusan a város egy részét elhamvasztó, 1802. június 11-i tűz.⁸

Csokonaiék leégett házának újjáépítését is ennek a folyamatnak a részeként kell elgondolnunk, még ha meglehetősen csekély támpontunk van is az események rekonstrukciójához. A költő több levelében is beszámolt a szomorú eseményekről. Három olyan tudósítást is ismerünk, amelyben mecénási szerepre kiszemelt arisztokratáknak írta le a kárát – ez a három, nyilvánvalóan, sőt kifejezetten anyagi segítséget is megcélzó beszámoló hasonló tartalmi elemekkel s hasonló retorikai szerkezettel operál. Ezek közül talán a legtanulságosabb a gróf Széchényi Ferencnek küldött levél: „a’ midőn Jun. 11d. Napiján abba a’ szomorú veszedelembé, melly Városunknak nagy részét 2-3 óra alatt a’ lángok prédájává tette, az én Házam is e’ szörnyű Esetnek áldozatja lett. Úgyvan Kegyelmes Uram! most üszög és hamu között fekszik az az együgyű, de nékem tág és gazdag Hajlék, a’ mellybe kívántam a’ Világ lármája elől, magamat, Nemzetem és Muzsáim szolgálatjára elvonni, pusztává lett az a’ kis Ország, mellybe én Király voltam magam előtt, és a’ mellyben sokszor édes érzések között gondolttam: Ennyi részem van a’ Föld’ kerektségén, ’s örömmel futottam végig egy percz alatt boldogságomnak szűk de elég körületét. Éppen a rózsák nyíltak; mikor kertetskémén, az én kis Sans-soucímon, a’ lobogó lángok keresztül rohantak: szívfacsarodva kellett szemlélnem, mikor Tusculanumom, hol legérzékenyebb gondolatim teremődtek, a’ láng között ropogott; mikor ama rózsa lugas tövig éget, ’s az a’ fülemüle melly e’ kis zöld Szálának, minden

⁸ A pusztításról Keresztesi József naplója ad érzékletes képet: „A tűz támadott d.u. egy óra tájban Kis-Csapó utcán, meggyulván először Özv. Dinnyés Istvánné pálinka áruló öreg asszonynak sertés óla. A tűz a lóvásár végén ment által Nagy-Péterfia, Darabos, Mester egy részén, Kis- és Nagy-Hatvan, Piacz, Nagy-Uj, Kis-Uj s Német utcákon, ennek szegletinél a kis templom fogta meg a tüzet, Kádas és Miklós utca szegletéig, ölbe vette a nagy templomot, veres tornyot, collegiumot, ugyhogy ha Debreczennek fele meg nem égett is, de a legszebb része, díszesebb s nagyobb épületei megégtének...” Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén, Keresztesi József egykorú eredeti naplója. Kiadja Ráth Mór, Pest, 1868, 388.; vö. még Dr. vitéz Roncsik Jenő, A tűz pusztításai Debreczenben. Bp., 1939, 10-11.

éjjel concertet adott, öröngve repült el a bátorságosabb erdei vidékekre”.⁹ Ezek az erőteljes, bár az idő múlása miatt is már némileg szublimált indullattal megfogalmazott sorok konkrétumokat alig árulnak el a kár nagyságáról; annyi azonban feltétlenül kiderül innen is, hogy a ház mellett egyéb melléképületek (talán istálló vagy nyári konyha) is elhamvadtak, valamint, hogy Csokonai kerttel is rendelkezett – úgy tűnik, ez inkább virágoskert volt, semmint konyhakert, bár ettől még a ház mellett lehetett kifejezetten konyhakerti rész is. Csokonai láthatólag irodalmi minták alapján értelmezte át kertjének jelentőségét, olyan imaginárius térként mutatva be, amely a világtól való elvonulás lehetőségét teremti meg. A Tusculanumra tett horatiusi célzás – amely egyébként nem csak Csokonai szóhasználatára volt jellemző, hiszen 1801-ben a barát Puky István is így emlegeti saját, készülőfélben lévő házát –,¹⁰ valamint a Sans-Souci emlegetésével ideidézett Nagy Frigyes és Voltaire¹¹ egy olyan szabadságfelfogást körvonalaz, amely az alkotói, költői függetlenség állapotát mindenféle egyéb, más történelmi korokból származó, privilegizált társadalmi helyzet analógiájának tekinti. Ez a magánlevélbe szorult, de annál jóval nagyobb igénnyel és stílári gonddal kidolgozott etikai szereplehetőség jól felhasználhatónak bizonyul néhány hónappal később is, amikor Csokonainak a tűzvész okozta pusztítást kell többeknek hírül adnia, s a nyilván megrendítő veszteség feldolgozásához komoly támaszt jelenthetett egy ilyen, gondolatilag is készen álló sztoikus magatartásmodell.

Az első, gyors javítás után, amelynek során Csokonai olyan technikával és építési anyagokkal akarta újra lakhatóvá tenni anyja házát, amellyel az felépült, a ház valódi újjáépítése csak 1804 júniusában kezdődött. Erről a Csokonaitól vezetett költségnapló árulkodik.¹² Ez a dokumentum egy olyan forrástípust képvisel, amellyel alig-alig találkozhatunk a XIX. század eleji alföldi térség építéstörténete kapcsán: többnyire ugyanis nem az építkezések alkalmával kifizetett összegekről tájékoztató feljegyzésekből, hanem hagyatéki eljárások keretében fennmaradt értékbecslésekből tudott a

⁹ Csokonai – Széchényi Ferencnek, Debrecen, 1802. szept. 16.: Csokonai Vitéz Mihály, *Levelezés*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), [a továbbiakban: Csokonai: *Levelezés*], 199.

¹⁰ Vö. Kilián István, Csokonai és Puky István barátsága = *Uő*, Csokonai boldog napjai. Tanulmányok a költő borsodi, abaúji, zempléni napjairól és kultuszáról. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001, 54–55.

¹¹ Ez utóbbira l. Debreczeni Attila jegyzetét: Csokonai: *Levelezés* 623.

¹² A forrást l. Csokonai Vitéz Mihály, *Feljegyzések*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Szép Beáta. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), [a továbbiakban: Csokonai: *Feljegyzések*], 279–287.

történeti-néprajzi kutatás következtetéseket levonni.¹³ A lista fejlécének utalása, hogy tudniillik a „Kis Ház” felépítésének költségeiről van szó, csak úgy érthető, hogy Csokonai itt legalábbis egy új lakrész kialakítását tervezte, még ha ez feltehetőleg – a debreceni építési hagyományoknak megfelelően – a már álló, az utcára merőleges házhoz hozzátapasztott épület lehetett, s nem különálló ház. Ebben a tervben a korábban már emlegetett, a közös háztartáson belüli önállósodás igénye mutatkozik meg, ráadásul úgy, hogy immár teljesen a saját maga igényei szerint kialakított és berendezett tér kialakítását szerette volna. Erre utal, hogy leveleiben „Museum”-ként, azaz a múzsák lakhelyeként emlegeti. A megvásárolt használt és új téglák mennyisége, valamint a beszerzett vályog szintén arra utal, hogy jelentősebb méretű építkezésről volt szó.

Az építkezés menetéről elég pontos képünk lehet, ha egymásra vetítjük a költségnapló adatait a levelezésben található, szórt megjegyzésekkel. Ezt jelentősen megkönnyíti a forrásnak egy olyan sajátossága is, amely Csokonai személyiségére is fényt vethet: a költő ugyanis láthatólag olyan munkák elvégzéséért is mesterembert fogadott, amelyet általában vagy maguk az építetők szoktak elvégezni, vagy pedig a rokonság végzi el nekik szívességből. Ennek az eljárásnak természetesen oka lehet akár Csokonai gyöngülő egészsége is – bár ebben az esetben sem tudnók egyértelmű magyarázatot találni arra, miért nem voltak olyan „jó emberei” (akár a tágabb rokonságban, akár az ismeretségi körben), akik szívességből vagy valamiféle viszonzás reményében munkájukkal beszálltak volna a házépítésbe. Úgy tűnik azonban, hogy a költségnapló egésze határozottan és következetesen egy polgáris – s nem egy paraszti – mentalitást tükröz: Csokonai inkább minden munkafázisért fizet (ennek köszönhetünk máshonnan nem is remélhető történeti információkat), és nem veszi igénybe az alföldi mezővárosokban, sőt, az ekkor már szabad királyi városnak számító Debrecenben is dívó ingyenes segítséget.

Első pillantásra is feltűnő, hogy Csokonai ugyanolyan hagyományos anyagokból álló épületben gondolkodik, mint amilyen az eredeti ház lehetett: a beszerzett építőanyagok között ugyanis vályogtéglákat, gerendákat, deszkákat, léceket, valamint nádat találunk. A debreceni tűzvédelmi szabályrendeletnek tehát semminemű hatása nem látszik az építkezéshez fölhasznált anyagokban. Csokonai az 1804 szeptemberében, Rhédey Lajoshoz intézett levelében utalt arra, hogy azon a nyáron is folyt még a kőművesmunka.¹⁴ Ezzel egybevág, hogy Csokonai a téglákért, illetve a kőművesmunkákért utójára szeptember 3-a és 5-e között fizetett.¹⁵ Ezután

¹³ Mint pl. Szilágyi Miklós, 19. századi adatok a gyomai és mezőberényi népi építészetről = Ház és Ember, 4. szám, Szentendre, 1987, 43–53.

¹⁴ Csokonai - Rhédey Lajosnak, [Debrecen, 1804. szept. 8.]: Csokonai: Levelezés 311.

¹⁵ Csokonai: Feljegyzések 285.

szeptember 10-én fizet az „átsi és nádkötői munkáért”¹⁶, azaz feltehetőleg ekkor fejeződik be a ház héjazatának készítése, a tető ács munkái és a ná-dazás. Szeptember 14-i levelében Csokonai azt írta Bek Pálnak: „A’ melly kis Museumot a’ nyáron magamnak apródonként rakattam, holnap kezdik vakolni, ablakait ’s ajtait behelyeztetni, melly az én jelenlétem nélkül rosszul menne végbe.”¹⁷ Nyilván ezzel függött össze, hogy szeptember 11-én vásárolt fél köből meszet; a költséglistából azonban az is kitűnik, hogy nem véletlenül akart jelen lenni a nyílászárók behelyezésénél: ekkor derült ki ugyanis, hogy nem felel meg a korábban elkészített ablak, s újat rendelt. „Kitsinyelvén a’ No. 35 [azaz az elszámolás 35. pontjában – Sz. M.] említett ablakot, tsináltattam négy fiókos: az asztalos munkája 5 Rf. 30 xr. az Üvege 4 Rf.”¹⁸ A vályogház tapasztása szeptemberben, októberben történt meg: Csokonai szeptember 17-én fogadott föl egy meg nem nevezett „tapasztó embert”, akinek szeptember 20-án, majd október 4-én fizetett.¹⁹ A ház önálló jellegét bizonyíthatja, hogy Csokonai külön deszkamennyiséget számított fel árnyékszéknek, sőt, kapunak és kerítésnek is²⁰; eszerint a házhoz tartozó portát valamilyen formában megosztottnak kell elképzelnünk. Ugyanezt a benyomást erősíti az is, hogy a feljegyzések külön számolnak a „Duttyán”, azaz egy főzőhely, nyári konyha megépítésével; ez a munka egyébként igen gyorsan, egy-két nap alatt lezajlott.²¹ Október 6-án elkészülnek az ajtók is, majd pedig arról értesülünk: „Megalkudtam a’ Váradi Kályhással, a’ ki a’ Medvénél lakik, egy Kályha Kandallóért, hozzávaló Lakatos Munkával.”²² Ez azonban nem azt jelentette, hogy a kályha meg is érkezett. Egy november 10-i levélből ugyanis kitetszik, hogy még ekkor sincs megoldva a fűtés, hiszen Csokonainak Nagyváradon kellett volna kiválasztani a kialakított vaskályhát, de betegsége miatt nem tudott elutazni: „Illy szomorú állapotom miatt Váradra sem mehettem, ahol pedig az Ódáimat kinyomtattatni, és a’ Kályha-Kandallót megválasztani, két múlhatatlan dolgom lett volna. Hogy mégis az Orvoslás alatt való idő tölem hijába ne múljon: minden rendbéli Munkáimat Typographia alá tisztátatom. De már ebből is kivert a’ kemény idő! A’ kis Museum hangos, és benne a’ Purizálónak ujjai meggémberednek.”²³ Talán nem tévedünk, ha a hangosságra tett utalást a még ekkor is folyó építési munkálatokra tett cél-

¹⁶ Csokonai: Feljegyzések 285.

¹⁷ Csokonai – Bek Pálnak, Debrecen, 1804. szept. 14.: Csokonai: Levelezés 315.

¹⁸ Csokonai: Feljegyzések 285.

¹⁹ Csokonai: Feljegyzések 285–286.

²⁰ „Die 18 sept. Vettem padlásnak, Kapunak Kerítésnek és Árnyékszéknek, 1 szék deszkát = 54 szálát, per 2 márvás.” Csokonai: Feljegyzések 286.

²¹ Csokonai: Feljegyzések 286.

²² Csokonai: Feljegyzések 286–287.

²³ Csokonai – Bek Pálnak, Debrecen, 1804. nov. 10.: Csokonai: Levelezés 324.

zásként fogjuk fel²⁴ - a költséglista szerint feltehetőleg a „padimentum”, azaz a lépcsőpadló elkészítése volt ekkor soron, ezért ugyanis Csokonai november 4-én fizetett. Ezután egyébként még az ajtón és az ablakokon elvégzett lakatosmunka is hátravolt még - ez utóbbiért január 20-án, azaz nagyjából egy héttel Csokonai halála előtt fizették ki a mestereket.²⁵ Megjegyzendő, hogy november 4-étől már nem a költő, hanem feltehetőleg édesanyja vezette a feljegyzéseket, s ez nyilván Csokonai egyre súlyosbodó betegségével függ össze.²⁶ Kérdéses tehát, lakhatóvá vált-e a ház egyáltalán Csokonai halálának idejére: hiszen arról például mit sem tudunk, a kályha mikor érkezett meg - ha megérkezett egyáltalán. Domby Márton egyébként rögzíti azt a figyelemre méltó adatot, még ha ezt nem is lehet pontosan datálni, hogy Csokonai a félig kész házba hívta meg a barátait: „Még alig volt félig meddig készen, már hármónknak, négyőnknek tractát adott benne, hogy előre való ízlést csináljon a' következőkhöz...”²⁷

Bizonyosra vehető tehát, hogy Csokonai saját szobáit nem az istállóból, esetleg a fészerből alakították ki.²⁸ Külön kérdés az is, fel kell-e tételeznünk, hogy az elkészült „kis ház”-at Csokonai saját kezű falfestményeivel díszítette, ahogyan ezt a szakirodalomban Szilágyi Ferenc állította.²⁹ Bár ezt több, itt most nem részletezendő érv alapján elég határozottan ki lehet zárni, Csokonai az egyik levelében megemlékezik arról, hogy a szobájában képeket akar elhelyezni: „Azon szobátskámiban gyűjtögetem én Pártfogóimnak, Joltévőimnek, Barátimnak, Poeta társaimnak Képeiket vagy Emlékeztető Valamieket.”³⁰ Domby Márton, Csokonai első életrajzírója csupán a Lilla képéről beszél, amikor Csokonainak a felépült házrész iránti lelkes terveiről beszámol: „Mitsoda meglelégedéssel beszélnek a' felfelé óhajatozó Lelkek, vagy a' jelenéseket látott Sz. János amaz örök hajlékokról, hogy írja le azoknak minden köveit, részeit; így beszélt ő arról, miképpen lesz, az az öt lépésnyi Poetai ház el rendelve? mitsodás eszközök lesznek abbann? mitsodás könyvek? mitsodás Thecában? milyen lessz az ajtó? a' kandalló? hogy pipázunk az előtt? mi fellyül írás lessz azokon? hol fog állani a' Lilla

²⁴ Megjegyzendő, hogy Vargha Balázs más véleményen van: szerinte arról van szó, hogy a szoba az ürességtől visszhangos, s erre utalna a „hangos” szó: Vargha i. m. (1989) 239.

²⁵ Csokonai: Feljegyzések 287.

²⁶ Erre nézvést l. a kritikai kiadás jegyzeteit: Csokonai: Feljegyzések 632-633.

²⁷ Domby i. m. 24.

²⁸ Ezt az álláspontot képviseli: Szilágyi Ferenc, Csokonai „poétai tempel”-je Debrecenben, A költő elpusztult Darabos utcai falfestményei. Alföld, 1973, 11. szám, 191-196.

²⁹ Erről ugyancsak Szilágyi Ferenc i. m.

³⁰ Csokonai - Rhédey Lajosnak, [Debrecen, 1804. szept. 8.]: Csokonai: Levelezés 311.

képe? hogy dolgozik ő abban? kik lesznek ezen kis Tempelbe bebocsátandó Felkentek? mitsoda kert lessz annak ablaka alatt? és micsoda virágok ebbenn?”³¹ Dobby emlékezésének hitele mellett szól, hogy az ott emlegett, szerinte Csokonai számára igen fontos kandalló elkészültéről a költséjegyzék is tájékoztat... Csokonainak a képek iránti vonzalma debreceni viszonylatban mindenképpen szokatlannak tűnik: Zoltai Lajos a város hagyatéki leltárainak áttekintése alapján úgy látta, „az egész XVIII. században, sőt így lehetett a megelőzőben is, a debreceni civis házának fehérre meszelt falai csaknem mindenütt üresek a képektől”.³²

A költséjegyzék egyik, már érintett tanulsága az, hogy Csokonai láthatólag egy polgárius berendezést célzott meg. Erre csak közvetett adatok utalnak, hiszen az építés története nem tartalmazhat adatokat a majdani, elképzelt, de már meg nem valósított berendezésre. Mindazonáltal az, hogy Csokonai nagy, négy „fiókos” ablakot készített, valamint hogy – miként egy utalásból kitűnik – stukatúrás, azaz deszkából kialakított mennyezetet csináltatott³³, arra utal, hogy a belső tér kialakításában nem a hagyományos, paraszti jellegű, hanem inkább az akkor modernnek számító építészeti megoldások érdekelték. Már a kályha-kandalló kiválasztása is ebbe az irányba mutat: Csokonai nem a legegyszerűbb, könnyen és helyben kialakítható megoldást választotta, hanem Nagyváradról akarta meghozatni az elképzeléseinek megfelelő fűtőeszközt, amely legalább annyira térelem, mint praktikusan a melegekedést szolgáló tárgy. Dobby Márton már idézett emlékezésének az a része, amely Csokonai terveire vonatkozik, aligha véletlenül emelte ki azt, hogy a költő majdani új életformájában komoly szerepet szánt a kandalló előtti pipázásnak is. Ugyanakkor pedig az is feltűnő, hogy Csokonai milyen komoly gonddal kívánta létrehozni azt a privát teret, amelyben saját alkotói életét elképzelte; s ebbéli törekvései során többszörösen is igyekezett elhatárolni saját magát azoktól a tradícióktól, amelyek a megszokott, Debrecenre jellemző építkezési vagy lakberendezési hagyományokhoz kötődtek volna. Ennek megfogalmazása volt a privát terére alkalmazott Tusculanum metafora is – miközben azért attól aligha lehet eltekinteni, hogy Csokonai saját Tusculanuma mégiscsak a XIX. század eleji Debrecenben állt volna.

³¹ Dobby i. m. 24.

³² Zoltai Lajos, Vázlatok a debreceni régi polgár házatájáról, A lakóház belseje. Debrecen [1937], (A debreceni Déri Múzeum Néprajzi Osztályának ismeretterjesztő közleményei, 8. füzet), 14.

³³ „Fizettem a’ Collegiumnál lévő Meisternek, 1 Kőműves Legénynek, és 1 Napszámosnak, a’ Stukaturának és ablaknak vízmértékére, az ablaknak és 2 ajtófélnék perpendiculumra vételéért és beállításáért”; majd szeptember 20-án jegyzi föl: „A’ Stukatura elvégzéséért 1 ittze bor áldomás.” Csokonai: Feljegyzések 286.

Eresszai észrevételek

Zágráb–Hajmáskér–Zágráb (via Zenta, Szabadka),
2005. október vége, november eleje

Nem szeretem a naplókat, a penzumokat, olvasni még csak-csak, bár ott is nehéz leküzdeni a műfaj iránti gyanakvást, még a gyanakvás iránti gyanakvást is, ha azt tetten lehet érni az írójában. Írni még hamisabb, ennél már csak a „levélféle” bosszantó természetessége, mesterkéltisége idegebb. Persze ezeket a kizárólagos megállapításokat is rosszul viselem, legfeljebb magamnak nézem el, abban a reményben, hogy majd még kerül a helyére valami csak önmagát állító, ez itt mintegy annak a helye, ideiglenes. Parkolóhelyre vigyázó autó, sírhelyet őrző halott. Még csak vízzel keresztel, nem magáért áll jót, hanem azért, aki majd utána jön. Bosszantó, kikerülhetetlen csapda, mesterkéltné igazmondás, megmunkált őszinteség. Miért mégis a napló és ez a kimódolt kezdet? Jobb híján ez is, átmenetileg. Csak ezt a négy-öt napot hogy megírjam, ezt az időt a helyek helyett, valamit abból, ami beléjük zsúfolódott. És hogy legyen hová begyömszölni mindazt, amit már jegyezgettem erről az eresz alatt, ahogy időről időre belegabalyodom szálaiba, őszi ökörnyál, belesüppedek a kocsonyás anyagába, és ahogy próbálok belőlük vállalhatóan kimagyarázni magam.

A kérdést szeretném elkerülni. A látszatot, mintha úgy tennék, hogy tényleg van ez az eresz. Vagy hogy méltó lennék bármi száműzetésre. Nem, ez még csak a csalódottság szerénysége sem. Nem az van, hogy sikerült valami, vagy hogy nem. Nem volt mihez képest minnek. Ez is egy mondat, íme. Csak valami nézelődésre alkalmas állapot kellene, bámészkodni egy kicsit. Lehetőleg úgy, hogy minél kevésbé legyek zavaró. Kár, hogy néha ezért tenni kell valamit. Nem, ez is hamis, nem kár, többnyire az is jó, hogy az ember ezt-azt csinál, aztán nézegeti, ez igen, ez eddig nem volt,

most meg egy ideig foglalni fogja a helyet. És természetesen az is, aki itt beszél, csak halaki ideiglenes. Ügyeletes, egy, akit ír ez a szöveg.

Talán a Szentlélek, az lehetne a kiindulópont, a kórházi kilátó, a zágrábi Sveti Duh harmadik emelete. E néhány nap helyei közül minden bizonnyal ez a legmagasabb. Kár, hogy semmi értelme, teljesen véletlen kerültem fel ide. Várakozom az ablaktalan, kilátás nélküli, kár a szójátékért, váróteremben, és eszembe jutnak kórházi élményeim. Amikor látogattam, és amikor én voltam bent fekvő beteg. Még talán ez utóbbi alkalmakkor találtam meg ott leginkább a helyemet, vagyis hát volt saját, kijelölt helyem. És ma is el-elnézem az ott dolgozókat, ahogy teljesen biztonsággal lifteznek le-föl, futkosnak a folyosókon ide-oda. Minden kórház ahhoz a gyerekkori zentai kórházhoz képest valamilyen. Ott láttam először lépcsőt és emeletet. És feketét, fekete embert, valódi négert a lépcsőn, egy szerezcsen jött szembe velem. Néha tudok örülni annak, hogy legalább a bőröm ilyen, amilyen, kint az utcán teljesen elmegyek. Kár, hogy folyton útbaigazítást kérnek tőlem.

Kimegyek Sinkó sírjához a Mirogojra. Ez valami történet eleme lehetne itt, hely, ahol körbezárul, vagy épp újabb fordulatot vehet. De senkit nem találtam ott. Semmi fordulat, a sír ott volt, csak Sinkó nem volt sehoh, meg én se nagyon értettem, hogy mit is keresek. Mint aki hallott harangozni valamiről, és most keresi a harangszó helyét. Sinkó és Krleža. Két jól hangzó harang.

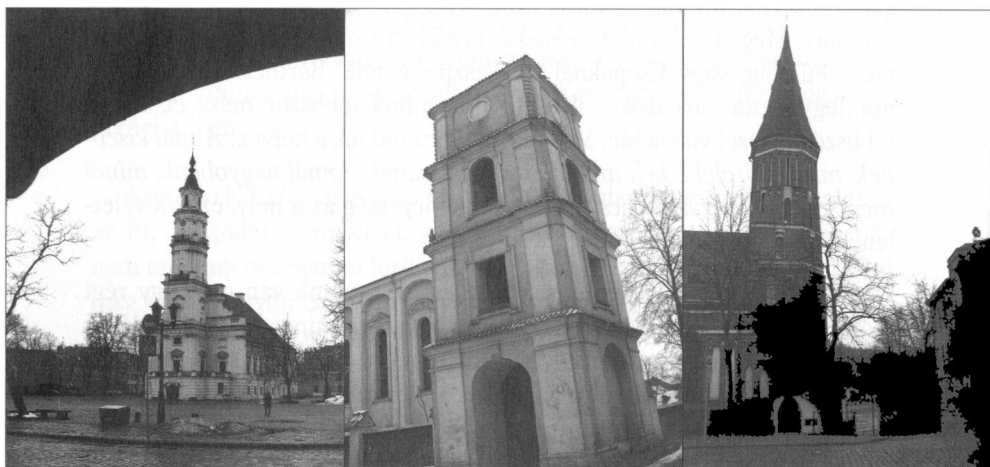
Holnap utazom haza. Ezt mindegyik nap elmondhatom. Zágrábból Hajmáskérre, onnan Zentára, Zentáról Szabadkára, onnan Hajmáskérre, majd Hajmáskérről vissza ide. Öt nap egymásba csúszkáló ideje. Egyidejű mozgás, mintha mennék valahova. Tavaly ilyentájt a zEtna fesztiváljára utaztunk haza. Zágrábból, Szlavónián, Barányán keresztül, Bosnyák tanár úr Laskójába is betévedtünk, néma, sötét az éjszaka, teljesen üres vagyok, mit keresek, mit hiányolok, visszatolatok Sztárai templomához, belefogok, hogy itt a templomdombon hegedült a prédikátor, de nem áll össze, hogy mit is akarok vele. A Dunánál unott határőr vigyázza a magára hagyott hidat, régmúltak szakadékjá, bezdan, ponor, nepovrat. Irreverzibilis. Zentán a pestiek: Balázs Attila, Slobodan Ilić meg néhány otthoni ismerős, barát: Beszédes, Lovas. És fiatalokkal ismerkedem meg, hallom, ahogy puffan a padlón a nevem, rosszul égetett cserép. Minden sírkő egy regény, döntöm Ózsvár Péter kerámiáira Jókait. Egy emberöltővel fiatalabb nemzedék abban a korban, ahol az én történetem abbamaradt. Elmúlik anélkül, hogy befejeződne, eltart *magától*, elhagyja magát, megy elfele, mikor még oda se ért.

Kicsit nehézkes kijutni Zágrábból a péntek délutáni csúcsban, régebben mintha még lehetett volna ilyesmiről mesélni, vagy akkor is csak hitük, még nem szégyelltük az agresszív optimizmust, hogy mi is képesek vagyunk valamire, lejutni a tengerhez, idő alatt fölérni Pestre, kedvelt irodalmi téma, ki hány óra alatt teszi meg Berlinig az utat, duruzsol a motor, falyuk a kilométereket. Szétírni is ciki. Az a borzasztó, hogy közben gondolkozol. Az agyad, valamit csinál az agyad, zizeg-rezeg valami áram a kocsonyában, ahogy meredsz magad elé, eszedbe jut valami, csinálod, amit épp kell, transzportálsz magad, közben összevissza lötyög az agyvizedben, hogy ki vagy. Megállsz enni, inni, pisálni, mindig van valami, az is te vagy, bemész, mondasz valami vicceset annak az embernek *az overallban*, kommunikálsz vele. Időnként útvonalat változtatsz, hogy végre valami más legyen. Elkerülő út, vagy átmész Keszthelyen. Oldalpillantás a Festeticsek kapujára. Megállsz Füreden, a Szekér Ernő-forrásnál veszel vizet. Aztán elmész Fűzfőig, vagy Csupaknál föl Veszprém felé. Bármerről is érkezel, mindegyik utat sokadszor olvasod újra, minél többször mész el, annál többször érkezel vissza ide. Már magától értetődőek a helyek. *Annál kisebbek, minél közelebb kell menni, hogy látsszanak. Annál nagyobbak, minél messzebről látsszanak kicsinek.* Ez az esetlegesség az a hely, ezek a véletlenek, ez a jövet-menet.

Nem építettem rendes ereszaljt, udvari teraszunk van csak egy régi diófa alatt, de oda is elég ritkán ülök ki, valahogy nincs kedvem járkálni ide-oda. Kimenni a szobából egyetlen délutánért. Hol a szél kezd fújni, hol esik az eső, hol meg odasüt a nap. Ennek a zágrábi lakásnak csak erkélye van, magassföldszinti erkély, ott meg mindig odajön a halott néni macskája, úgy jön oda, mint aki valamit akar. Oda se ülök ki, talán még ez a vonat leginkább olyan, hogy nézelődni lehet. Behúzó a függőnyt, hogy ne süssön a képernyőre a nap. Nem vagyok igazi utazó, és helyben lakó sem, próbálom kerülni azt, ahogy elhibázni szokás, végül ereszalj sincs, vonat se megy, Zágráb is csak utcák, naponta járda, piac, bolt, valami más időknék, más jövőnek épült épületek, talán épp ez az, hogy más jövőre készültek ezek a helyek, Hajmáskér sincs, és a vajdasági helyszínek is, mintha csak olvastam volna őket valamelyik regényben, vagyis azok talán mégis valószínűbbek, azok legalább rendszeren meg vannak írva az olvasónak, ezekbe meg nekem kellene beleírni a helyem. Furcsa, összevissza, belakhatatlan ez a szöveg. Bozótos, magára hagyott erdő, néhány évvel tarvágás után.

Holnap ilyenkor már úton leszel haza. Egyre nehezebbek, nem nehezek, inkább súlyosak ezek a hazamenetelek. Egyre több mindent viszel. Megint csak metafora. Az a baj, ha van baj egyáltalán, mért lenne baj, ez van, de hát nem jó ez, nem érzed jól magad, akkor meg mégiscsak baj, egyszerűen, ez is kerülendő lenne, ez a szó, minél többet szövegel az ember,

annál több szó lesz kerülendő, mi egyszerűen, az egyszerűen, hogy egyszerűen már a saját agyamra megyek. Valaki mindig belebeszél. Valamit tényleg le kellene tenni, szépen lassan lerakni a dolgokat, nem mindent cipelni mindenhova, bekötött műanyag zsákokban, hogy már azt sem tudom, melyikben mi van. De épp az, hogy nincs az a hely, ahová le lehetne rakodni. Levinni a kert végébe, néha ránézni, amíg csendesen szétrohad. Mire letennél valamit valahová, már másutt vagy, már más van a kezdedben, már más beszél hozzád, valaki mást látsz a szemében, nézel rá, aprókat pislogsz, bólogatsz, összekapod a cuccot, és továbbálsz. Mire kibetűznéd végre, hogy hol vagy, addigra túlfutottál. Mire eszedbe jutna, addigra elfelejtetted. Mire leírnád, már ki is törölted.

Alighogy lefeküdtél, már fölébredsz. Nem is tudom miről, talán az ágyról, hogy milyen fekvés esik rajta, vagy a paplan súlyáról tudom, hogy hol vagyok, még mielőtt kinyitnám a szemem. Alig problematikus, szóra sem érdemes. Az ablakok közül ez a legjobb, ez a hajmáskéri ébredés, ahogy az ágyból az ablakon kinézek. A madarak röpte helyén van az ágyam. Az égtájakat is gondolkodás nélkül érzem, háttal északnyugatnak, délkeletre nézek.

Szél támad a kertben, megmozgatja a száraz avart, meghallod, egy pillanatra jelentőséget tulajdonítasz neki, de lefüleled magad, ennek is jelentőséget tulajdonítasz, rakosgatod, végül leírod ide.

Az udvarból szinte csak egyetlen nyomon lehet kiállni, enyhén emelkedik, és ahogy kiérnél, még egy bukkanó, mindig épp annyi gáz, itt kell alácsavarni, még egy kicsit mehet, aztán előremenet. Így épp kiférsz, félreállsz, hátha közben jön valaki, kiszállsz, a kutya is épp visszaér, mire becsuknád a kaput.

Jézus, segíj, mondta mindig nagyanyám, ha hosszú útra indult. Kani-
zsára a piacra, vagy Zentára, vágott dohánnyal kipárnázva a ruhája alatt.
Elég kiengednem a kézféket, és legurulok a templomig. Arra gondolok,
ahogy keresztet vetett. Kemények és hidegek az ujjai, ahogy a homlokom-
hoz érinti őket.

Már nem maradt semmi, amit a hazaútról el tudnék mondani. Újra és
újra átfúrni magunkat ezen. Közben születnek, nőnek, egyre nagyobbak a
gyerekek. Ahogy nem értik, ahogy egyre jobban viselik, ahogy egyre job-
ban unják. Ahogy mindig este lesz, mire. Ahogy Adorjánánál az országút-
ról mindig jobbra mutatok. Ez itt a Csalogány. Mikor gyerek voltam, itt
még ment a vonat. Ha nem mondanám, már ők mondanák. Ahogy mindig
ősz, október vége, november eleje. Ugatnak a kutyák, bent világitanak, elő-

kerül a két öreg. Nem is öregek, ezek csak szavak, nem is tudom, mit látok,
elmúlt ez a húsz év úgy, hogy már csak néhanap. Lassan olyan idős leszek,
mint ők voltak akkor, amikor elindultam innen. Nélkülem lettek itt ezek
az öregemberek, és a testvéreim is nélkülem lettek ezek. Évente néhány
nap, és már mindig csak ugyanazok a szavak, mi újság, megvagyunk, hát
igen, egy lépéssel se tovább. Néhány mindig kéznél lévő mondat, és ez a
kényelmetlen valami, amivel nem akarsz és nem is tudsz mit kezdeni, ez
lett, ennyi maradt. Egy házban laktatok, ötfelé osztottátok a dinnyét.
Anyád, apád, a bátyád és a húgod. Te vagy az és, ahogy felsorolod, és
minden nap között ott voltál, mindennap együtt, reggeli és ebéd és vacso-
ra, és este elkapcsoltátok a villanyt, és elaludtatok egy fedél alatt. Már alig
tudok földézni néhány részletet. Hogy mindennap éltünk például 1975-
ben. Apám negyvenkét éves. Nem is tudom, mi ez, miről van szó, arról,
ami ugyanaz, vagy arról, ami más. Például a kocsinknak ez lett az udvar-
ban a helye. Helyén most tele pótkocsi kukorica. Ezt kell behányjni holnap

reggel a góréba. Mikor, melyik időben, ez melyik időnek a helye? Minden mozdulat itt van a kezemben. Ha így felmarkolom a csöveket, és meglódtom, pontosan oda fognak esni, ahová húsz éve dobtam. Van olyan pillanat, amelyikben ugyanaz vagyok.

31-én átmentek anyáddal Adorjánra, hogy virágot vigyél a nagyszüleid sírjára. Állsz a kereszt előtt, rajta a neved. Szép, régi betűk, kiskapitálisok. Évek és nevek. Kaffka Margit omlós süteménye és zentai mentatea. Nem is ismerted a nagyapádat, akinek a nevét viseled. A temető is megváltozott, mióta itt jártál, vagyis láttad már ezt, de arra a régre emlékszel, máshol van a bejárat is, mint amikor ministránsként idecsengettyűztetek, nincs már meg a temetőcsősz háza, valahogy minden teljesen e világian rendezett. Azt a régit már csak úgy tudnád felidézni, ha újraolvasnád azokat a regényeket, amelyeknek benned ez volt a helyszíne. Huckleberry Finn, Monte Christo grófja, Nagy Indiánkönyv. Bizony, egy ember sem kerülheti el e vermet. Bizony, mind ahhoz járók vagyunk. Copy, paste, Pais Dezső olvasata. Mire másolódna, ha újraolvasnád ezeket a könyveket? Régi holtak hamvába temetik az új halottakat.

Új, rendezett ravatalozó, nem megyek be megnézni, megvan-e még a régi Szent Mihály lova. A ravatalozó mellett a 44-es vérengzés áldozatainak emlékműve. Kőbe vésett nevek. Mintha valami filmbe csöppennék, az emlékmű előtt gyülekezet, a kegyeleti bizottság koszorúz, oldalt ott állnak a rokonaim, Tiszába lőtt dohánykertészek ivadékai. Néhányan azok közül, akiktől kiscgyerekként tanultam, hogy mire mit lehet mondani, mikor szabad, mikor kell nevetni, kinek hogyan kell köszönni, hogy milyennek kell egy embernek lennie. Akikről azt hittem, hogy örökké ők lesznek a világ, néhányan még itt állnak, emlékművek az emlékmű előtt, többségük kissé távolabb húzódott, csendes egyetértésben pihennek a föld alatt. Egykori osztálytársaim közül is itt van néhány, frissen borotválkozott, ritkuló hajjú, koravén gyerekek. Egy asszony üdítőt töltöget a versmondó diákoknak. Én is nyújtom a poharam. Miatta állítottak sarokba az iskolában, fejbe vágtam az udvari söprűvel. Azt hírsztelte, hogy szerelmespár vagyunk. Meg sem lehetett ezt magyarázni, mereven néztem magam előtt a falat. Múljék el tőlem e pohár. Most egy néni az iskolában, nem kérdezem meg, emlékszik-e, hogyan is történt az harmincöt éve. Talán nem is történt semmi, vagy nem úgy történt, lehet, hogy én képzeltem az egészet. A visszapillantó tükörből még visszanezdek. Jó helyen van ez a temető, távol a folyótól, a legmagasabb ponton. A falu másik végén anyámék háza már a Tiszába szakadt.

Mikor a levéltárban dolgoztam, kaptam egy kérelmet Amerikából. Kivándoroltak leszármazottja írta, hogy szeretne megtudni valamit az ősei falujáról. Something about. Mert haza szeretne jönni, taking a look. Nekem nem mondott semmit a település neve. Iharkút. Ez volt talán a legre-

ménytelenebb az első veszprémi éveimben, ahogy álltak sorban, jelenté-
telen a levéltári dobozokon a településnevek. Pedig igyekeztem, olvastam,
utaztam, de alig lett hozzájuk valami közöm. Mindig az öreg levéltári ke-
zelő furcsa hangsorával szóltak a fejemben, ha a dobozról olvastam őket.
Lesenceistvánd, Lesencetomaj, Lovászpatozna. Mind olyan nevek, amelye-
ket szeretni lehet. Köztük Adorjánháza is, de az is néma maradt, vagy Pula
község, valami bizarr remény, hogy ahhoz esetleg valami sajátos módon
nekem lehetne közöm. Iharkút nincs, mondta a kollégám. Bauxit volt alata,
és elbányászták a falut. Házakkal, templommal, toronnyal, temetővel.
Aki még nem ment el, azt kitelepítették, utaltak ki nekik lakást. Ezt kelle-
ne megírni Amerikába. Még jó, hogy angolul. Legalább egy idegen nyelven
vagy idegen.

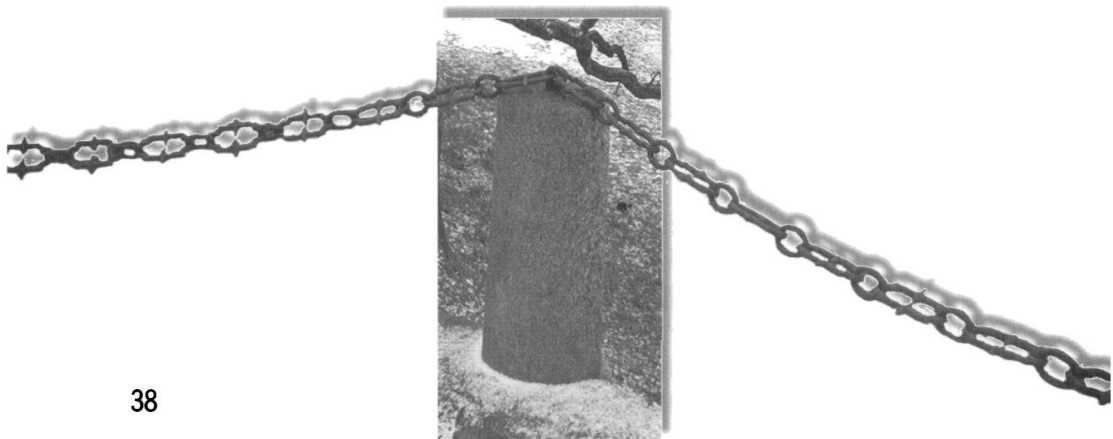
A hely: hit. Bármelyik hely attól lesz helyé, hogy valaki kivételesen jó-
nak találja. Elhiszi róla, hogy érdemes ott megállni. Ha többen így hiszik,
város jön létre. Olyan lesz, amilyen a megtelepülők hite. Aki elmegy vala-
honnan, ezt a hitet elveszíti. Új hitet nyerni csak újhítüként tud - tekinte-
tében a hitetlenség buzgó rémületével. Kiül az eresz alá, és nézi az eget.
Tudja, hogy egy száguldó golyón üldögél, pipázik, de a teste sem az övé, és
a füst se, ami átjárja ezt a testet. Csak az emlék formáját keresi, egy lehet-
séges relációt, Stockholmba tartó, menetrenden kívüli postavonatot,
amely mindennek nyomát elviszi a hatalmas könyvtárba, ahová a földmé-
rő lánya még időben érkezett.

Mint mikor áttűnik egymásba két szöveg. A falikárpiton a légyott. Ar-
ról beszél, hogy volt egy múlt, valakiben volt a jövőnek egy képe, amely-
nek épp ez lehetne a múltja, egy hely vagy idő tehát, ahová vágyódni le-
het, ahol egy pad áll, fölé egy parti fűz hajol, a part mellett ott van a pa-
tak, a patakban apró fodrokkal folyik a víz, a vizet híd íveli át, a híd lábá-
nál nádcsomó, és a nádcsomó mellett egy kisfiú vackolt meg az öröklétké,
horgászbotját belógatja a víz fölé, apró öltésekkel lóg be a zsinegje a vízbe,
előtte pedig pajkos arccal tekint ki a vízből egy virgonc halacska, de a fiú
a pad mellett álló szerelmespárra figyel, akik már elérték egymás kezét, de
köztük még bőven maradt hely a pad folytatásának, és egy mögöttük álló
bokor ágai-leveli is a két test közötti térben láthatók, és már soha nem
lépnek egymáshoz közelebb, és a padra sem ülnek le, és más sem ülhet
oda, oly közel állnak hozzá, nyilvánvalóan az övék az a pad örökre, és a fiúé
a nevető hal, még ha a párra figyel is, és a hídé a patak, és a pataké a híd,
a part a vízé, és a vízé a part, és a nap nevetve néz le rájuk a jobb felső sa-
rokból, vidáman kanyargó sugárkoronával, félkörben kihímezve áll az idő
szövege, öröknek tűnik az anyag, és nincsen árnyéka semminek.

Csak egy hétköznap volt, elmúlt, mint a többi. Befizettem a bankszámlára az albérletet, aztán átvágtam a peremvárosi buszmegállók között. Elöttem épp leszállt a buszról egy kisebb tömeg. Csak mikor köztük voltam már, akkor vettem észre, hogy mit is teszek. Közéjük vegyültem, mintha velük érkeztem volna én is ide. Mintha az hitelesítene. Mitől lesz valakinek magától értetődő a hite, hogy joga van létezni azon a helyen? Nem csak egy nevére kiállított úrlap a tartózkodási engedélye. Persze, ha igazán otthon kezdenéd érezni magad, akkor már más lenne a neved. Itt épp az idegenség vagy, ha közölni akarsz valamit, épp ennek a jeleit kell erősítened, különben meg sem értnek.

Eressza az egy antik város. Szigeten, mint Kandia, vagy város egy távoli helyen, Pontus, valaki oda hajózott, valakit száműztek oda. Mértékadó hely, talán egy fennsíkon, ahonnan az időt is látni lehet. Belátni a párás ablakon, épp leülünk a vasárnapi ebédhez, szól a rádió, mondják a híreket. Utána Faluműsor, csönd legyen, mit mond az öreg. Eresszai észrevételek. És nem könnyű találnom ide egy következő mondatot. Nem lenne igaz, ha azt írnám, hogy valamire várok, hogy megszólaljon az az elfúló, ködös, kesernyés hang, őszi avar, Szentelekyk, Adyk, Párizsok, és mondani kezdje fáradt modernizmus táplálta reflexióit. Mennyei távlat nélküli, de földi távlatról szóló prédikáció. Arról beszél, hogy beszélni kell. Kanalazzuk a tyúklevest.

A jó hely az egy jól megírt szöveg. Magába záruló Sinistra körzet, egy jól felépített híd a Drinán, József Egyiptomban és a testvérei. Jársz-kelsz te-reikben, ha nem szólsz, észre se vesznek, de válaszolnak, ha kérdezel. Ott van bennük a helyed.

Ljó hejek

Népmese

I.

4.

És egy nap magam maradtam.

A telefon már hetek óta nem csörgött, és nem is jött hozzám senki, az internetet pedig nem használtam legalább fél éve, egyik oldal sem tudott igazán érdekelni. Régebben még időnként felkattantam, hogy információkat szerezzek némelyik Forma 1-es versenyzőről, de aztán már arra sem voltam kíváncsi. Amikor egy nap elkezdett esni a hó, és úgy nézett ki, soha nem akar megállni, nem is nyitottam ki többet a kaput, elegendő konzervet halmoztam fel télire, hogy semmiért ne kelljen elhagyni a házat. Ezt egy idő után Tolsztoj is megszokta, az udvarban rohangált le-fel, hogy a sétálási szükségleteit kielégítse.

A tudattágítók pedig már nem használtak, már réges-régen nem, csak ezt valahogy nem akartam észrevenni. Tágítás helyett csak módosítottak, s ezzel együtt be is szűkítettek. Azt vettem észre, hogy felcserélődik a mondataim vége és az eleje, miközben én azt gondoltam, hogy minden rendben van, pont úgy van rendben, ahogy éppen volt. Mintha számított volna, mit gondolok, vagy hogyan kezdődnek, és hogyan végződnek a mondataim.

Próbáltam visszaemlékezni a részletekre is, de csak bizonytalan pillanatok jutottak az eszembe, néhány égboltrészlet, egy zuhanás emlékfoszlányai, öreganyám szoknyái, ahogy megperdültek a szélben, egy bűntény, lelkiismeret-furdalások, vagyis látszólag lényegtelen, valójában azonban nagyon is lényeges apróságok. Összekötni viszont már nem tudtam őket, az agyam csak ugrált ide-oda, néha körbe-körbe, aztán pedig valami huszadik dologgal kezdett el foglalkozni.

1.

A legjobb hely viszont a Paradicsom volt.

A két albérlő, Ádám és Éva békésen éldegélt egymás mellett, és mivel nem is igazán ismerték a másikat, nem sok vizet zavartak egymásnak. Mindketten homoszexuális irányultságúak voltak, ezért nem nagyon izgatta őket, mivel van elfoglalva éppen a másik. Éva egyébként főzött és takarított aránylagos rendszerességgel, bár természetéből adódóan elég trehány volt, de Ádámot ez nem igazán érdekelte, mert tudta magáról, hogy ő meg lusta, habár a télire való tűzifát, igaz mindig az utolsó pillanatban, de azért aránylagos rendszerességgel előkészítette, néha pedig pecázni indult. Éva ugyan nem értette, minek a télire való tűzifa, mert a Paradicsomban központi fűtés volt, de Ádám olykor a rosszabb időket emlegette, melyek majd egyszer eljönnek, így ráhagyta, hadd csinálja, arra gondolt, neki aztán se zsebéből, se zsebébe.

A Paradicsomnak pedig Isten volt a főbérlője, de ő sem zavart sok vizet az albérlőknek, nem is tudtak igazán sok mindent róla, valakitől azt hallották, hogy valamelyik felsőbb emeleten lakik, de ezt nem lehetett pontosan tudni, mert csak ritkán jelent meg, és nem igazán hagyott helyet a kérdéseknek. Amikor meg jött, akkor legfőképpen csak a rezsiköltségek érdekelték, meg az, hogy Ádám és Éva betartsa a házirendet. Amikor a főbérlő megjelent, Ádám és Éva igyekezett rendesen viselkedni, a jelenésnek általában egyértelmű előzményei voltak, a Paradicsomban ugyanis nem volt lift, ezért az Isten különböző alternatív eszközöket vett igénybe, hogy Ádám és Éva szintjére jusson, ez meg nagy csinnadrattával járt.

Amikor érezték, hogy Isten jön, Éva szorgalmasabban főzött és takarított, Ádám pedig szorgalmasabban készítette elő a télire való tűzifát.

1.

A Paradicsom aránylag összkomfortosnak volt mondható, a kábeltévén minden bejött, ami Ádámot és Évát érdekelte, inkább az internet miatt káromolták néha a főbérlőt, mert a vonalak időnként beáztak, s az albérlők ilyenkor nem tudtak olyan sebességgel szörfölni, amilyennel szerettek volna. A sok mesét, amit az Isten hablatyolt össze, amikor időnként megjelent, hitték is, meg nem is, Ádámnak egyrészt túl elvontnak tűnt, amit a főbérlő mondott, Évát meg jobban érdekelték a dél-amerikai szappanoperák, mint a sok filozófia, amit Isten megjelenésekor végig kellett hallgatnia. Ádámnak egyébként is volt egy barátja, bizonyos Darwin nevezetű, aki megpróbálta megcáfolni mindazokat az elméleteket, melyekkel Isten látogatásaikor előhozakodott, bizonyos technősöket emlegetett, meg valami tudományt, amely állítólag az objektivitása miatt volt igaz, de mindent ő sem tudott megmagyarázni, így Ádám csak tanácstalanul mosolygott, s mind

Darwinnak, mind az Istennek igazat adott, attól függően, melyik jelent meg épp nála.

1.

De néha megváltoztak a viszonyok, és az agyam más üzemmódba kapcsol. A nagyapám első feleségének a sírjára gondoltam, a saját és a családom történetére, és ilyenkor tovább meneteltem csak előre. Magát a történetet csak jóval később tudtam meg, bár a késő itt lehet épp az idejében volt, egyszerre a nővéremmel, össze is néztünk, de anyánk tömör magyarázatot adott:

II.

4.

A nyári rezidenciában

nagy volt a rendetlenség, és sehogy sem akar megteremtődni a rend, hiddig is volt, néztem a szétdobált papírokat, a szétcszúzott lemezeket, és föl-soroltam magamban mindazt, amit aznap nem fogok megcsinálni, pedig kellene. Se pók, se számítógép, a falról leesett a kép, amit házassági aján-dékba kaptunk. Felmentem a

Hálósobába

feltettem egy lemezt, elkezdtem keresgélni a már megírt szövegek között, aztán nem találtam sehol a cigis dobozt, amiben a drogot rejtettem el. Utolsó lehetőségként felmerült az autó, gyorsan összeszedtem magam, és elugrottam a

Garázsba

ahol az autót parkoltam. Szerencsém volt, mert ha egy perccel később in-dulok, megtalálják, és lebukok. De mindent sikerül elintéznem pont idő-ben, ez majdnem olyan misztikus, mint hogy megálmodom előre a más-nap történéseit, a kis álomképből minden összejön, megtörténik, igaz, sa-játos elrendezésben, de azért minden ott van.

1.

Amikor a titkosrendőr először megjelent a Paradicsomban, valami polos-kákat emlegetett, amiket fel kell szerelnie, hivatkozott ugyan a főbérlőre, de inkább valami felsőbb hatalmakat emlegetett, ilyenkor Ádám csak né-zett, Éva meg hagyta.

Szóval nagyjából azért nem sok gubanc volt, legalábbis Ádám és Éva így gondolta, igyekeztek tartani magukat a házirendhez, egyébként is csak tíz pontot tartalmazott, de nem sok fantáziát láttak benne, a napi kis betevő valahogy mindig összejött, a többi meg nem nagyon érdekelte őket, szerények voltak úgymond.

1.

Az egyetlen jó hely pedig mindig ugyanott volt, pont ott, ahol én épp nem voltam. Vagy pont ott, ahol én is. Egy ideig a temetőbe jártunk a titkolt dolgainkat megbeszélni, aztán a felüljáró lett a kedvenc helyünk. Az ott Verbász, az ott Kúla, ott van Becse, Lipár, Bajsa, Njegoševo, az meg ott Budapest, az meg Belgrád. A sínek mutatták az irányt, a felüljáró azonban nem, ködös éjszakákon megindultunk a sötétbe, aztán pedig találjon vissza mindenki, ahogy tud. Tél volt egyszer, fagyott is jócskán, mi pedig levetkőztünk meztelenre, és nekivágtunk az éjszakának.

Aztán egy darabig a felüljáró sem volt már érdekes, ment mindenki a saját útján, s időnként különböző helyeken futottunk össze, magunk is meglepődve mindezen.

III.

4.

Amikor a titkosrendőr először megjelent, sötét éjszaka volt, Ádám éppen mosogatott, s arról álmodozott, egyszer minden másképpen lesz. A titkosrendőr először a hazugságokra tanította meg Ádámot, mindig hazudnod kell, ha arról beszélsz a barátaidnak, mekkora halat fogtál, vagy mennyit fogyaszt az autód. Ha két dekát, akkor mondj három kilót, ha tizenkét litert, akkor háromat. De a titkosrendőrt igazából Éva érdekelte, a végső választ akarta megtudni tőle, a választ, ami mindenre feleletet ad. Évának leszvikus szeánszokat szervezett, s időnként maga is hagyta magát elcsábítani. Éva ilyenkor a keblei közé engedte a titkosrendőrt, de hiába ismételte neki százszor, hogy a végső válasz, a válasz az összes kérdésre a negyvenegy, és nem a negyvenkettő, ahogyan tévesen elterjedt, a titkosrendőr csak sunyin nézett, és nem akart hinni Évának.

1.

A kaput

bezárom, ne zavarjon senki, látom a titkosrendőrt, amint megfagyva elszáll az ablak előtt, ha más nem, ő biztos beugrana, inkább teát iszom, és

nem gyújtok rá egy cigarettára sem. Hirtelen csöngetnek, megjelenik egy nő, valami meghívót hoz, sokáig kell vele beszélgetnem a kapuban, sötét kabátja van és zsíros fekete haja, aztán szerencsére elmegy, anélkül, hogy valaki látta is volna.

A lemezjátszóra

különböző lemezeket teszek.

1.

Mivel a titkosrendőr nő volt, időnként ágyba csábította Évát, sejtelmesen bújt a lába közé, s Éva számára addig ismeretlen örömekeket okozott. Amikor Ádám látta, hogy ő csak a fölösleges harmadik, átvonult a saját szobájába, s unalmában pasziánszozni kezdett. Semmit nem utált jobban, mint pasziánszozni, de amióta a titkosrendőr naponta megjelent náluk, már nem igazán érdekelte sem a pecázás, sem a tűzifa, a látogatás második harmadában egyszer csak kényszeredetten félrevonult, bekapcsolta a számítógépét, és vég nélkül rakosgatta a kártyákat.

Még egy baj volt a titkosrendőrrel, nem szerette Ádám és Éva közös kutyáját, pedig Ádám az alapján ítélte meg a barátait, hogy kikkel barátkozik a kutyája. A titkosrendőr mindig megkérte őket, hogy csukják ki a kutyát a Paradicsomból, majd ha ez megtörtént, különböző gyanús csomagokat vett elő, és megkóstoltatta velük. Ádám és Éva nem is sejtette, hogy a titkosrendőr füvet, hasist, aztán LSD-t, majd extasyt, kokaint, heroint és cracket adott nekik, legvégül pedig, amikor már Ádám és Éva teljesen összekeveredett, sejtelmesen elővett a táskájából egy almát, s azt mondta, ha azt kipróbálják, minden tudás birtokába jutnak. A sok szertől, amit magukba pumpáltak, mind Ádámnak, mind Évának szexuális zavarai támadtak.

Az első szeretkezésük ugyan nagyon ügyetlenre, de ugyanakkor igen hosszúra sikeredett. A kanapén kezdték, aztán átmentek a konyhaasztalra, majd a frizsider, a mosógép, a hálószobaágy, a vécéülőke, a mosogatógép, a mikrohullámú, a kerti nyugágy, a jakuzzi, a számítógép billentyűje, a kutyaház, a szőnyeg, a szárítókötél, a cserépkályha teteje, az akvárium, majd a kínai porcelán következett. Amikor másnap az Isten váratlanul

megjelent, és meglátta a nagy pusztítást, igen feldühödött, azonmód felbontotta a szerződést, és az utcára tette az albérlőit.

IV.

4.

1. lemez *Kambodzsa*

Az előljáráóság egyszer két zsiráfot hozatott a határba, a két zsiráf után egyszer egy bálnát is. Erről sokat beszéltek, de aztán nyoma semmi nem maradt. Ugyanúgy, ahogy az ajándékba kapott szemeteskukáknak sem, amikről mindenki tudott, de látni senki nem látta őket.

A barátommal kísétálunk a határba, visszük magunkkal Tolsztojt is, hogy kedvére futkoshasson. A barátomat aztán belefojtom egy pont megfelelő méretű pocsolóba, betemetem földdel, hazajövök, és megnézem a Forma 1-et, habár délben már megtudtam az eredményt.

2. lemez *Sidi Bou Said*

És a Feri sógor már legalább kétszáz éve élt, de ezt már észre sem vettük, mert mi csak annyira jöttünk-mentünk. Számatalan feleséget elfogyasztott, és mindig azt hajtogatta, hogy ilyen jót még életében nem evett, igaz, neki nem volt tizenöt törvényes házassága, mint a Csabi nagybátyjának, de nője az több.

És a Csabi váratlanul toppant be egy délután, ahogyan szokott, de most nem tollakkal a fejében, hanem elegánsan kiöltözve, a kis lila ingén szirmos virágok villogtak. Miután zongorajátékával elkápráztatta az ebédre egybegyűlteket, fél óráig csak azt hajtogatta, hogy én is dj, te is dj. Később pedig arról beszélt, miként kell lekaparni a varangyos békák feneké alól a hallucinogén anyagot, amit beletekersz a cigibe, és napokig folyamatosan csak szaladgálsz utána. A Csabi folyamatosan arról álmodott, hogy a nagymamájával szeretkezik, szexuális orientációja pedig egy idő után teljesen elbizonytalanodott.

3. lemez *Madagaszkár*

Elalvás előtt beindul az agyam, de a számítógép pont olyan messze van az ágytól, amennyi idő kell ahhoz, hogy elfelejtsem mindazt, ami végigfutott bennem. A mesterek pedig sehogy sem akartak megérkezni, de mire ezt is leírtam, addigra elfelejtettem, amit valójában akartam. A lemez pedig időnként vissza- és visszaugrott, és kezdődött minden előről.

Vietnám, Vietnám, ezt énekelte egy nő megállás nélkül, a gépnek pedig valami baja volt, mert nem akart semmit sem mondani. A telefonok egyik pillanatról a másikra csörögni kezdtek, az ablak előtt pedig elment egy nő a faszijával.

4. lemez *A babámnak*

A babámnak viszont három szeme volt, és tizenhárom napot kellett várni rá, amire elkészült. Már féltem, hogy esetleg pedofliába sodródok, de aztán kitöröltem a telefonomból az összes sms-t, és megpróbáltam jobban odafigyelni magamra. Lúcia azonban folyamatosan vissza- és visszatért, ha évente csak egy-két napra is, de mindig kitörölhetetlen nyomokat hagyva bennem. Öreganyám viszont úgy gondolta, a legjobb hely a sezlón alsó polca lesz, hogy elrejthesse a múltat maga, de főleg mielőlkünk. Anyám a halála után talált rá az első férje fényképére a sezlón alsó polcán elrejtve, de a sezlón lehet, hogy nem is sezlón, hanem rekamié volt, vagy spájz vagy kanapé, mindenesetre egy régi szó még öreganyám idejéből.

1.

A mesének itt vége is szakad. Ádám és Éva ugyan továbbra is együtt maradt, de csak nosztalgizva emlegették a Paradicsomot. Édeni volt, mondta néha Éva, aztán megindult a fonóba. Mert így lett. Éva a fonóba járt, ahol hozzá hasonlóan csak nők gyülekeztek, matriarchátust alakítottak, s keményen kezükben tartották a dolgokat, anélkül, hogy Ádám és a többi férfi valamibe is beleszólhatott volna. Igaz, időnként átengedték a férfiaknak a gyeplőt, de a háttérből mindig ők irányítottak. Összeesküvés-elméleteket szóttek, amit ügyesen megetettek a férfiakkal, ha pedig azoknak elégük lett mindebből, fejfájásra panaszkodtak, és összezárták a lábukat. Ádám ilyenkor szomorúan gondolt a régi hosszas szeretkezésekre, majd rendelt egy újabb whiskyt magának és a titkosrendőrnek, aki ekkora férfivá változott. Ádám a kocsmákban töltötte az estéit, a titkosrendőrrel egyetemben, aki továbbra sem akarta elhinni, hogy a végső válasz mindenre az, hogy negyvenegy, és nem negyvenkettő, ahogyan tévesen elterjedt. Az iszogatásaikat heves szóváltások követték, a kocsmák közönsége az esték végére egyre hangosabb lett, végül öltre mentek, majd előkerültek a bugylibicskák, s addig szurkálták egymást, míg másnap fejfájástól telítetten fel nem ébredtek.

1.

Ádám és Éva pedig soha többé nem talált olyan jó helyet, mint amilyen a Paradicsom volt. Az új albérleteiket rendre elmosta az eső, gyakran tűzvész vagy valami járvány pusztított, ilyenkor Ádám feldobta a talpát, és új pecabotokról álmodott. Éva pedig előszedte a tűzifákat, s tüzet rakott a szoba közepén.

És a mesének itt tényleg vége lett.

Rövid séta, őszi alkonyatban

Azt mondta, ezt még megengedheted magadnak, ezen a jó helyen. Igen, azt hiszem, valóban megengedhetem, válaszoltam, noha nem tudtam, hogy vajon tréfál, vagy komolyan gondolja. Akkoriban ugyanis még nem volt egyértelmű számomra, hogy az a különös viszony, amelybe belesodrótunk, milyen szabályosságok és szabálytalanságok szerint működik. És Brugge, ez a nyugat-belgiumi város, valóban jó helynek tűnt, és valóban, semmi akadályát nem láttam annak, hogy megvegyem azt az elefántcsont nyelű nagytót, amely sokkal szebb volt, mint amilyenről valaha is álmodhattam.

Fizettem hát, és a vékony selyempapírba csomagolt zsákmányomat a zakóm zsebébe csúsztattam. Kiléptünk az antikváriumból, s úgy éreztem, fél méterrel a föld felett járok. Már régóta vágytam egy ilyen, nem mindennapi nagytóra, és elképzelttem, amint hazaérve leemelem a polcról a jókora Bruegel-albumot, és kezemben az elefántcsont nyelű üveglencsével, fölé hajlok.

Néhány lépést tehattünk mindössze, amikor megfogta a karomat. Nagyon fáj a fejem, felmegyek a szállodába, mondta, te csak maradj, sétálgass nyugodtan.

Egy ideig fürkésztem az arcát, aztán úgy gondoltam, jól van, sétálgatni fogok, nyugodtan.

Elköszöntünk egymástól, s én az ellenkező irányba indultam.

Kisvártatva hátranéztem, és láttam, amint épp eltűnik a sarok mögött. A zsebembe nyúltam, s a vékony selyempapíron keresztül is éreztem a domború nagytóüveg ezüstkeretének bordázatát.

Az alkonyati fényben a csatornaparton lépdeltem céltalanul, a véletlenre bízva magam.

Egy fiáker haladt el mellettem, olyan közel, hogy érezni lehetett a lovak jellegzetes szagát. A bakon ülő keménykalapos hajtó egyszer csak hátrafordult, és egyenesen a szemembe nézett.

Talán ott megyek, ahol nem kellene, talán a rossz oldalon, gondoltam.

De már vissza is fordult, és jókora ostorcsapást mért a lovak hátára.

S mintha ez valami furcsa jeladás lett volna, a lovak egyet-egyet a kockakövekre pottyantottak.

Jel jelt követhetett, mert szinte ezzel egy időben feltámadt az októberi szél, és a csatornát szegélyező fasorról leveleket tépett le. Megálltam, és néztem, ahogyan lassan szállnak, sodródnak a levegőben, egyre lejjebb és lejjebb.

Begomboltam a zakómat, és átmentem a túloldalra. Lassan haladtam, nézegettem a házakat, a régi feliratokat, az évszámokat a homlokzatokon. Egy kis étteremhez érkeztem. 1730-ban épült, tanúsította az ajtó feletti címer.

Odaléptem az ablakhoz. Egészen közel hajoltam, az orrom csaknem az üveget érintette.

Az alacsony helyiség majdnem üres volt. A megterített asztalokon gyertyák égtek, a kandallóban tűz. A benn látható egyetlen ember – nyilvánvalóan a személyzethez tartozott –, gondosan igazgatta az asztalterítőt. Néhány millimétert mozdított az evőeszközökön is.

Othonos, barátságos helynek tűnt; jó helynek egy jó helyen.

Milyen kellemes lenne elfogyasztani itt egy vacsorát, gondoltam. Kedélyesen cseverészni, hallgatni, amint koccintáskor megcsendülnek a kristálypoharak.

Vagy keveset beszélni, néha inni egy kortyot, kibámulni az ablakon a hűvös, szeles utcára, és hallgatni, ahogy pattog a tűz a kandallóban.

De hát ezt már tényleg nem engedhetem meg magamnak, gondoltam, és tovább haladva befordultam az első sarkon.

Ekkor valaki meglökött; két kamasz formájú suhanc szaladt el mellettem.

Nem értettem, miért, hová kell, hová lehet szaladni egy ilyen helyen, egy ilyen régi városban, ahol valahogyan minden olyan emberléptékű. Sok mindent el lehetett képzelni, csak a rohanást nem.

Egy ideig tovább bolyongtam a több száz éves patrícius- és beginaházak között, majd megálltam egy kis könyvesbolt kirakata előtt. A bejárati ajtó tárva volt, s amint benéztem, megpillantottam a falhoz tolt kis asztalkánál ülő két nőt.

Félvérek voltak, részben ázsiai származásúak lehettek. Egyértelműen szépnak láttam őket. Nevetgéltek, s időnként megérintették egymást. A kis asztalkán egy üveg bor volt és két pohár, meg néhány könyv.

Csak álltam ott és néztem a két fiatal nőt, amint a könyvhalmok között, a kis asztalra könyökölve csevegnek.

Aztán erőt vettem magamon, és beléptem a boltba.

Mindketten felém fordultak, és rögtön láttam, hogy tévedtem: nem szépek, hanem gyönyörűek voltak. Ráadásul ikrek, vagy csak annak tün-tek; végül is, az ázsiaiaknál és a feketéknél sohasem tudhatja az ember, egy ilyen, európai ember, legalábbis.

Mondtam, hogy körülnéznek, de mihelyt kimondtam, máris tudtam, hogy nem igaz; legszívesebben csak őket bámulnám.

Persze, ezt nem lehetett, nem lehetett nyíltan bámulnom, nézegetnem őket, így könyveket vettem le a polcokról; összevissza lapozgattam, közben folyton feléjük sandítottam. Ügyet sem vetettek rám, közel lehetett már a nyitvatartási idő vége.

Úgy tűnt, minden egy helyen van, amit szerethet egy magamfajta fér-
fiember: könyv, bor és szép nő. De sok volt ez így együtt, és valóban, egy-
szerre talán nem is élvezhető, gondoltam.

Visszatettem a kezemben tartott könyvet a polcra, és egy utolsó pillan-
tást vetve a két nőre, kiléptem a könyvesboltból. Hirtelen az jutott eszem-
be, hogy nyilván soha többé nem látom őket, és ez, noha érthető volt, még-
is valahogyan lehangozt.

Egyszerre, majdnemhogy váratlanul este lett, és kigyúltak a fények.

Ídeje visszaindulnom a szállodába, gondoltam.

Benyúltam a zakóm zsebébe, hogy újra megtapintsam az elefántcsont
nyelű nagyítót. Azt hiszem, nem túlzás, ha azt állítom, már akkor megré-
mültem, amikor még csak a zseb nyílásához ért a kezem. Lázasan tapogat-
tam az üres zsebet, újra és újra, de a nagyító nem volt sehol.

Kétségbeesetten körbenéztem; az egyik nő épp akkor zárta be a köny-
vesbolt ajtaját. Egy pillanatra összeakadt a tekintetünk. Elmosolyodott, az-
tán megfordult, és visszaült a kis asztalkához, a másik nő mellé.

Nem volt mit tennem, elindultam hát a szálloda felé.

Épp kértem a csatornapartra, amikor elkezdődött a szemközti, kivilá-
gított templom harangjátéka.

Amint a zsebemet tapogatva a víz mellett haladtam, azon töprengtem,
hogy vajon mit fogok majd mondani, ha megérkezem a szállodába, de
semmilyen épkezláb magyarázat nem jutott eszembe.

Fények és árnyak – az ő Budapestjük

Az ő Budapestjük? Szándékoltan provokatív kissé a cím. Mert kié volt Budapest száz évvel ezelőtt? Az Osztrák-Magyar Monarchia egyik fővárosa, a közös uralkodó (aki persze nekünk király) egyik székvárosa, és természetesen Magyarország fővárosa. Persze Magyarország fogalma sem mindig egyértelmű ebben az összefüggésben, mert szlovákul például Uhorskónak mondják, megkülönböztetendő az 1918 utáni Maďarskótól. Horvátul a kiegyezés utáni Magyarországot azért nem mondták már a kortársak Ugarskának, mert magyar nemzetállamnak tartották, s ezért Maďarska lett számukra a neve. Az az ország, amelynek a XIX. század végén és a XX. század elején Budapest volt a fővárosa, tudjuk jól, nagyjából fele részben bírt magyar anyanyelvű polgárokkal. Így tehát magától értetődő, ha azt mondjuk, Budapest az ország horvát, román, szlovák, szerb, német és egyéb nemzetiségű polgárainak is a fővárosa volt.

Mégis élnünk kell a mi-ők különbségtétel és szembeállítás formulájával. Hiszen az akkori Budapest néhány évtized alatt igen jelentős mértékű magyarosodás (magyarosítás, kinek hogy tetszik, leíró értelemben gondoltam használni) helyszíne volt. A XIX. század elejének két, illetőleg három többnemzetiségű, többkultúrájú kisvárosából túlnyomóan magyar nyelvű metropolis lett a század végére. De nem teljesen! A polgárosodás Bécshez hasonlóan itt is olvasztótégelyt működtetett. Ez mindenekelőtt a német purgerek és a német anyanyelvű zsidóság meg a szlovákok magyarrá válását segítette elő. De az ország központjában meg lehetett találni az ország mindegyik nemzeti és vallási kisebbségének a képviselőit. A dinamikusan fejlődő főváros óriási vonzerővel bírt távolabbi és közelebbi

vidékek lakóira, a társadalmi emelkedés ígérete munkások, vállalkozók, értelmiségiek, művészek és diákok újabb és újabb seregeit csábította Budapestre. És ahogy nemzetállamnak képzelte magát Magyarország, úgy Budapest is nemzeti fővárosnak szerette magát látni és láttatni. Az ideérkező nem magyarnak szembe kellett néznie azzal a dilemmával, hogy kicsoda is végtére, melyik közösséghez, nemzethez tartozik. Az államilag támogatott mi-tudatot választja, vagy pedig ezen kívül marad, vállalva ennek minden hátrányát. Ebben az esetben a magyar „nemzeti” fővároshoz való viszony gyakran ambivalens volt. Így a száz évvel ezelőtti századfordulón a hazai nem magyar népek számára Budapest egyszerre volt ijesztő, fenyegető moloch és csábító metropolis, karriert ígérő centrum. Ahol esetleg még menedéket is lehetett találni az otthoni kicsinyes nemzetiségi türelmetlenség elől.

Előadásomban arra szeretnék kísérletet tenni, hogy bemutassam, miképpen látszott a nemzetállami vágyakat megtestesítő modern nagyváros az egykor velünk együtt élő népek szemüvegén keresztül.

Miroslav Krleža Budapest-képének néhány elemét kívánom fölidézni először – mintegy ízelítő gyanánt. A XX. századi horvát irodalom meghatározó alakja 1911-ben tizennyolc évesen érkezett a fővárosba a pécsi hadapródiskolából, hogy tanulmányait a Ludoviceumban folytassa. A magyar élmények egész életén át kísérték. 1962-ben kezdte Zászlók című monumentális regényét, ennek első fejezetének alcíméül odaírta: Budán, 1913. július 7-én. A magas rangú horvát báni tisztviselő reggeli sétája alkalmat jelent az írónak, hogy fölidézze fiatalkorának Budapestjét. A békeévek, a „belle époque” plasztikus képét láthatjuk itt: „Gondtalan úrhölgyek, gondtalan urak, gondtalan szerelmi légyottok, frivol slágerek; fagyilaltot szolgálnak fel, angol teát ezüst kannában, az ösvények narancsszínű homokkal felszórva, a zöldre és pirosra lakkozott, fonott karosszékeken brokát kispárnák [...] illatozik a hárs, az orgona, az akác, sír a cigány hegedűje, a frakkba bújt pincérek lábujjhegyen lépkednek, csokoládét és puncsot szolgálnak fel, az idő úgy megállt, mint a kristályos Lehár-muzsika, álom egy derűs nyári kirándulásról a kék magyar égbe...” Az író hősének gondolatai közé baljós előérzetek is lopóznak, de a Vár épülettömbje számára a létező valóság. „Megállott ömértósága a budai Vár Strobl-i architektonikus tömege alatt, a magyar fényűzés impozáns fortifikációs jótállójának tövében, amely a csikóscsizmák és durva szövésű vászongatyák e pásztori földjén a Ferenc József-i ízlés unalmas változatát képviseli, ezt a fenséges, badgasteini, karslbadi, abbáziai színházat, ahol valamennyi hotel a la »Erherzogin Stephanie«, »Die Königin von England«, avagy »Kaiser von Österreich«, főpincéreivel, operettjeivel, teraszaival és díszlépcsőivel, márványerkélyeivel és gloriéttjeivel, a timpanonokon, hom-

lokatokon és tetőkön félmeztelen istennőkkel egyetlen jelképe annak a megdönthetetlen, gránitszilárd fáraói Impériumnak, amelynek történelmi rendeltetése, hogy itt, a dunai mocsarak között a Rend, Munka és Törvény őrizője legyen, s ez a barokk Gigász még egyre itt van közöttünk, létezik, a poklok minden erejével dacolva még áll, megvan...” (I. m. 61–63. p.) Lehet talán érzéklni ebből a néhány részletből, hogy milyen sokféle rétegből tevődhet össze a horvát író képe a megidézett békebeli Budapestről.

A magyar és a horvát irodalomtörténet-írás sok mindent föltárt Krleža magyarság-képének forrásairól, műveiben megjelenő különböző változatairól, itt csupán arra kívánom föl hívni a figyelmet, hogy mekkora volt Budapest irodalmi és művészeti jelentősége a velünk együtt élő népek művészei számára az 1880 és 1918 közötti évtizedekben. Megállapíthatjuk, hogy minderről igen keveset tudunk, ismereteink enyhén szólva hiányosak e téren. A magyar tudományosság hajlamos elsősorban a magyar örökségre koncentrálni. A Budapest Enciklopédia igen szűkmarkúan kezeli az itt élő és tevékenykedő nem magyar nemzetiségű politikusokat, tudósokat és művészeket. John Lukács, alias Lukács János *Budapest, 1900* című színvonalas áttekintése például kizárólag a főváros kultúrájának német és zsidó komponenséről beszél, könyvében alig esik arról szó, hogy Budapest az ország nem magyar nemzetiségeinek is politikai és kulturális központja volt, felsőoktatási intézményeivel jelentősen hozzájárult szellemi elitjük képzéséhez (az utódállamokban a két világháború között számos Budapesten végzett tudóssal, művésszel lehetett találkozni). A szomszéd népek történetírása pedig mostohán kezeli a századforduló magyar fővárosát, mintha csak a magyarosítás központja lett volna, idegen város, amelyhez sok közülük nincsen.

Kétségtelen volt Budapest jelentősége a nem magyarok számára a politikai életben, a gazdaságban, a kultúrában, a sajtóéletben és iskolavárosként is. Lehetőségeikkel különbözően éltek az egyes népek; alapvetően eltért ugyanis politikai képviselőjük súlya, ha arra gondolunk, hogy például Horvát-Szlavónországnak eleve huszonkilenc garantált helye volt a képviselőházban, és voltak évek, amikor egyetlen szlovák képviselő sem került be az országházba. Fontos iskolája volt nem egy közép-európai politikusnak a budapesti parlament, gondoljunk akár a szlovák Milán Hodzára vagy a román Alexandru Vaida-Voevodra. Nem véletlen, hogy a millennium előkészítésének idején, 1895-ben Budapesten tartotta meg a három legjelentősebb hazai nemzetiség, a román, a szerb és a szlovák közös politikai kongresszusát. Állásfoglalásuk szerint Magyarországot nem lehet csak a magyarok országának tekinteni, s ezért kísérletet tettek a millenniumi ünnepségek bojkottjára. E törekvésnek ugyan túl nagy visszhangja nem volt, a nagyszabású látványosságokra összesen közel hatmil-

lión voltak kíváncsiak, mégis jelzésnek számított a három nemzetiség óvása. Ugyanakkor persze keveset tudunk arról, hogy magának a kiállításnak milyen volt a visszhangja a nem magyarok körében. Ismeretes, hogy az ország egyes népcsoportjait szintén bemutatták, s hogy külön pavilonja volt Horvát-Szlavónországnak. Ezt az épületet azután újra fölépítették Zágrábban a Ferenc József (ma Tomislav király) téren.

Módszeres kutatásoknak kell majd föltárniuk, hogyan vettek részt a főváros felső- és középfokú intézményei a nem magyar elitek képzésében. Egyelőre többnyire csak az életrajzokból lehet rekonstruálni, ki mindenki tanult a budapesti iskolákban. Politikusok, írók, művészek. Az említett Krležától a költő-politikus román Octavian Gogaig és az író-politikus szlovák Janko Jesenskyig például. Bizonyára hosszan lehetne sorolni a művészetek, a tudományok egyéb területéről a neveket. A diákélet természetesen ifjúsági szervezeteket jelentett, nemzetiségi kulturális közösségeket. Ezek kapcsolatot teremthettek és teremtettek a főváros létező-működő nemzetiségi iskolákkal, egyházakkal, egyesületekkel. A Budapesten élő szlovákok és szerbek régi fővárosi tradícióra tekinthettek vissza, egyházaik, egyesületeik jelentős kulturális-népművelő munkát végeztek.

Az sem véletlen, hogy a XIX. század utolsó évtizedeiben, sőt még a XX. század elején is indultak Budapesten jelentős irodalmi-kulturális lapkezdeményezések nem magyar nyelven. Ha a nemzetiségi kultúra képviselői gyakorlati és elvi okokból úgy gondolták is, hogy közelebb kell lenniük népük törzsterületéhez, és áttették székhelyüket nemzetiségi területre (mint például a Matica Srpska Újvidékre vagy a szlovák nemzeti mozgalom első számú napilapja Túrócszentmártonba), újra és újra akadtak, akik úgy gondolták, a főváros az igazán alkalmas terep kulturális tevékenységre. Még a hazai szlovén (vend) parlamenti gyorsíró, Augustich Imre is úgy gondolta, itt érdemes anyanyelvén folyóiratot indítania. A két-nyelvű publicista több mint három évig (1875 és 1878 között) Budapesten jelentette meg *Prijatelj* című lapját. De még 1902-ben is akadtak román írók, akik *Luceafarul* című folyóiratukat a fővárosban kezdték megjeleníteni, csak négy év múlva vitték a lapot Nagyszebenbe. Külön érdekes és kutatásra érdemes föladat megvizsgálni, hogy mennyire és milyen szinten volt elterjedve nem magyarok között a magyar nyelv használata. Természetesen szem előtt tartva, hogy ebben az időszakban számos két-, sőt háromnyelvű tudós, publicista élt Magyarországon. Arra szintén találunk példát, hogy a nem magyarok megkíséreltek magyar nyelven szólni a szellemi élet nyilvánosságához. 1906-ban közel egy évig jelent meg Budapesten a *Croatia* című folyóirat, alcíme szerint: „Horvát-szerb szociálpolitikai, gazdasági és szépirodalmi szemle.” Juraj Gašparić alapította,

és az akkor az ország fővárosában jogot hallgató Veljko Petrović zombori születésű szerb író volt a szerkesztője.

Hogy érzékeljük Budapest irodalmi képének néhány színét a dualizmus korának utolsó szakaszából, szeretném idézetekkel folytatni az előadást. Olyan íróktól-költőktől, akik jelentős szerepet játszottak saját nemzetük kultúrájában.

Ondrej Seberíni mi Szeberényi Andorként ismerjük, testvére volt Szeberényi Lajos, Petőfi barátja. Lajosból magyar tanár és író lett, Andor-Ondrejből szlovák evangélikus lelkész és író. 1886-ban jelentette meg a *Slovenské Pohľady* című folyóiratban *A szlovákok és a szabadság* (Slováci a sloboda) című regényét, mely részben Budapesten játszódik. Zárójelben kívánom megjegyezni, hogy miután a szlovákság először itt találkozott a nagyváros jelenségével, nem jelentéktelen a Pest-Budán, majd Budapesten játszódó szlovák irodalmi művek száma. Seberíni regénye a modernizálódó fővárosról ad képet. „Ha Pesten, a Károly kaszárnya előtt lóvasútra ülünk, és pedig olyan kocsi, amelynek zöld a zászlócskája, aztán a hosszú Kerepesi úton megyünk végig, egészen a vámig, ahol a kocsi balra fordul és megérkezik a Damjanich utcához, végül pedig a Városligetbe. [...] Különösen meleg nyári nap volt, nagyszámú nép igyekezett a Városligetbe. Egyesek az említett lóvasúton, melynek annyira teli voltak a kocsijai, hogy a többségnek nem jutott ülőhely, s úgy szorongtak az emberek, mint heringek a hordóban, mások a Sugárúton úgynevezett omnibuszokon utaztak, melyeket megelőztek az úri hintók, fiákerok, konfliktosok és lovon siető ficsúrok.” A Városligetről ezután azt olvashatjuk: „Vedd mindehhez a számtalan kisgyereket, az egyik sír, a másik nevet, aztán cselédnők, napszámosok, inasok, mesterlegények, különböző nemzetiségűek: németek, magyarok, szlovákok.” (I. m. 74-75.)

A nemzeti előítéletek jelentős mértékben meghatározzák a Budapest-kép vonásait a velünk együtt élő népeknél. A gyakori séma egyértelmű szembenállást rajzol meg a nagyvárosi Babel és az otthoni vidéki közeg között, alapvető morális különbséget föltételezván a modern, vagyis romlott és idegen főváros és a saját romlatlan falu között. A város és a hatalom ebből a látószögéből ellenségnek, mégpedig gyűlölt ellenségnek látszott, ahogy a francia nyelven író román gondolkodónak, Ciorannak sokat hivatkozott szövegében megjelenik a magyar csendőr: „erdélyi gyermekkorom réme” (*Histoire et utopie*. 1960. p. 16.)

Octavian Goga a XX. század első éveiben egyetemistaként élt a fővárosban. Visszatekintve így idézte föl benyomásait: „Budapest rideg és szürke falai között négy évet járt fel-alá az én lázadásom. Nagyon jól emlékszem a mi akkori forgatagunkra. Háromszáz román egyetemista kitépve az erdélyi falu óvó árnyékából, odalökve a mindent elnyelő szörny prédájául az ellenséges metropolisba.”

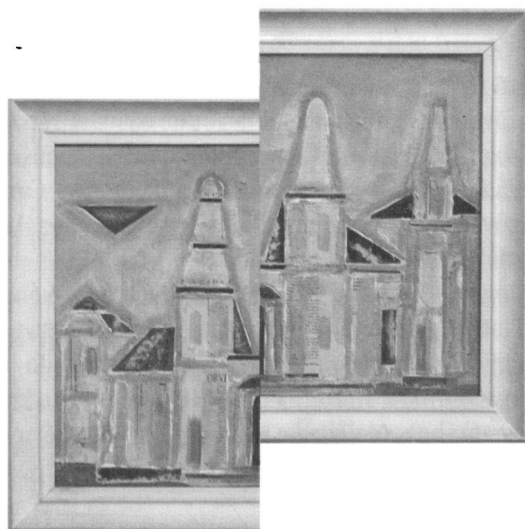
A századforduló horvát irodalmának korszakos jelentőségű alkotója, Antun Gustav Matoš elutasította a magyar kultúrát, Budapestet nem jól ismerte, ítéletét horvát sérelmek és nacionalista indulatok fűtötték: „A főváros lakosai zsidók. Pest egy világváros karikatúrája. Ebben az országban minden, de minden sért. A hazugság és a svindli itt az államhatalom része.” (Od Pariza do Beograda. Útirajz. In: *Croato-Hungarica* 483. p.)

Szintén jogi tanulmányokat végzett az első világháború előtt Budapesten Janko Jesensky, a két világháború közötti szlovák próza meghatározó alakja. 1905-ben megjelent verseskötetében olvashatók a következő sokatmondó sorok a nagyváros élményéről és a hazavágyásról:

*„El, el innen hát, itt elsorvad a lélek,
megtör a szem, elhal a mosoly és ének,
s ifjú arcomra is hamar árkot ás
a ragyogó járdán tartó loholás,
tisztek és arany keresztetek reszkető
fénye, s pompás suhogó hölgyek
szeméből oly hideg sugár tör elő.”*

Természetesen értelmetlen volna általánosító következtésekre jutni az idézetek alapján. Négy-öt nemzeti irodalomról van szó, és ennél jóval több szövegről. Nagyszabású kutatási programot kellene elkezdni szomszédaink Budapest-képének a megismerésére. Előadásomat tessék igénybejelentésnek tekinteni.

Elhangzott a budapesti Ernst Múzeumban szeptember 14-én

A la D omonkos

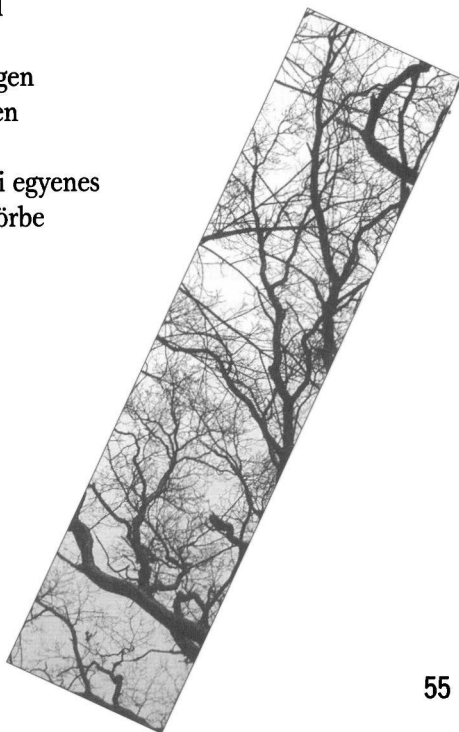
Az élet ütni engem orron
Nem tudni, mit akar

Újvidék lenni idegen
Menni innen el

Világ lenni idegen
Új vidék nincsen

Az orr maradni egyenes
Az élet lenni görbe

2003. január

Jegyzet Újvidékről

Géber László fordítása

Mintha szüleim törekedtek volna arra, hogy ne hamarkodják el, de arra is, hogy ne vonjanak meg a pannon világ fölfedezésének örömétől. Újvidékre érkezésük előtt egy csodálatos ívben, rövid letelepedésekkel, megjárták velem Szilbereket (Bački Brestovac), Hódságot (Odžaci), Apatint, Zombort és Zentát.

Mindezen helységek tereivel, különösen Zenta és Újvidék egykori tereivel - a Tesla utcai házakkal, a futaki parki általános iskolával, a zsinagóga melletti általános iskolával, a telepi szolfézsórákkal, a távoli Gundulić utcai rokonok látogatásaival; a strandra, a Sodrosba, a Horgász-szigetre vagy a várba való kimenőkkel, kilopódzásokkal; a halastóra (Ribnjak) Paragovóra, Popovicára vagy Stražilovóra tett biciklitúrákkal - ebben az én földi színjátékomban, mint egy feje tetejére állított Dante-panoptikumban, én már megjártam a paradicsomot. A tisztítóútban, amelyben most vagyok, belátom íme, hogy az a számtalan élmény - amely ezekhez a helyekhez fűz, ezek beosztásához, az időponthoz, és ahhoz, amiképpen mások hozzám fordultak, és ahogyan én ezt magyaráztam, amit belőlük kiolvastam és fölfedeztem - látom tehát, hogyan alakította a jelenlegi belső éneket, az összes külső gyönyörűség ellenére, mégis valamilyen hiányérzettel és feszültséggel megbélyegezve, valamivel, amit Jung nagyon összetetten, de nagyon pontosan „a megkettőzöttségre való remeteszerű furcsa törekvésnek” nevezett.

Ezért kötnek engem különféle érzelmek Újvidékhez. Mindenekelőtt a származás érzése, az otthon, a felszabadulás és a törődés érzése. Bár első pillantásra úgy tűnik, némelyek kizárják egymást, tulajdonképpen egyik a másikból következik.

Amikor az eredetézsről beszélek, nem a talajban való ágyazottságra gondolok, amelyről Hebel és Heidegger írt. Nem arra az egybeforrottságra gondolok, amely értelmezésük szerint szükséges, hogy a szülőföldből igazán boldog és egészséges művek szökkenjenek az éterbe. Valami más-milyen „egybeforrottságról” van szó. Az egybeforrottságról is meg nem is, a hozzátapadhatatlanság terhéről, a bizonytalanság, az elégtelenség és az el nem ismertség jegyéről. Egyfajta letörtségről és annak finom elrejtéséről van szó. Ennek az éghajlatnak a kulturái a Balkántól való évszázados fosztogatást és az Európa kapui előtt való ugyanilyen hosszú sínylődését hordják magukon; igazi vagy hamis kulturáltságukat az erőszak és a durvaság világában, hol saját bűnökként, hol tragikus sorsukként értelmezik. Ezért pesszimista több alkotónk műve, Sterijától Crnjanskiig és Tišmáig, még akkor is, ha van bennük humor, lelkesedés, higgadság vagy éppen hedonizmus. Ebből következik, hogy a mi honosságunk mélyen individuális és bizalmas, ellentétben a kollektivistikus honossággal, amely felhívást jelent a diaszpórában élők gyülekezésére, vagy hatalmi összeesküvésre való buzdítás.

Újvidéket úgy élem át, mint menedéket, mint egy folyamatos önfelszabadulást. Közben kevésbé fontos az, hogy mennyire sikeresek az önfelszabadítási kísérleteim. Az a fontos, hogy itt ebben nem visszakozom. Hosszabb időre nem érzem magamat jól máshol. Ámítgatás nélküli nyugalmi pillanataim, amennyiben ámítgatás nélküli nyugalom egyáltalán létezik, azok, amelyeket otthonom közelében érzek. Otthonom, amely menedék nemcsak azért, mert igenis otthon, hanem mert ez az otthon épp itt otthon.

Végül, miért a törődés érzete? Azért, mert nincs szándékomban meghátrálni, jóllehet egyre jobban lefoglal mások hanyagsága, jóllehet látom, hogyan rombolják Újvidéket az új építkezők. Hogyan hurcolják széjjel azok, akik nem tartoznak hozzá, nem érzik otthonuknak, szabadságuknak és törődésük tárgyának. Mindenesetre azért is, mert itt rakódnak le mindennapi problémáim, mert itt van felelősségemnek, elvárásaimnak és csatlódásaimnak a csomópontja.

Úgy érzem, kedvezett nekem a sors, amikor Vajdaságot szabta ki szülőföldemnek, Újvidéket pedig lakóhelyemnek (tekintet nélkül arra, hogy meglehet nem volt akkora belátással, ha a kort és a viszonyokat vesszük figyelembe). Mindennek ellenére, Újvidék egy fölfedezett és elfoglalt Atlantisz képzetét nyújtja ma nekem, egy újra benépesített Karthágóét, valamit, ami az akkoriról (ottaniról) alkotott benyomásainkban nem egészen, sőt közelebről sem az, de mégiscsak az.

Újvidék, 1998. január 17.

Kanizsa 1979

Butterfly, pillangózva úsztunk a bánáti rizlingek felé,
Háton úsztunk a szódában,
Az Éva pincéernőn meg mellen,
Aztán beugrottunk a Tiszába.
A halott költők fellóttak egy világító rakétát,
A biztonság kedvéért a part utánunk jött,
Ha fuldokolnánk, közelünkben legyen.
Kikecmeregtünk az iszaphól, mi, az önkéntes mutánsok,
Az új faj képviselői: Milorad Grujić és Vojislav Despotov
A békaember-disznók.
Hogy nyoma maradjon ennek a vízimunkának,
A Tiszában hagytuk fehér holttestünket, és
Csuromvizesen beszaladtunk a könyvtárba, ahol
Éppen kezdetét vette az írotábor.

Becskerek

A Bega menti
becskereki családi ház falairól
még sokáig rám tekint
egy tájkép, Dürer metszete.
De jó formám van, egészen modern,
jól emlékszem.

Városi hálózat

Felhúzom negyvenhármast csizmámat,
és mint Orfeusz, leereszkedem a földalatti
világba, melynek ajtaján tábla: tilos bemenni.
Hirtelen szeretnék visszafordulni,
hogy végignézzem a világbajnokságot,
hogy leszedjem a leplet a porról.
Térdig gázolok az iszapban, a szennyben,
mely évek óta csordogál a csövekből
és a rácsokból,
térdig gázolok ebben a tápértékű
masszában, én, a fiatal biokémikus.
A szennyvízcsatornában mindig tavasz van,
április, május, június.
Elemlámpám megvilágítja a sok apró állatkát,
a csatorna rühatkáit,
a milliányi elvetélt emberi csecsemőt.
Alig állom szeretetteljes,
szende és szemrehányó tekintetüket.
Mindannyian rám hasonlítanak,
ők is bekapcsolódtak a műholdas programba.

Krakkó

Távolodóban

Távolodóban minden nő
minden táj megszépül
mosolyok ráncát hullatja
levelét egy októberi fa
szemének rajzos íve alatt
tekintete kisimul avarral
bevont vidék alkonya.

Őszi szőlő

Vékony, kiszáradt indákon
elmúlt fürtök apadó emléke.
Darázs csípte, szikkadt bogyók.
Sárgára aszalódott szemek.

Keserv

Volt már olyan, ki fenékig itta -

Meglendül újra a bánat-hinta,
bárhová lépsz, ború, kórság;
elromlott a szorongás-fék,
kikopott a mélakór-zár -

ellibeggett az összes csillagkép.

Marad, ki a tú fokán is átnyom;
jöjjön, ha fáj, lepkeszárnyon!

London befogad...

Kit fogad be? Például a futballistákat, a világ minden tájáról. Nemcsak befogadja – csábítja őket, és ebben a csábításban orosz milliomos játszik kulcsszerepet, övé a csapat, mert övé a pénz. Chelsea: ez ma nem egyszerűen London egyik városrészét jelenti, sokkal többet annál – a világ talán legjobb, legdrágább futballcsapatát. London, pontosabban Wimbledon régóta, évről évre várja, és persze nem hiába, a teniszezőket is, a (nem hivatalos) füvespályás világbajnokságra. London természetesen befogadta az egykori brit világbirodalom, a Nemzetközösség polgárait, demokratikusan (vagy konzervatívan), tehát bőruk színére és vallásukra való tekintet nélkül. Befogadta következképpen azokat is, akikből (vagy akik fiaiból-lányaiból) mára terroristák lettek, odahaza vagy egy másik földrészen robbantgatnak-robbantgatnak. Hát hogyne fogadta volna be a magyar ötvenhatos menekülteket s a még korábban Angliát választó írókat, filmeseket, olyanokat, mint Arthur Koestler, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Korda Sándor vagy a nemzetközi PEN-ben magas funkcióba jutott Tábori Pál. Többségük igazán békés, hasznos alattvaló lett, ha nem is feltétlenül király(nő) párti, miközben őrizte-gyakorolta magyar kapcsolatait, a magyar kultúrában kivívott rangját. Cs. Szabó, Szabó Zoltán kétségbevonhatatlanul. Tábori pedig segített, ahol tudott, neki is köszönhető, hogy a PEN meghívójára nehéz időkben útlevelhez jutottak erdélyiek. (Mert hiába írta, 1974-ben, Szabó Zoltán: „Útleveleknek nem vagyok barátja: a múltból annyi biztosan irigylésre méltó, hogy a hajdani utas passzus és vízum nélkül kelhetett át az országok határain” – maradt az irigylés, illetve a remény, hogy majd az Unión belül újra így lesz, már annak, aki belül kerül

az integrációs határokon.) Sebestyén járt Tábori Pál házában, a keskeny lépcsőn feljutva a valahányadik emeleti szobába, személyesen köszöntö meg a PEN-passzust. Siklós Pistával mentek, rövid tisztelgésre.

Azóta sok víz lefolyt a Temzén, a földalatti állomásain pedig (legalábbis az első alkalommal) sikerrel robbantottak - de mégsem olyan sikerrel, hogy a londoniak bezárkóztak volna. Ha így van, meg kellene próbálni a Wembley Park vonalán, a sötét színűn eljutni a West Hampstead megállóig, onnan gyalog a közeli West End Lane-re, újra megkeresni a Saint Jame's Mansions-t, a Szent Jakab tanyát, a 7-es számnál becsengetni, hát ha működik még Siklós Pistáéknál a „vendégfogadó”, a Szepsi Csombor Kör mindmáig páratlan ingyen szállodája (mert hogy itt nem csupán szállást, reggelit, néha ebédet-vacsorát kínáltak, hanem családi környezetet is, nem utolsósorban pedig intellektuális eszmecserét, sőt alkalmi bejárást a BBC magyar osztályára). Lehetne ennél jobb helyet találni egy kiadós beszélgetésre emigrációról, drámaírásról és színházról, netán a terrorizmus természetrajzáról? Sebestyén nem tudja, járt-e már ebben a házban Csé vagy Szabó Zoltán, most viszont eljöhetnének, s alighanem el is jönnek, ha megtudják, kiket várnak ide, például Páskándi Gézát, Székely Jánost, sőt Szabédit is és a kolozsvári színházat újabban (ismét) nagyra tevő Harag Gyurit, a rendezőt, színészeivel együtt, Héjja Suncival, Péterffy Gyuszival, Vadással. George Cushingra biztosan számíthatnak, ő mindig első kézből szerezte az információkat magyar ügyekben, már hatvan éve, Eötvös-kolegista korában. Utóbb a Szabédi Napokon is részt vett, akkor azonban Kolozsvárt magával Szabédival nem találkozott.

Siklós Pista nyit ajtót. Sebestyénnel utoljára 1990 legelején találkoztak, mégpedig a Mikes Kelemen utcában. Visszautazása előtt levelet hagyott hátra, a lakásból való távozásakor ugyanis a házigazdái nem voltak otthon. „Igazán nagyszerű volt Veletek együtt lenni s így bizonyosan immáron együtt maradni.” Persze, másfél évtized múltán, az új találkozás előkészítése érdekében illetet volna egyeztetni, nincs-e épp lakója a Szent Jakab tanya vendégszobájának; de nem ő volna Siklós István, ha nem így köszöntené a váratlan vendéget:

- Nagyszerű!

Jöhetnek szóval a többiek is. Így értelmezi Sebestyén az összeölelkezést. Csak azt kell majd eldönteni, hol ülnek le ennyien. A válogatott itallokkal megrakott asztal körül, a dolgozószobában biztosan nem férnek el, a tágas előszobában sincs annyi fotel - marad a konyha, legfeljebb a család kiszorul egy kis időre. Sebestyén szabadkozna (noha nincs pillanatnyilag más lehetőség, s ha volna is, azt nem akarja igénybe venni), de fölösleges.

- Tudhatod, itt nem érvényesül semmiféle írott szabály, akkor van ösz-szejövetel, amikor van érdekesnek ígérkező mondandó, előadó.

Amíg befutnak a helybeliek, némi unszólásra hajlandó István bevezetni a vendégeket a saját élettörténetébe, a Szepsi Csombor Körnek otthont adó világba.

- Ami Angliát illeti: itt található a legtöbb türelem az emberekben, a szomszédok alig ismerik egymást, tiszteletben tartják a magánéletet, az egyént - nagybetűvel írják az Én-t és föltételezik a jót egymásról, nem tolokodók, hűvösek, udvariasak, érzelmeiket és bajaikat nem zúdítták egymásra, és még sorolhatnám a jól ismert alkati meghatározókat: ridegséget, keménységet, képmutatást, kíméletlen anyagiasságot, pénzszerzés tiszteletét, sok-sok ellentmondást - de hát végül is ami itt tartott, hogy nem várják el ebben az országban senkitől a beilleszkedést, beolvadást - vagyis hát mindenki megmaradhat annak, aki lenni akar.

- Hát éppen erről van szó - csapna rá londoni barátja szavaira Sebestyén, július 7-ére és július 21-ére utalva; de látva megütközését, nem a mostani történésekkel folytatja, hiszen Pista azokról már nem tudhat - vagy mégis? -, emlékezteti viszont egy jóval korábbi, 1980. májusi, tulajdonképpen szerény-szolid keretek közt lezajlott iráni-londoni épületfoglalásra (a visszafoglalás majdnem vérmentes sikeréért a rendőrséget dicsérték); amikor másodszor járt itt, a Szepsi Csombor Körben, a lengyelek házában bérelt terembe meghirdetett előadásra az erdélyi irodalomról majdnem elmaradt, mert a környék napokig le volt zárva a terrorista akció miatt. Boldog békeidők, hol volt még akkor az al-Kaida...

Cs. Szabó érkezik. Őt kell kérdezni; ha nem a jelenből, hát a történelemből van kész, pontos válasza.

- Közép-európai vagyok, és szemem előtt annyi rémkép vált valósággá! Gránittá, legalábbis a külső burkolása. S a szabadság nem Isten visszavonhatatlan, különleges ajándéka egy választott népnek a Temze-parton. Angliában nem azért volt s van még - megnyirbálva - szabadság, mert annak idején Milton szárnyalón, Locke száraz okfejtéssel, Bentham radikálisan, John Stuart Mill nemes lelkű értelemmel és Bagehot ragyogó publicista tehetséggel meggyőzte honfitársait, áthódította a szabadság oldalára, bár szavaik lassan leszűrődtek a növekvő politikai öntudat hajszálerein. Mégis többet számított, hogy a szigetlakók egyszerűen rájöttek: hasznosabb a kockázatos szabadság, mint az Isten kegyelméből való zsarnokság, akármilyen atyai. Előbb volt ez a fölismerés: a közhaszoné, csak aztán jött a nemesítő szép szó, következtek az igazoló elméletek. Megfordulhat a kocka. Ha a kijátszott, hitevesztett, csüggedő többség a rosszul

funkcionáló, hajdani mintaországban ráun a gyötrőn elnyúló anarchiára, s úgy érzi majd egyszer, hogy nincs köszönet a szabadságából, mert kórházi ápolástól postai kézbesítésig csak ráfizet, Anglia is átváltozhatik rendőrállammá, hogy utána komputerrel káderezett patkányok félelem és undor nélkül lépjenek az utcára, s pontosan eljussanak munkahelyükre.

Eljussanak munkahelyükre... Félelem nélkül... Hát ez bizony ma napirenden van, nem kell Bagdadig elmenni... De hagyjuk beszélni Csét, még nem fejezte be, amit Angliáról első menetben mondani akar.

- Változatlanul bízom a közemberben, türelmében, jóindulatában, szerénységében, ha saját személyéről van szó - s ha lángelme, még szerényebb -, önvédelmi és másokat is gatyába rázó tróféás kedvében. Spontán ugrató természetükre gondolok, nem foglalkozásszerű televíziós vicfi sztárok elviselhetetlen humorérzékére. Nagy restellkedve beismerem, hogy az utolsó években el-elkapott az öncsúfoló kétely: te lettél volna az a meghatott jövevény, aki számár fővel, negyedszázad előtt, valamikor a koronázáskor leírtad gyakran idézett, legnépszerűbb két verssorodat: *add vissza emberméltóságomat / utolsó sziklaváram, Anglia!* Ugyan, ugyan, sziklavár? Homokvár! S emberméltóságomat a bürokrácia elharapódzó rákfeneje itt is szétrágja, nem hogy visszaadná! Aztán észre tértem, magamhoz térítettek barátaim a Paddington pályaudvar körül: az újságárus, ablakmosó, levélhordó, gázszerelő, a liftkezelő a földalattin s az altiszt a Rádióban, észre térítettek, mert van még fülem, hazai barátok meséi - óh, nem a rendszerről, arra nem pocskoltunk időt -, hanem a mindennapokról: hogyan él magyar a magyarral? Ráismertem mindarra, ami elvándorlásom előtt ott vagy felbőszített, vagy szórtan szenvedést okozott. Tehát igenis, azért is, inogva utolsó sziklaváram, Anglia! Az ember azt az országot gyűlöli meg, amely befogadja, mondtam keserű tréfával emigrációm elején, de fordítva is igaz: idők múltán lokálpatrióták leszünk, s az emigráns író azt a helyet veszi védelmébe, ahol él.

- Viszonyunk hazai barátainkhoz s az új látogatókhoz eléggé ironikus. Kiadási bajokkal küszködünk mind, kisebb csoda minden megjelenés, ők viszont úgy postázzák olykor harmadrendű forgácsaikat, mint a Delphi jósdának. Nem azért, mert ugyanúgy olvasnak minket, mint mi őket, hiszen csak ritkán férnek a dolgainkhoz. Hanem azért, mert a megszépítő messzeségben vagyunk, túl a hegyeken. Velünk nincs bajuk, perük, nem vagyunk vetélytársak, nincs fűrószerszámunk. Némelyikük megtesz erkölcsi fórumnak, s érthetően elvárja, hogy igazoljuk.

Szabó Zoltán - ő is már itt van, a Szent Jakab tanyán - a restséget nehezményezi (akárcsak Csé, a hatvanas-hetvenes évek tapasztalatait általánosítja), a disszidens szót kifogásolja.

- Íróként irodalomnak nem disszidense az, aki az országon kívül ír a népe nyelvén, vagy a magyar irodalomról ír más nyelveken! Még az se jellemezhető ezzel a szóval, aki műveit nem az anyanyelvén írja: Beckett nem „disszidense” az írek irodalmának, mivel Párizsban él s francia művekkel és angol változatukkal tágítja a közlés és a művészet lehetőségeit... A rest-ség - Magyarországon - nem egyedül a nyugati országokban élő magyar írókkal kapcsolatban jelentkezett. Ez érvényesült a hatvanas években Erdély, Szlovákia és a Vajdaság magyar írói felé is, ha ötvenévesnél fiatalab-bak lévén, múltjuk nem sorozhatta be őket a 45 előtti marxista mozgalmak harcosai közé. Az, hogy Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia politikai rendszere rokonítható a magyar politikai viszonyokkal, a magyarországi irodalom hivatalosait sokáig csak arra buzdította, hogy tüzetesen a szomszéd államok cseh, szlovák, jugoszláv és román íróival foglalkozzanak. A nyugat-európaiak viszont a magyarországiaknál lelkiismeretesebben figyel-ték a szomszéd országok magyar irodalmát, talán mert a kolozsvárit vagy a kassait kevésbé érzi vidékinek a párizsi vagy londoni, mint a budapesti.

Cushing professzor úr a londoni nézőpontot erősíti meg.

- Pest vonzása már nem olyan erős, mint ahogy volt a század (a XX.) elején, de ez a helyzet új lehetőségeket nyújt olyan kulturális központok-ban, mint például Újvidék, Kolozsvár vagy Cleveland. Közvetítő szerepe mindig lesz Pestnek, s ennek fontosságát nem lehet túlbecsülni. Optimis-ta vagyok. Ha visszapillantok a múltba, és szemlélem a magyar irodalom csaknem nyolcszázados történelmét, el kell ismernem, hogy még a leg-mostohább körülmények között is mindig új értékekkel tudta gazdagítani az európai kultúrát.

- Ugyanakkor felhívnam a figyelmet egy lényeges különbségre az angol és a magyar irodalom között. Aki Londonból szemléli a magyar irodal-mat, annak el kell mondania: Angliában nemzeti irodalom nincs, soha nem is létezett. Tehát a nemzeti irodalom fogalma ismeretlen. Csak angol nyelvű irodalom van, és az író sem a nemzethez, sem a nemzet nevében nem ír, tehát nincs közéleti szerepe. Persze, véleményét nyilváníthatja egyes politikai és társadalmi problémákról, de senki sem várja el tőle, hogy befolyásolja a közvélemény alakulását. Az irodalom tehát többnyire öncélú.

Sebestyén londoni színházakban meg Stratfordban átélt előadások nem halványult emlékével, különösen pedig a Brook-féle *Lear királynak* és a *Szentivánéji álom*nak szó szerint életre szóló élményével szeretne közbe-kérdezni, Shakespeare talán legjobb magyar tudóját, Cs. Szabót hallani – és Szabédit is megszólaltatni – a Cushing által kifejtett „Angliában nemze-ti irodalom nincs” kérdésben. Látja azonban, hogy Siklós Pista füstölés közben erősen bólogat, vagyis szólásra készül. Sebestyén a West End Lane-t valamikor szintén megjárt Bálint Tibi hangját hallja, a búcsúztatójában Ist-vánt jellemző mondatokat. Siklós most is így áll az asztalnál, így hallgat, mérlegel.

- ... úgy tapasztaltam, csak akkor beszél, ha fontos mondandója van; s még azt is nagyon átgondolja, miközben szivarjának füstjében többször is szelíden rábólint ott saját méházatára. Ha pedig nézett, egyszerre nagyon közlről és nagyon távolról tudott nézni, az idő fekete kövei mögöl, valahonnan az óind világból...

Siklósnak Beckettről, az emigránsról, a Beckett-darabokról van fontos mondandója. A friss Nobel-díjasról ugyanis. (Ha Veress Dani itt volna, vajon most is tiltakozna? A marosvásárhelyi folyóiratban mindjárt bátran megírta: helyteleníti a Nobel-díj bizottság döntését.) És ezzel már a kerekasztal másik témájához érkeznek.

- Párizs és Franciaország mindenképp döntő volt Beckett alkotói magatartásának kialakításában. Az önkéntes száműzöttség nemcsak társadalmon kívüliséget jelentett - a teljes emberi szabadságot, hogy nem tenyereit rá a közösség kötelező konvencióival -, hanem azt is, hogy sikerült megszabadulnia az anyanyelv asszociációitól, az anyanyelv vaslogikájától. Mert félreviszi, a lényegtől sodorja el. Franciául kezd írni, mert így szüntelen küzdelem a kifejezés. Mert az értelemmel megközelített nyelv szellemében való fájdalmas lemerülés így hozhatja csak fel azokat a szavakat, amelyek a bizonytalanságot, az ellentmondásokat, az elképzelhetlent nem eltakarják, hanem fölfedik... Mintha tudathasadás ellen védekeznek: a cél nem az értelem szövevényeinek kibogozása, nem a feszültségnek feloldása, nem a beleélés, nem az átélhető ábrázolás, hanem az egyirányú költői tapasztalat rögzítése az indulat forrása, a költői arc fölé. A megfogal-

mazott alkotás nem valamilyen meghatározott mondanivaló hordozója, eszköze, hanem a kifejezés bénító korlátainak fölmérése. A jelentésüket vesztett, üresen kattogó mondatokat bontja le – szó és hang és némaság kavarg, örvénylik: az észlelés és az értelem utolsó szalmaszálát is magával sodorva.

Héjja Sunci áll fel, váratlanul, az asztal mellől, Siklós válogatott műveinek vaskos kötetével a kezében. Olvashatná az *ember5húrral* című könyvből is, de úgy látszik, ez a posztumusz kiadvány került a kezébe. Talán vitatkozni akar a beszélő Beckett-képével, az anyanyelvről mondottakkal talán megerősíti azt egy Siklós-verssel. Ahogy mondani szokás (de akik ismerik Suncit, megerősíthetik, ez nem egyszerű közhely, róla szólva), bársonyosan, mélyen zengenek a verssorok:

*nem ciripel a tücsök
csönd a zene
zöngételenek már a zajok
törpe homokvár épül a holdban*

talpakon hámlik a bőr

*terül majd terep a kenyérnek
félelem ellen fölfelel még az izom
fullánkös méh dönög arrafelé*

Ez az ősz szakállú fiú nagy költő. Sebestyén szinte büntudattal néz Siklós Pistára. Tulajdonképpen rég adósának érzi magát, és nem a Szent Jakab tanya miatt (azért is), hanem mert már korábban megsejtett valamit ennek a lírának a különösségéből, pontszerű rejtélyességének értékéből, de mindeddig hallgatott róla. Siklóst feszélyezi, hogy ő került egyszerre az érdeklődés középpontjába, mégis feszíti belülről a magyarázat, a vallomás kényszere.

- Egy valami döntő számomra: az indulat. Hiszen bármennyire is a lét megértésére vagy annak körbejárására törekszik a költő a versben vagy szövegben, a haraghoz hasonló indulat nélkül – legalábbis ami engem illet – azt hiszem, nem jöhetne létre a mű. Az indulatnak vagy ennek a haragyszerű érzésnek az egyik rugója persze az, hogy az ember úgy érzi: a csendet áttörni vagy megszüntetni, a szavak furcsaságait legyőzni és elérni, hogy a szavak jelentést hordozzanak, nem lehet másképp, csak ha ez az indulat titokzatos módon valahogy kirobban.

Szabó Zoltán irodalomeszménye biztosan különbözik a Siklósétól, a felolvasott vers hatása alatt azonban meg kell szólalnia. Amit Sebestyén az

előbb megfogalmazott, ám nem mondta el hangosan, általánosító érvény-nyel hangzik el e kis londoni nyilvánosság előtt.

- Igaz: a külföldi magyar szellemi termés a magyarországit mennyisé- gileg nem közelítheti meg. Minőségileg azonban – attól függően, hogy a kulturáltság hol van süllyedőfélben, hol van emelkedőfélben – alkalomad- tán egyenrangú lehetne vele, bár nem a hatásában; s ez – azoknak, akik a társadalmat az irodalom hatásától féltik, oktalanul bizonyára – megnyug- tató lehetne: a külföldön írt vagy megjelent művek Magyarországon *fűsze- rezői* lehetnének az irodalmi fejlődésnek. A magyar irodalom, amióta van, mindig élt *más irodalmak* idegen fűszereivel, az az egyik nemzeti jellem- vonása. S egy ideje abban a helyzetben vagyunk, hogy a magyarországi irodalomnak *magyarul* is lehetnének *másutt*, az országon kívül termett fű- szerei. S ezek éppen a különbözőségükkel lehetnének a fejlődés színezői, gazdagítói, alkalomadtán még előmozdítói is... esetleg dialektikusan. Tény- szerűen: a nyugat-európai és tengerentúli írók létszáma megállapíthatat- lan ugyan, mértéktartó becslés szerint azonban legalább ötven kiváló költ- ő s novellista író irodalmi értékű munkákat külföldön. Ha a két irodalmi lapban megjelenő írókat vesszük számba: a magyar irodalomnak külföldön legalább kétszáz fizetetlen napszámosa író értékes műveket.

Három évtizeddel ezelőtti becslés, azóta hányan nincsenek már – vagy éppen hazatértek –, és hol van már az a két irodalmi lap. De jó, hogy Sza- bó Zoltán emlékeztet rájuk, az erdélyieknek, a fel- és délvidékieknek (meg a kárpátaljaiaknak) különben is jól jön ez a kis szemrehányó beolvasás. Szegény Szabédi 1956-ban az elszakíttottság-elzárttság szóvátételével pró- bálta elhárítani magától a romániai hivatalosság követelését: figyelmeztet- sék, ítélik el Illyés Gyuláékat. A berlini fal nemcsak németeket osztott ketté. Székely János titkolt és mindegyre elárult sértettsége – hiszen még az otthoni Pezsgő-díjat is visszautasította – némi gyógyírt kaphat ma. Va- lóban, elég későre jött az ő „túloldali” fölfedezése, szinte már csak halála után. Pedig (és ezt Sebestyén a vitáik, nyilvánvaló nézetkülönbségeik elle- nére készségesen elismeri) Székely János a múlt század második felének számottevő magyar írója volt, különösen a prózában és a drámában szá- montartásra érdemes, s a *Dózsát* illetően sem tévedett Kós Károly. Székely a nemzeti és világirodalom viszonyához akar hozzászólni – egyelőre nem megy el Beckettig, nem vitatkozik a házigazdával.

- Néhány éve olvastam az *Igaz Szó* Árkádia rovatában egy mondatot: „Világirodalmat írni mindig is kockázatos vállalkozás volt.” A mondat iga- zi komikuma, úgy gondolom, egyáltalán nem abban áll, hogy aránytalanul alászállítja a világkultúra-teremtés nehézségeit. Ellenkezőleg: abban, hogy kockázatosnak minősíti a dolgot. Mert amióta világirodalmat olvasunk, igényünkben és öntudatlan törekvéseinkben írni is mindannyian világiro-

dalmat írunk; más kérdés azután, hogy valóban magáénak tekinti-e a világ írásainkat. Manapság a világirodalom-írás kockázata semmivel sem több, és tökéletesen egybeesik az írás kockázatával egyáltalán. Az emberiség felfedezte közös és igazi problémáit, rájött, hogy ezek nagyjából mindenütt azonosak, s így, amikor a költő egy szűkebb haza emberi kérdéseit veti fel, akkor ezt valamiképpen az egész emberiségre, magára az emberi létre is vonatkoztatja. Provincializmus csak azóta van, amióta világirodalom van. A provinciális irodalom nem a nemzeti irodalom egységéből hull ki, hanem a nemzeti irodalmakra magukra is jellemző világirodalmi igény egységéből. Igen: manapság igazában már csak világirodalom létezik. Vannak művek, amelyeknek sikerül, és vannak, amelyeknek nem sikerül valóban azzá lenniük.

Géza persze meg van győződve róla (János is?), hogy az ő műveinek sikerült világirodalomná lenniük. Ő sem hagyja említetlenül Beckettet, de természetesen a Páskándi-drámák értelmezésével, vagyis önmagával folytatja.

- A sakkból ismerjük ezt a kifejezést: borítékolják a lépést. Nos, ha a publikum nem a döntetlen felemás élményét kapja, hanem a befejezetlenséget titokszertűségbe borítékolva - ez felpiszkálja az illetékesség élményére örökké éhes pszichéjét. Létezik a borítékolt lépés színháza, erre egyik legjobb példa az abszurd. Beckett esettjei egy-egy villanatra olyanoknak tűnnek, mintha Gorkij is megírhatta volna őket, mintha Pinter *Gondnokjának* szituációja mögött az *Éjjeli menedékhely* is lappanghatna, vagy Ionesco fűszerüzlete az *Orrszarvúban* mintha bármelyik francia realista könyvébe is beillene. Nos, ezek az abszurd színháznak azok a momentumai, amelyek a publikumban ébren tartják az illetékesség illúziójára való hajlamot, az illetékesség illúziójára való állandó készenléteket, ezek a mozzanatok nem hagyják ellankadni egy pillanatra sem. Ez a fajta színház ad néhány kapcsolópontot a valósághoz, ahonnan nézve a képtelent is valóságosnak fogjuk fel. A gyerek nem hiszi el, hogy a nagyváros jóval kisebb is lehet, ha csupán egy légi felvételt mutatunk neki, de ha kézen fogva visszük föl a várost körülvevő irdatlan hegyre, akkor a megtett út realitása hitelesíti benne a számára különben elképzelhetetlen látványt. Ebben az esetben a valósághoz való kapcsolópont a gyermek számára a megtett út, melynek végén valóságosnak fogja fel az egyébként valószerűtlen képet is. Ilyen kapcsolópont a valósághoz, mint már említettem, Beckett-nél az alakok esettségének szinte naturalista ábrázoltsága és a várakozás emberi motívumai: ami ezután történik, az már hiperbolás kivetítettsége, térbe és időbe vetítettsége a banális mozzanatoknak.

- Szókimondó esztendőket élünk (ha élünk), visszanezünk a saját darabjaimra is. Bármilyen különös: legrégebbi dolgaim, ha nem is egészen, „direktebbek” voltak, mint a börtön utániak, amikor is az áldott aescopusi

nyelv, a képes beszéd eszközeihez már gyakrabban nyúltam. Volt persze ebben megvallott irónia is. Az ötvenes-hatvanas években írott abszurd-abszurdoidjaim is jó példák erre, de nem kevésbé a történelmi drámák. Végül is ebben a formában mindent megírtam, amit akarhattam. A *Vendég-ség* nemcsak arról szólt, milyen a besúgás rendszere, az ideológiai besúgás, hanem: ne hagyjuk megosztani magunkat, mert az Istenhez, vagyis a jó célhoz nemcsak egyetlen vallás, egyetlen eszme útján lehet eljutni. A *Tornyot választok*-ban Apáczai új magyar iskolát akar, amit az erdélyi néző saját iskolaügyére vonatkoztatott, a magyarországi viszont inkább a dogmatizmus elleni harcra, a hatalom által manipulált értelmiségi sorsra. A *vadorzó* az asszimilációról beszél: az önmagában kételkedő hasonlító, befogadó kételkedik az asszimilálás őszinte szándékában. A *rejtekhely*: a forradalmak további sorsát az elesett hősök helyett a második, harmadik garnitúra intézi, sokszor éppen a „rejtezkedők”. A *Tükörkereszt* a világeszmék sovinizálódási folyamatáról beszél. A *Medvebőrben* a párt és a kisebbség viszonyáról... Számomra tehát jó iskola volt az áldott aesopusi nyelv.

Székely Jánosnak alighanem sok ez az önmagára hivatkozó, magyarázó szöveg. A maga kontráját finoman – vagy nem is olyan finoman? – fogalmazza.

– Úgy mondják, a drámaíró fejében általában egy gondolat keres magának cselekményt, amelyben kifejezheti magát. Ha ez igaz, nem vagyok drámaíró. Az én szegény fejemben sohasem a gondolat szül cselekményt, hanem a cselekmény gondolatot. Petronius helytartó történetét készen kaptam egy modern kultúrtörténeti munkában, részletesen és lekerekítve, már-már színpadi képekre osztva, épp csak a dialógusokat kellett hozzáfagynom. Sőt – hogy érdemem kisebbsítésére ezt is bevalljam –, munkám közben maguk a dialógusok is úgyszólván maguktól kínálkoztak. Érzésem szerint ezek és csakis ezek a szavak képesek rekonstruálni a hajdani történetet. Olyan eseményt írtam meg tehát, amely valamikor, pontosan 1932 évvel ezelőtt csakugyan megeseett. A történetnek mégsem valóságát, még csak nem is kerekdedségét éreztem igazán figyelemre méltónak. Hiszen hány valódi, kerekded történet mellett megyek el naponta anélkül, hogy drámaírásra ingerelne. Hanem az akkori szíriai helytartó, Publius Petronius alakja. Ez a csodálatos hajdani ember, aki az egész júdeai válságot hosszú ideig egymaga hordozta a vállán, aki a nagy történelmi konfliktust habozás nélkül magára vállalta, s interiorizálva, önmagában küzdötte végig. Aki saját erkölcsi létében viselte el kora valamennyi lényeges konfliktusát. Egy ember, aki azóta csaknem teljesen kiesett az emberiség emlékezetéből, noha példás emberséggel állt helyt a császárkor mocskában és zűrzavarában, még hozzá éppen ott és éppen akkor, amikor a legnehezebb volt – a Római Birodalomban, Caligula idején.

Nemes vetélkedés. Sebestyén nem akarná, lehet, nem is tudná eldönteni, a *Vendégség* vagy a *Caligula helytartója* az emlékezetesebb számára, melyiket helyezné a csúcsra – ha volna „csúcs” az ilyen összemérésekben. Melyiket delegálná a kortárs világirodalomba. Nyilván mind a kettőt. A *Tornyot választok*-ról sem feledkezne azonban meg és a *Hugenották*-ról sem (bizonyára a cenzúra miatt kapta ezt a címet a szatmárnémeti bemutatón, a Magvetőnél és a budapesti bemutatón a *Protestánsokként* jelent meg) – az olvasás élményét a színház emeli igazi magasba. A szatmáriak, Ács Alajossal, Török Istvánnal cáfoltak rá a szabadkozó szerzőre, hogy ő pedig könyvdrámát írt (ők odaától változatlanul vitatkoznak, érvelnek az élő színház mellett). A *Tornyot választok* Harag Gyuri első nagy kolozsvári sikere; itt Siklóséknál pontosan mutat rá a siker okára, legalábbis a rendezői koncepció felől.

– Számomra a *Tornyot választok* nemcsak a hatalom játékát jelenti a tudósokkal, vagy a tudós szabadságának az elfojtását jelenti, hanem ugyanakkor jelenti a koldusok jelenlétét is az egész első felvonásban. Ez már több mint helyi probléma, helyi problémákra adandó válasz, vagy egy bizonyos történelmi periódusnak a tükre; az már nagyobb áttekintés.

Géza nem hagyja magát, bár most is hálás Gyurinak a harminckét évvel ezelőtti bemutatóért, azért, hogy híressé tette a drámáját.

– Ő mindig a szövegből indult ki, sok más rendezővel ellentétben. Olyan csupasz volt a színpad, hogy látszott hátul a díszletraktár kétszárnyú, pántos nagy vasajtaja, és a mögötte lévő alagút, amely a színház udvarára nyílt. Vagyis ott távol fény derengett. Amikor II. Rákóczi György fejedelem jött – messziről, az udvarból jött. Az ajtószárnyak kellően csikorogtak, hogy aztán maga a hatalom jöjjön kongó léptekkel a maga labirintusain. Ki tudott akkor még Ceaușescu épülő labirintusáról?... Nos, ilyen szorongató, körülményes bejövetel után annál nagyobb volt a kontraszt: egy ifjú, szinte mosolygó arcú fejedelem: tőlem ne féljeteK, nincs kitől. Annál ijesztőbb volt, ha közbeszólt a hitvitában. Barátom, Héjja Sándor játszotta. László Gerő, másik régi jó barátom volt Apáczai. Meglepetésemre „lemásolta” néhány életbeli vitagesztusomat, arcjátékomat. Egy bizonyos szűkebb körnek persze csupán ingyencség volt, ám túl ezen, élete egyik legnagyobb alakítása volt. Erős Basiriust formált Horváth Béla, és a két koldus szerepében Vadász Zoltán és Pásztor János örökre emlékezetes marad nekem.

Sebestyén figyelni Héjja Suncit meg Vadászt (hozzájuk képzeli Gerőt és Pásztor Jánost is), ahogy az emlékezésbe egyre jobban belelendülő Páskándi harmadik személyben beszél róluk s a színészeknél kevésbé hiú Haragról. A dicséreteknek szinte nincs határa.

- Harag nagyon értett a színpadi kontrasztok nyelvén, s mindenekelőtt úgy tudta fanatizálni színészeit, mint kevesen. Óriási színészpedagógus volt. Haragot nemcsak akkor, én már régóta szerettem. Tudtam, Földes Laciék nem lelkesülnek akárkiért, s meggyőződhettem: a sorsát nála senki jobban nem szánta az erdélyi magyar színház oltárára, mint éppen Harag György. A maga idejében nemcsak a legnagyobb magyar tragédia- vagy drámarendező volt, Erdélyben mindenképpen, hanem hűséges transzszilván lélek, akit ugyan ezzel-azzal, tán családi szóval is, egy időre „elcsábítottak” a Regátba, de hamar rájött, hol van a helye. Ő az, akiből sohasem lehetett volna janicsár.

Vajon valóban annyi idő eltelt a *Tornyot választok* kolozsvári bemutatója óta, hogy ez az egész nagyszerű csapat, szerzőstül-rendezőstül-színésztül csak a mennyei kapuból visszatérve, illetve itt, a Szent Jakab tanyán mondhatja-hallgathatja az irodalom- és színháztörténeti megdicsőülést? Ha még egyszer össze lehetne hozni őket a színpadon, nem hagyva ki a társulatból Péterffy Gyuszit, Nagy Dezsőt, Köllő Bécut, még a Harag-csapat kialakulása előtt távozott Libát, azaz Bencze Ferit meg Szabó Lajost, Balogh Évát (Sebestyén most csak a hozzá közelebb állókat sorolja elő) - micsoda világszínház lenne... Persze azokkal együtt, akik továbbra is otthon vannak. És azokkal, akik már egy más iskolát jártak. Szabédi László volna a dramaturg, mint valamikor nagyon régen, a kolozsvári Nemzetiben. Meg hát itt lenne az öreg Tompa is.

Micsoda zűrzavar, már megint. Hát persze, Méliusz szokta ezt mondani, és most még igaza is volna (mint ahogy nem volt, amikor neki lehetett közvetlen beleszólása a kolozsvári színház dolgaiba!). Ennyiféle művészt, író-t egy karámba terelni, akárcsak megpróbálkozni vele; ebből jó nem sülni ki. Már abból is látni lehet ezt, hogy Szabédi Laci itt van velük, Londonban, és meg sem szólal. Nem csoda, hiszen ő az ötvenes évek szörnyűségein át hallgatja, ami itt ma elhangzik.

Gézától Harag szinte már szóhoz sem jut, jöllehet ez igazán az ő terepe. Emlegették az *Éjjeli menedékhelyet*, Beckettet, Ionescót, a naturalizmust és az abszurdot. Halljuk végre a gyakorló színházi ember véleményét.

- Én azt vettem észre a világban, hogy az úgynevezett avantgárd színház az periférikus, az tényleg pincébe vagy kis termekbe való, és inkább kedvtelésből vagy pedig szeszélyből, különlegességből vagy önkéntes áldozatokból fenntartható mozgalom. A nagy tömeget, a nagyközönséget nem befolyásolta. De igazi nagy európai színházak - gondolok a Stein nyugatberlini színházára, gondolok a Peimann bochumi színházára, Brookra Párizsban (mert most Párizsban dolgozik) vagy Strehlerre a Piccolo Színházban - a legjobb és a legkorszerűbb módon egyesítették az avantgárd néhány olyan alaptulajdonságát, amely friss vérkeringést hozott be a színját-

szásba. De az már egy másfajta minőségi színház. Hiába mondjuk mi azt, hogy majd vissza fog térni a régi jó megszokott hagyomány – soha nem tér vissza semmi, és ez sem fog soha visszatérni, illetve valami hasonló lesz, csak egészen más. Tehát teljesen átalakul éppen ezeknek a periférikus avantgárd meg a más dinamikájú színházaknak a hatására. Sokféle színházat láttam, mechanikus színházat, ahol a színészek csak bábokként használhatók, láttam borzasztó dinamikus előadásokat, rengeteg külső-belső effektussal, láttam szöveg nélküli színházat, az Eugenio Barba-féle tánc- és furcsa fantomok színházát; igaz – lehet, én is konzervatív vagyok –, a költészetet vagy az irodalmat nem pótolja, de kétségtelenül hatással van rá. A költészetet sem úgy fejezi ki, ahogy mi gondoljuk: hogy a költészet egyenlő a pátosszal. De nem egyenlő. Vagy a nagyon tisztán mondott szöveggel. Ez nem igaz. Ez bonyolultabb dolog.

A legbonyolultabbak túl vannak a megérthetőség – vagy talán a megérthetőség – határán. Mert meg lehet-e igazán érteni azt, ami a *Cseresznyés-kert* marosvásárhelyi (román nyelvű) bemutatóján történt? Illetve már a rendezés, az utolsó rendezés heteiben, napjaiban, a halálos betegség óráiban? A színházi valóság és a tébolyító vizionálás, a valószínűleg gyógyszer okozta ijesztő látomások között? Sebestyénnek élete egyik leghihetlenebb élménye, amikor ott álltak hármában, feleségével és Berkes Erzsivel, a Harag Gyuri ágyánál, s megpróbálták szétválasztani a hallottakat és látottakat. S a temetés, a vásárhelyi zsidó temetőben. Sunci búcsúztatójával:

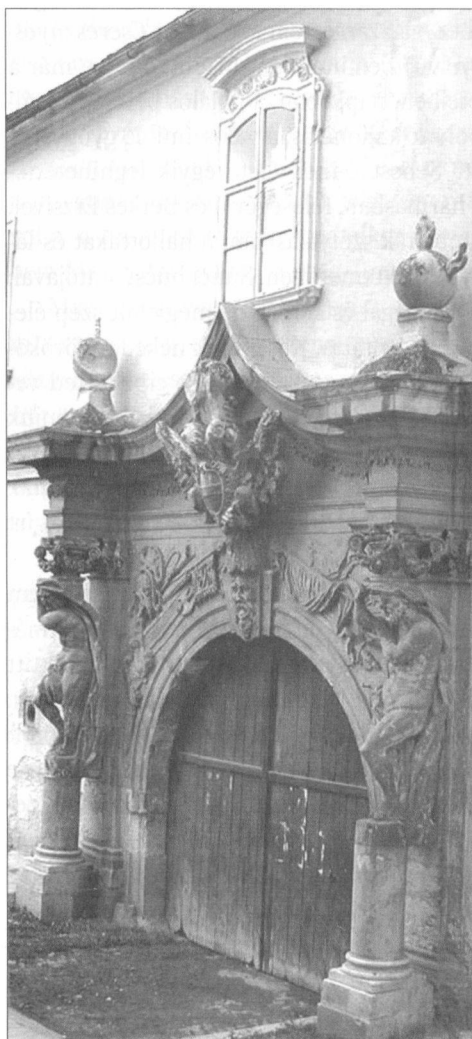
- Köszönjük a sorsnak, hogy csillaggal és keresztrel megjelölt szép életedet e keservesen-gyönyörű tájra irányította. Köszönjük neked, te örökösen játszó, glóriás, nagy gyermekember, hogy keresztként cipeltetted velünk az anyanyelvi, a közösségi magunk-kifejezés kényszerét. Köszönjük menedéket lobbantó okosságod, örök ifjú lelkesedésed. Köszönjük, mi megfosztott lelkű barátok, hogy találkoztunk veled, hogy barátodul fogadtál.

Ez valóban a legtöbb. Ha barátul fogadnak. Erről és a tiszteletről írt Berkes Erzsi, nagyon pontosan.

- Itt vannak mind, akikkel együtt játszott s akiket a színházi fegyelem nem parancsolt másüvé. A kolozsváriak, akikkel pályáját kezdte, a szatmáriak, akikkel elébb a nagybányai, majd a szatmári társulatot formálta; itt állnak első országhatáron túli sikerei részesei, a marosvásárhelyiek, s itt a csúcscigig vívő fiatalabb kolozsvári együttes, a hivatásosak és patronált műkedvelői. De jöttek Újvidékről is, de jöttek bukaresti partnerek is, de ideért autóstoppal az őt távolról tisztelő temesvári rendező is, és összenéztünk páran magyarországiak is. Nem ver közénk éket sem a felekezeti rítus, sem a felekezettelenség, sem a nyelvek különbözősége: ahogy Harag György művészete egységet teremtett a színházban, úgy vagyunk együtt a gyász fájdalmában, a senkitől sem kisajátítható legegyszerűbb szertartásban.

Éppen húsz évvel ezelőtti szöveg. Jó ezt most hallani, legalább itt Londonban, a Szepsi Csombor Kör égisze alatt, Siklós Pistáéknál. Olyan ritka, fölemelő pillanat, hogy nem is kellene folytatni a beszélgetést. Shakespeare-től, Laurence Olivier-től ugyan meglehetősen távolra kerültek. Távolra? Csét kellene megkérdezni... Sebestyénnek egy lényeges kérdésben volna még vitatkozni valója Pistával (nagyjából a Harag Gyuri halálakor nyilatkozott ő valamit az erdélyi magyarság romániai jövőjéről), de hagyjuk ezt későbbre, majd Bukarestben letárgyalják. Most csak köszönet illetheti Istvánt, hogy befogadta ezt a társaságot – hogy újra összejötte a Szepsi Csombor Kör.

Részlet az Apokrif kerekasztal (avagy a Mennyei kapu) című, megjelenés előtt álló könyvből

Kuks – a kezdés és újrakezdés képességéről

Egy kicsi, jóformán néhány házból álló falut találunk azon a vidéken, ahol az Elba leereszkedik az Óriáshegységből. Igaz, a folyó itt még csupán olyan széles, hogy éppen csak nem lehet átugrani. Szelíden folydogál, mintegy érdeklődik a táj iránt, amelyet ő maga is a szemlélődésre hajlamos mester megfontoltságával alakít. A *hely*, ahol járunk, voltaképpen egy völgy, amelyet ha nem is egészen azonos, de egymásra tekintő erdős-dombozásokra oszt a nagy reményű folyócska. A régi malom és a Szudéta-vidék jellegzetes parasztházai veszteségekkel, de túléltek a háború utáni kényszerű elnéptelenedés sanyarú évtizedeit. A kis falucska ugyanakkor csak a nevét és a történeti hangulat díszletét nyújtja a merőben más stílusú építményeknek, amelyek ez ideig a művészettörténeti könyvekben foglalták el a maguk *helyét*. Újabban azonban a falu és a Sporck-fürdő együtt a Theatrum Kuks elnevezést kapott barokk fesztivál számára szolgálnak keretként. Ábrázolásunk szerint Kuks a kezdés és az újrakezdés erőfeszítéseinek *helyszíne*.

Alapvetően kétféle módon közelíthetjük meg a *helységet*. Talán kevesebben érkeznek a folyó jobb oldalán, kissé magasabban fekvő erdőség felől, noha az erdei ösvény gyalogosan és biciklivel is kellőképpen előkészítheti a látogatás benyomásait. Ugyanis már itt, az erdőben találkozhatunk Sporck gróf koncepciózus vállalkozásainak nyomaival. Sétánk a Betlém néven ismert részen át vezet, az út mellett művészi kőfaragványokkal találkozunk: a *helyben* talált, különben az Elba menti erdőségek jellegzetes szikláinak manierista-barokk stílusban megformált darabjaival. A beszámolóink alapján elképzelhető, hogy az idős gróf élete vége felé fordított

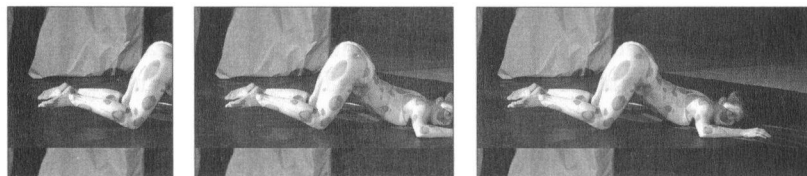
élenkebb figyelmet a vallás, illetve a magány és a természet összefüggései iránt. Ez esetben ennek volna tulajdonítható a Jézus születését ábrázoló nagyobb méretű dombormű mellett Mária Magdolna vagy Keresztelő Szent János remetékre emlékeztető alakzatai is. Hasonlóképpen értelmezhető a Jákob kútja, a Jézus és a samaritánus asszony találkozását ábrázoló allegorikus életkép is. Igaz viszont az is, hogy sok minden elveszett az utókor számára. Így csak elképzélhetjük, hogy milyenek voltak a kövek színes borításai, de elveszett a Szent Hubert látomása is, amely a gróf ifjabb életrészekére utaló vadászjelenetet volt hivatott megörökíteni. Jelenleg máshelyt találjuk a *Miles Christianus* nagyméretű szobrát, amely eredetileg a birtok határán az erdő egy kiszögellő pontján állt, kardjával a folyó másik partján épített Szent József jezsuita rendházat (ma szociális intézet) fenyegetve. Vajon a per előtt vagy után készült a szobor?

Az erdő szélén már feltűnedezik a templom keresztje és az ispotály egy-egy része, a mezőn át lassan a franciás stílusú parkhoz, tehát a fontosabb épületrészek mögé érkezünk. A legterjedelmesebb épület a téglalap alakú belső udvart rejtő ispotály, háromszintes szárnyai az Elba fölött, folyampárhuzamosan emelkednek. Középen a Szentháromság-templom magasodik, az előrenyúló barokk homlokzati rész harmonikusan illeszkedik a szárnyak síkjához. A templom előtti félköríves terasz két oldalán csavart lépcső vezet le a templom alatti kriptához, és innen egy sétányon egyenesen ereszkedünk a hídhöz, majd azon túl egy vízlépcsőkkel szegélyezett lépcsősoron át felfelé a szemben lévő villához érkezünk. A kriptá és a villa elhelyezése biztosítja, hogy a kriptá vasrácsos bejáratán át a hálósobából is látni lehessen az örökmécsést. Valóban, a *memento mori* – és úgy tűnik, ezzel összefüggésben a *carpe diem* – felszólításának érvényesítése minden ponton kiütözik, félreérthetetlenül mutatkozik meg az egységre törekvő funkcionális, illetve allegorikus építő- és képzőművészeti nyelvezet teljesítményein.

A főépület előtt végig, egy sorban helyezkednek el a Kuks fő nevezetességeként, eredeti képzőművészeti teljesítményként számon tartott allegorikus szobrok. A jobb szárnyon tizenkét erényt, míg a bal oldali szárnyon tizenkét bűnös szenvedélyt megjelenítő női figura. A keresztény moralitást hangsúlyozza a középben, tehát a templom előtti teraszra helyezett vallás-allegória, illetve ennek két oldalán, értelemszerűen jobbra a boldog halál, másfelől a szenvedő halál angyal-szobrai. A szimmetrikus kompozíció és az alakok női megformálása a kontrasztos megoldásokat teszi lehetővé. A fiatal-öreg, szép-csúnya, egészséges-beteg és a többi ellentétpárok különféle fiziognómiai megjelenítési módjai lehetővé teszik az erkölcsi-pszichológiai karakterek drámai erejű ábrázolását. A csavart-facsart testek a lobogó ruházatokkal, a szenvedélyes fej és arc, amellet a kiegészítő kellé-

kek együtt egyszerre filozofikus-elvont és nagyon is groteszk-eleven figurát jelenítenek meg. A Szorgalom méhkassal, a Remény hajóhorgonnyal, a bekötött szemű Igazságosság a karddal, a másik oldalon a késsel öngyilkosságot imitáló Reménytelenység, a szaggatott koldusruházatú Irigység a kutyával és a többiek mindegyike egy nagy egészet alkotó drámasorozat szereplője. Kiragadva egy példát érdemes elidőzni a motívumok kombinációjánál. Így jellemzőnek vélhetjük, hogy az Álnokság két állattal szerepel: a lábhoz simuló róka a hagyományos szimbolikához tartozik, ám meglepő lehet a másik motívum. A kézben tartott hal a társadalmi élet kritikájának talán egyedi, talán nem teljesen eredeti eszköze, miután a hallgatást, avagy titokzatoságot és a sima, simulékony modort reprezentálja - immár eltávolodva a régi keresztény jelentésétől.

Maga az ispotály a gróf keresztényi áldozatosságát, az elesettek és a szegények iránti gondviselés igényét, a felebaráti szeretetet demonstrálja. Az ispotály részét képezi egyébként a patika, amely a művészien kidolgozott színes faburkolatával és berendezéseivel különleges élményt nyújt ma is. Ám alig maradtak meg azok az építmények, amelyek a gróf világias gon-

dolkodását tükrözhetnék. Mindenesetre a szálláshelyül szolgáló villa ugyanúgy elpusztult, mint a fürdő vagy a lovasjátékok terepe. És ami a legsajnálatosabb, az Elba tavaszi szeszélyének lett áldozata a Filozófusok háza is. Igaz, a villa helyén egy papírmáséból készült homlokzat emlékeztet a régi időkre. Megmaradt a Comedium épülete, ma is használják, például a Theatrum Kuks programjának műhelymunkái zajlanak itt. Ám a Theatrum új jelenség, csak 2003 óta létezik, és számunkra lényegesebb, hogy már egy másik megközelítést igényel. Hiszen az augusztusi barokk fesztivál látogatói feltehetően a főútvonal felől érkeznek.

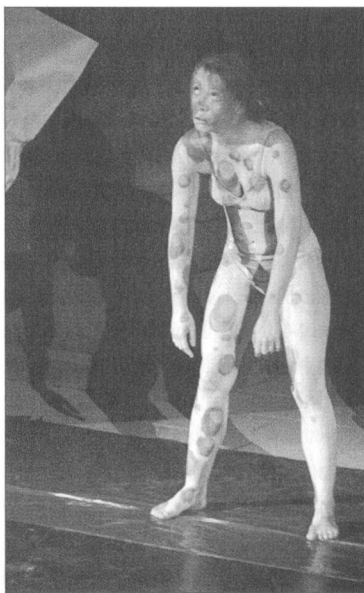
Maradjunk azért még egy pillanatig a 18. században, néhány szó erejéig érdemes bemutatni az eredeti eszme gazdáját és a megvalósított művek szerzőit. Elsőként vegyük szemügyre a Kuks-fürdő egykori birtokosát, a szabadgondolkodó mecénást, Franz Anton Sporck grófort (jelenleg František Antonin Špork). Valóban, az egész komplexum eredetileg fürdőhelynek készült, 1694-től mint Kuckus-Baade szerepel a feljegyzésekben, tehát a testi és szellemi felüdülést volt hivatott szolgálni - ami azért távolról sem ugyanaz, mint a kikapcsolódás és szórakozás. A gróf a jelentősebb birtokosok közé tartozott, lévén édesapja, a szászországi származású

Johann Sporck a harmincéves háború folyamán tábornoki rangra, illetve kedvező történelmi időszakban véghezvitt birtokvásárlásai folyamánként jelentékeny földtulajdonra tett szert. Legidősebb fia, az ifjú gróf politikai ambíciókat dédelget, prágai jogtudományi és egyéb külföldi tanulmányok után titkos tanácsos lesz, s korán kibontakozik mecénási hajlama is: képtárat és képzőművészeti gyűjteményt szervez, itáliai operatársulatokat hív meg rendszeresen Prágába, később a Comediumba, itt lehet megjegyezni, hogy a csehországi zenélés neki köszönheti a kürt bevezetését. Fő tartózkodási helye Lysá nad Labem, nem túl messze Prágától az Elba mentén, itt saját nyomdát állít fel, s mintegy száz nyomtatványt jelentet meg. A gróf egyre szenvedélyesebben érdeklődik a teológiai és filozófiai munkák iránt, francia műveket fordíttat németre, de szatírákat, röpiratokat és daloskönyvet is publikál, a saját jobbágysága számára még cseh nyelven is. Vélhetőleg az ideológiai eltévelyedés következményeként feladja az udvari karrierhez fűzött ambícióit, és egyre inkább a távoli Kuks-fürdőre teszi át tevékenységének székhelyét: ezek szerint a fürdő megnevezés tehát részben és talán egyre inkább konspirációs fedőnévként szolgál. Ám a jezsuita szomszédság nem csupán egyoldalú fenyegetést jelent, és miután a jezsuiták némi előnyt élveznek a küzdelemben, a gróf hosszas pereskedés, komoly bírság és rekvirálás áldozata lesz: a Filozófusok házának negyven-ezer kötetes könyvtárát kobozzák el és semmisítik meg a hithű hatóságok. Ez a gesztus egyszer és mindenkor reménytelenségre ítélte az utókor érdeklődését a gróf szellemi, filozófiai, ha tetszik, politikai irányultsága iránt.

Időközben azért Kuks kiépül, a szociális-jótekonysági és a művészeti-kulturális élet szolgálatára. A terv megvalósulása köszönhető annak is, hogy Sporck az országban elérhető legjobb művészeket hívja dolgozni. Az épületek egy részét minden bizonnyal Giovanni Battista Alliprandi tervezi, aki azon építészek közül való, akik csakis azért hagyták el a napfényes Itáliát, hogy az újdonsült csehországi – és egyelőre még távolról sem cseh – arisztokrácia számára az idegenszerűség érzetét a barokk architektúrák pompás remekműveivel segítsék feloldani. Valóban nagyszerű paloták kerülnek ki keze alól szerte Prágában és az országban. Kuksban életművének is jelentékeny darabjait valósítja meg, a Szentháromság-templom épületét és a kriptát szokás ide sorolni, amellet az ispotály és a villa tervét is Alliprandi jegyzi. Kuks teljesítményét azonban két név fémjelzi igazán, a gróf ugyanis a kor talán legjelentősebb szobrászát bízta meg a szellemileg is kényes feladatok végrehajtására. Kétségkívül zseniális húzás volt Matthias Bernard Braunra bízni Kuks kőfaragványainak kidolgozását. Braun hosszú időn át, időnként a prágai munkákkal párhuzamosan, egy időszakban viszont kizárólag Sporck számára dolgozott. Braun és Sporck

együtműködését mindenképpen két külön időszakaszra lehet osztani. Az első szakasz a dinamikus életszemlélet, a merészebb víziók megvalósításának szakasza. Ekkor készül például az erények és bűnök allegóriaszorozata, amely nem csupán Kuks nevezetessége, de a barokk művészettörténet is számon tartja. Braun egy augsburgi mester, Martin Engelbrecht nyomdájából származó grafikaszorozat alapján készítette a terveket, de az életszerűség és a drámaiság hangsúlyozása elárulja, hogy igen szabadon értelmezte a stílus kidolgozásának lehetőségeit. A második szakasz az 1726-tól kezdődő perek utáni időre tehető. Az évekig húzódó meghurcoltatások és a vereség, nevezetesen az 1729-ben Sporck istenkáromlását kimondó ítélet után a gróf jóval rezignáltabb szemléletről árulkodó munkákat ad Braun számára, ekkor készül el Betlém és a többi erdei alkotás. Talán erre az időszakra esik a Sporck állandó lakhelyének, a Lysá nad Labem környékének erdeiben, remetelakok mellett kidolgozott Szent Jeromos és Mária Magdolna kőfaragványok is. Igaz, Kuksban a munkálatok egy részében Braun már nem is vesz részt, a testvére, Dominik vezette műhely önállóan dolgozik. Dominik alakítja át Dávid-Góliát alakzattá a korábbi Herkoman-szobrot, amelynek célja a jogászok szatirikus kigúnyolása volt. Végül valószínűleg szintén ő készíti el Sporck síremlékét Pardubice környékén. Ugyanakkor mégsem vehetjük biztosra, hogy a gróf feladta volna az egységes életszemléletre való törekvést, ne érvényesülne egyfajta koncepció a késői munkálatokban, de erről keveset tudunk, egyes források szerint az erdei ösvény mentén az anachoretikus kultusz nyomait fedezhetjük fel. Konkrét adat kevés mondható, az anachoréta (jelentése visszavonulás) hagyomány a világgal való kapcsolat teljes megszakítására, lényegében a pusztai remeték életformájára utal, a kora kereszténység óta hatással van a keresztény életformára, különösen a szerzetes szentekre. Fő hivatkozási alakjuk Keresztelő Szent János, akivel valóban találkozhatunk a Sporck-Braun-alkotások között.

Bármilyen jelentős szerepet játszik is Kuks a jeles szobrász életében, mégis bizonyosra vehető, hogy Braun tulajdonképpen nem itt szerzett hírnevet magának. Jóval ismertebbek a prágai munkái. Főnemesi paloták homlokzatát díszíti, többnyire antik mitológikus-allegorikus jelenetekkel, legismertebb

munkái közé tartoznak a Černín-palota (a mai külügyminisztérium) homlokzatának domborművei. De a Duchov-kastély allegorikus szobrait is megcsodálhatják azok, akik Casanova nyomaiban járnak. Nyilván óriási elismerést jelentett, hogy elkészíthette VI. (magyarul: III.) Károly szobrát. Ám mindezeknél is jóval nevezetesebbek a Károly hídon látható vallási témájú szobrai. A Krisztus-látomásairól ismert Szent Luidigárd és a szegények védőszentjeként tisztelt Szent Ivo alakjait ábrázoló turisztikai nevezetességek a ciszterciek megbízásából készültek. Éppen az ő hívásukra érkezett a tiroli származású fiatal művész Prágába: Braun ekkor, 1710-ben, még csak huszonhat éves! Tanulmányait illetően annyit megemlíthetünk, hogy Salzburgban pont egy prágai származású mestertől tanulja a falfaragást – és ez a stílus különleges hatást vált ki a kő megmunkálásán. Természetesen nem maradhat el az itáliai, jelesül firenzei és római tanulóidő. A Bernini-iskola jegyeit szintén magával hozza az északi tájakra, s miután Drezdában még kiegészíti tudását, busásan kamatoztatja gazdag ismereteit. Három ház Prágában, nyaraló, polgári címer birtokosa, és magáénak mondhat egy igen népszerű műhelyt, tele tiroli atyafiakkal. Ám mivel fáradhatatlanul dolgozik maga is, a tisztességes időkori nyugalmat, javainak élvezetét a szakmai betegség, ti. a tüdőbaj miatt már nem érheti meg. Bizonyára véletlen egybeesés, de tény, hogy Braun és mecénása ugyanazon évben, 1738-ban távoznak a világi küzdelmek terepéről.

Így, a lehetőségek kereteihez mért művészettörténeti ismeretekkel felkészülve érkezünk meg a Theatrum Kuks elnevezéssel hirdetett barokk fesztiválra. Nyilván érdemes előzetesen a programfüzettel konzultálni, akár interneten is (virtuális lelőhely: www.theatrum.zde.cz). A kulturális kirándulást természetesen meg lehet toldani a környék számtalan irodalmi és történelmi érdekességeinek meglátogatásával. Útközben érhetjük el például a magyarországi naplófeljegyzései miatt is érdekes Božena Němcová szülőhelyét, az ő mesevilágát megidéző tájat Česká Skalice körül. Az Óriáshegység lábánál Náchod nemcsak a régi serfőzdéről és a vele lényegi összefüggésben álló *Primátor* nevű söréről nevezetes, hanem arról is, hogy innen indult hosszú útjára Jozef Škvorecký, aki népszerű regényei mellett a Torontóban létrehozott '68 *Publishers* okán is említést érdemel, amely Gustav Husák regnálásának korában az egyik, s talán a legfontosabb cseh irodalmi kiadónak számított. Régi zarándokhely Malé Svatoňovice, itt találjuk a Čapek fivérek szülőházát is. A környező erdők sziklás részei között viszont érdekes lehet felkeresni az első köztársaság védelmezésére hivatott, tragikusan siralmas kis lövészbunkerek immár emblematikussá lett maradványait. Nem messze ide Broumov, már a lengyel (ahogy errefelé mondják: porosz) határon találjuk a középkori előzményekre tekintő barokk kolostort, a cseh művelődéstörténet jelentős központját. Sok egyéb

láttnivaló akad még, ilyen például közvetlenül Kuks előtt a Jaromeř város-hoz csatolt Jozefov, a II. József idején kialakított földalatti erőd, ahol a Monarchia megannyi ifjú embere védte és szolgálta a császárt és királyt, másfelől a szovjet szolgálatra utal a falakra mázolt cirill betűs *Ne kurity!*

Helyszűke miatt legyen elég ennyi kitérő, különben is a főúton (egy-két év múlva autópályán) megérkezünk Kuksba, és végre bepillantathatunk a jelen állás szerinti legnagyobb vállalkozásba. A Theatrum tehát barokk fesztiválként határozza meg magát, egyre bővülő programmal immár harmadik éve, közel egy hétig mindig augusztus végén. Nyilvánvalóan érdemes a barokk jelzöt értelmezni. Először is nem szabad elfelednünk, amit nyilván mindannyian tudunk, hogy a barokk Közép-Európában és a Habsburg Birodalomban nemcsak katolicizmust jelentett, hanem hangsúlyosan ellenreformációt és még nagyobb hangsúllyal birodalmi lojalitást is. A barokk kor, benne a művészet és az irodalom, azaz a teljes kulturális spektrum megértése politikai vonzatokkal terhes. Nem meglepő ennek tudatában, hogy a csehszlovák köztársasági érzület erőteljes gesztusokkal utasította el a teljes barokk örökséget. Különösen a forradalmi időkre és az első és második köztársaság kikiáltása idején divatos szobordöntögetések tanúsítják a művészi értékek és a politikai identitás összefüggésének ilyenén értelmezését. A második világháború után ezt még kiegészítette a német nyelv és a „németes” kultúra iránti bizalmatlanság, amit bizonyára fokozott a szomszédos országokból fenyegető imperialista veszély is. Nem csoda, hogy a barokk kultúra iránti érdeklődés – bizonyos katolikus reneszánszal együtt – csak a bársonyosnak nevezett forradalom után kezdett lassacskán létjogosultságot kapni. Természetesen mára a politikai identitás és a művészettörténeti szempontok megfelelő távolságra kerültek, s ha el tudunk tekinteni a turisztikai-gazdasági vonatkozásoktól, akkor a fejlődést illetően bizonyára az irodalmárok és a művészek szerepét sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Könnyen elképzelhető tehát, hogy ebben a nehezen dokumentálható társadalom-lélektani folyamatban az olyan muzsikusok tisztán művészi játékát is értékelni lehet, mint amilyen a ma már legendás alakzattá vált Jiří Stivín. A furulya-fuvola-minden egyéb típusú fa vagy fa jellegű fúvós hangszereken játszó zenész dzsesszimpvizációi mellett a barokk és reneszánsz zeneszerzők többé-kevésbé szabad feldolgozását is vállalja. Kuksban a 2004-es programban szemináriumvezetést vállalt, amelyet egy koncerttel fejezett be.

Természetesen a zenei vagy zenés előadások nem hiányozhatnak a Theatrum programjából, de ezek sem mindig a megszokott módokon folynak. A zenei kurzusokon a vállalkozó kedvű fiatalok zenei képzését mesterek irányítják, szabadon lehet csatlakozni a kurzusokhoz. A zene és az irodalom ötvözetét nyújtják azok a bemutatók, ahol a Comediumban amatőr-

rök vagy diákok részvételével készülnek egy-egy barokk mű feldolgozásával, amelyet a fesztivál folyamán többször előadnak. A siker motiválhatta, hogy Bioni darabját *Andromakhusz* címen és a Collegium Musica Antiqua kíséretében 2005-ben is műsorra tűzték. A Comediumban összeállított és előadott új játék volt ekkor az *Amor tyran*. A meghívott bel- és külföldi előadók a legkomolyabb kulturális igényeket elégíthetik ki, vannak visszatérő művészek is. A müncheni rádiózenekar szóloccsellistája, Gottfried Greiner bizonyára szívesen jön el újra előadni és tanítani, amint a közönség is szívesen élvezi újra az Ausztriában jegyzett, de spanyolos nevű és alkatú J. D. Valencia viola da gamba játékát. Duett Kuckus néven otthon érezheti magát Sporck gróf kései leszármazottja és felesége, barátaiak társaságában kamarazenét szoktak játszani.

A barokk művek feldolgozásai között bizonyára jelentékenyebbnek számít a visszatérő Hancke-előadás, az először 1727-ben bemutatott *Marforiusz és Pasquiniusz*. Hancke erős pozíciót jelzi, hogy egy másik darabja, az *Andromache* is repetára került. A cseh barokk (újra)interpretációjának keretében tekinthette meg az érdeklődő közönség a J. J. Božan által az 1719-es esztendőben nyomtatott *Slavíček rajský* című művet. A *Paradicsomi fülemüle* a kor népszerű, a becsempészett evangélikus versek miatt nem teljesen kánonhű vallási énekeskönyve, amelynek német költői változata, a barokk irodalom által is értékelt *Trotznachtigal* (kb. *Mégisfülemüle*) a populáris-szatirikus érzület szép bizonyítéka lehet. Szintén korabeli az a felolvasott Hancke-írás, amely a Kuks-fürdő 1722-es állapotáról számol be. Mindezek az idén a Theatrum vonalvezetését az irodalom irányába erősítették meg. Másfelől olyan produkciók is akadtak, amelyek az irodalom és a zeneművészet keresztmetszetét mutatták be. Minden bizonnyal kiemelkedő volt ilyen értelemben az a Henry Purcell-előadás, amely *Orpheus Britanicus* címmel angol költők líráját szolgáltatta meg három cseh művész, köztük a rendező és énekes, illetve lantművészként hírneves R. Měřinský jóvoltából.

Mindamellet a Theatrum nem zárkózik el a kísérletezéstől, a könnyebb műfajoktól, az amatőrök és a művészeti határjelenségek felkarolásától sem. Erre kiváló lehetőséget nyújt az épületek és épületrészek különböző helyiségei, a templom, a patika s akár a szabadtéri részek. Milyen különös élmény a lapidárium komor termében az erkölcsök és bűnök allegóriáinak eredeti szobrai között előadni Comeniustól a *Világ útvesztőjét!* A füves részek különösen kedveznek a vagabund jellegű és erősen rusztikus zamatú játékoknak, éjfél felé a kissé hűvösebb időt és a fáradságot is fedtetni képes egy részletes barokk divatbemutató. Emlékezetes esti-szabadtéri élmény a morvaországi falusi plébánosok szerzeményeit bemutató előadás, a brünni zenetanárok szakértő kommentálásával és a korhű

hangszerek lelkes megszólaltatásával. És ne feledkezzünk meg az éjszaka fénypontjáról, az ispotály borpincéjében, kóstolással összekapcsolt *Cigány barokk* produkcióról. A jó hangulatról a Čilágoš Náchod együttes gondoskodik, amely egyébként a Szigeten is szerepelt már, és ezen semmit nem von le az, hogy a magyarosan hangzó családnevekben bővelkedő honlapjukon (<http://www.jmc.cz/stan/cilagos/index.htm>) a pesti rendezvény valamiképpen a 'Süket' elnevezésre keresztelődött át.

Másfelől az interaktivitás és a vásárlás is megkapja a maga terét. Az említett zenélés és színjátszás lehetőségei mellett például részt lehet venni a velencei karneválok maszkkészítő műhelyének munkáiban. Egy rendíthetetlen művész arra vállalkozott, hogy elkészíti az egyik erdei alakzat, Szent Antal szobrát, a Braun-alkotás tökéletes mását. Meg lehet csodálni a csipkeverő és szövőszékes nénik munkáját és igényes kézműipari termékeket, mondhatni portékákat is magunkévá tehetünk. Kissé bizonytalan, illetve identitás- vagy ízlés-, sőt lángosfüggő szempontból szerfölött kétséges lehet annak a ténynek a megítélése, hogy a tavaly az Elba-parton felállított *Maďar langoš* feliratú és hasonló funkciót ellátó, különben tökéletes népi nemzeti lakóbüfékocsit az idei évadra sikerült eltakarítani.

Visszatérő és sajátos esemény a Theatrum Kuks keretében a cseh származású elődökkel bíró és Ausztriában élő Abbé Libansky által kitalált és megvalósított *Bibliotheca* I. és II. Az akció alcíme: A barokk könyvtár újra használható a Filozófusok házára utal, amelyet a hatóságok szigora után az Elba szeszélye végképp a veszteségek listájához csapott. A 2004-es akció keretében és a könyvtár eszméjének korszerű értelmezése jegyében Libansky és barátai az ispotály és a folyó közti lejtős részen az eredeti épület feltételezhető helyén, mondjuk ötven négyzetméteres alaprajzára épített körülbelül egy méter magas falat, amelyhez a téglákat osztrák és cseh falusi könyvtárakból kiselejtezték mintegy tízezer kötet szolgáltatva. A látogatók ingyenesen és végérvénnyel kölcsönözhetnek könyveket, mindössze egy feltételnek, pontosabban kérésnek kellett eleget tenni, jelesül a kötet(ek)ben az akcióhoz kidolgozott pecséttel rögzíteni és emlékeztetést tenni a kölcsönzés tényét. A következő évben folytatódott a *Bibliotheca* akció, de másképpen. A kiskocsmá pincéjében, a söröshordók csöndes, de szorgos sziszegése közelében az ódon falakat vélhetően a tavalyról megmaradt kötetek lapjai borították végig, miközben felvételről jeles szerzőktől olvastak fel neves színészek vagy maguk a szerzők, viszonylag gyors egymásutánban különböző részleteket. Így például különösen hat Borges hangja, amint spanyolul olvassa verseit egy kicsiny, salétromos és elázott irodalommal kibélelt pincehelyiségben.

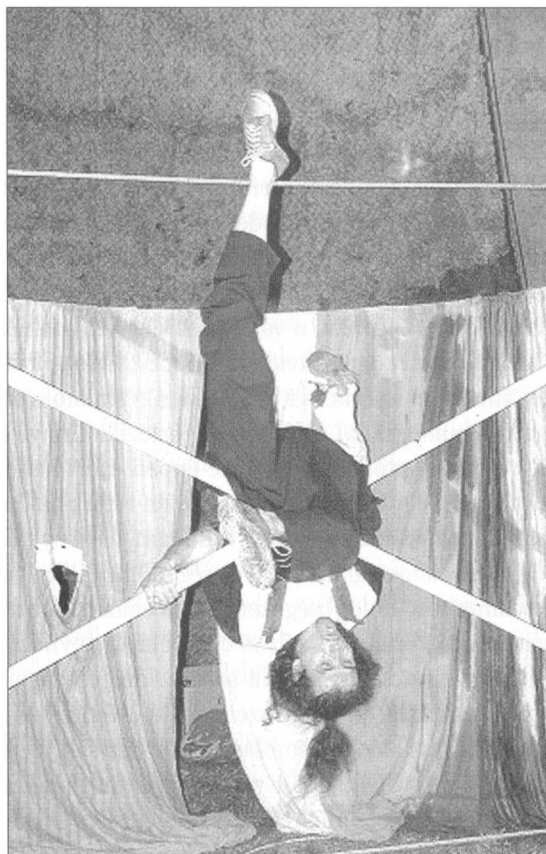
Libansky különben, amint a www.abbearts.net alapján kihámozható, jellegzetes akcióművészként tűnik elő, aki igyekszik a kultúra és a társada-

lom vészterheire felhívni a figyelmet. Így a *Billigarbeiter Armada* (annyi mint Olcsómunkás Hadsereg) fedőnevű akció a cseh és osztrák határon, katonás rendben felállított százötven ásóval a vendégmunkások egyoldalú áramlására és a gazdasági-kulturális egyenlőtlenségek pszichózisára emlékeztette a nyilvánosságot 2004-ben a munka ünnepén, május 1-jén. Ennél is erősebb volt azonban a populizmus ellen meghirdetett 2002. november 21-ével jegyzett jelenség, amely valamelyik cseh-osztrák határátkelő melletti mezőn *Határok a fejben* elnevezéssel egy határszakaszt jelölt ki kettő-száz darab, harmincnyolc centiméteres Eduard Benes-gipszfej közreműködésével: „a vonal vége valahol a messzeségben, a ködben tűnik el”.

Végül, de nem utolsósorban ildomos volna Standa Bohadlo bemutatására térni. Ha rábizzuk a bemutatkozást, világpolgárként találjuk meg a www.jmc.cz/stan cím alatt. A *Theatrum* főszerzője egyébként számos párhuzamos pályafutást tudhat maga mögött. Főiskolai zenetanárként immár több nemzedéket indított a kisiskolások boldogítására, zenetudósként a Vatikáni könyvtárból kisírbolt, felbecsülhetetlen értékű levelezéssel és egyéb Jozef Mysliveček-anyagokkal, például kottákkal, gazdagította hazája zenetörténetét. Szervezői készségeit a '90-es évek elején egy régi csehországi hagyományokkal rendelkező amerikai ifjúsági szervezet számára végzett munka keretében fejleszti. Amerikai tartózkodása idején zenei sikereket arat, egy ízben a *Buffalo Commons* fesztivál különdíját nyeri el. Itáliai és tengerentúli tapasztalatok birtokában nem csoda, ha olasz és angol nyelvtanárként is eredményesen tevékenykedik egy vidéki nyelviskolában. Náchod mellett egy kis faluban *helyi* képviselőnek választják, és sok egyéb tekintetben is kitűnik a *helyi* kezdeményezések támogatásának szenvedélyével. Például a hegedűkészítők ötödik nemzetközi fesztiváljának szervezőbizottsági titkára, az UNESCO 2000-ben meghirdetett békeévének keretében a Jan Letztel-év eseményeit szervezi (Jan Letztel volt az az építész, akinek épülete – legalább a szerkezete – egyedülként maradt fenn a hirosimai atombomba után, és a békeév szimbóluma volt). Tehát szinte minden arra predesztinálta, hogy a művészettörténeti könyvekből ismert, de jóformán már csak kirándulóhelyként számon tartott Kuksban életre hívja a *helyi* szellemét. Mindamellettt vállalkozó kedvére jellemző lehet, hogy még a természetet is kísérti. Akár csak egy kert területén, de lehetséges volna a szőlőtelepítés és borkultúra ezen az északias vidéken... De végül miért is ne, úgy tűnik, Kuks az a *helyi*, ahol minden elképzelhető. És ezen eltűnődhetünk, amikor beülünk megpihenni még egy utolsó sörre (Krakonošt csapolnak!) a legendás tulajdonos képességeiről elnevezett, bocsánat, U Prdoly avagy *Szellentó*hoz címzett kiskocsmá apró teraszára, az Elba partján, a lépcső mellett, az ispotállal, templommal és kriptával szemközt.

Búcsúzóul még visszapillantunk a Comedium mellől a szemközti ispotályra és a többire néző, s talán megbékült *Miles Christianus* alakjára. Már csak azért is, mert a figura minden bizonnyal Sporck gróf *ars poeticá*-jának kifejeződése: a laikus apostol, aki a kereszténység megtisztításáért küzd. Bizonyára ez az oka annak, hogy ugyanez a Miles Christianus-szobor, kicsinyített méretben feltűnik a különös életű kultúrlovag portréján is, amelyet ma a frýdlanti kastélyban tekinthetünk meg. Petr Brandl a barokk festészet kiemelkedő és viharos sorsú festője, nem sokkal a Kutná Horában, kocsmai verekedésben lelt halála előtt, 1731-ben örökítette meg olajfestményen a grófot. Mintha a minden különösebb helyrajzi utalást mellőző arckép is örökös garanciát nyújtana a váratlan felbukkanás állandó és bárhol megvalósulható lehetőségére.

A helyismeret és minden egyéb ismeret közvetítéséért, illetve a szakirodalom, valamint a képes-, hon- és szórólapok értő tolmácsolásáért hálás köszönet illeti Marta Dršatovát.

Kritika

antitoxin antitoxin antitoxin antitoxin antitoxin antitoxin antitoxin antitoxin

Bányai János

Ilyen lenne, ilyenek lennének?

A hiánypótlás nemes szándékával jelent meg a szlovákiai Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Lilium Aurum Könyvkiadó (Somorja-Dunaszerdahely) gondozásában *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás* című gyűjteményes kiadvány. A szép kiállítású, kemény fedelű, gazdagon illusztrált könyvhöz Berényi Dénes akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottság elnöke írt ajánlást az olvasónak, a kötetet szerkesztő Simon Attila pedig előszót. A kárpátalfjai magyar tudományos könyvkiadást Soós Kálmán, az erdélyit Biró A. Zoltán, a vajdaságit Gábrity Molnár Irén, a horvátországit Lábadi Károly, a muravidékit Göncz László, a szlovákiakat pedig Liszka József ismerteti és mutatja be. Minden résztanulmányhoz a kötet végén válogatott bibliográfiai tájékoztató tartozik. Ennyiből is kiderül, hogy a kiadók és támogatóik egyszerű, de éppen ezért hatékony elképzelést valósítottak meg: egy helyen, egy könyvben tették az érdeklődők számára elérhetővé a határon túli magyar tudományos könyvkiadás eredményeit, ezzel együtt sajátosságait, az egyes régiók megkülönböztető jegyeit, a közöttük felismerhető különbségeket is. Így valósulhatott meg Berényi Dénes akadémikus ajánlásában kitűzött célja a kiadványnak: „a magyar tudományos könyvkiadás áttekintése (a szomszédos országokban) a rendszerváltás óta”. Az ajánlás szerzője szerint, aki „végigolvassa ezt a könyvet”, könyvek és könyvkiadók felsorolásánál többet kap, betekintést nyerhet abba is, ami „a könyvek mögött van”, vagyis megismerheti „a szóban forgó kisebbségi régió egész tudományos életét, erőfeszítéseit és múltját is

akár évtizedekre visszamenőleg, sőt azon túl is”. Berényi akadémikus szerint „a magyar tudományos könyvkiadáson keresztül betekintheünk az egyes magyar kisebbségi régiók sorsába, történetébe is”. Simon Attila, a könyv tájékoztató előszavának szerzője szerint „Vörösmartyt szabadon parafrázálva, azt a kérdést járjuk körbe, vannak-e tudományos könyvek, melyek által előbbre ment a kisebbségi magyar világ”. Az előszó írója a tanulmányok szerzőit is bemutatja, akik – szerinte – „nemcsak szűkebben vett tudományterületükön tartoznak a szakmai élvonalba, hanem szélesebb körű tájékozottságuk, tudományszervező munkásságuk révén áttekintéssel rendelkeznek a kisebbségi tudományosság egészével kapcsolatban is”. Mind az ajánlás, mind az előszó írója szavaiból a hiánypótlás szándéka, egymás megismerésének fontossága derül ki, de kiderül az is, hogy magasra állították a léceket, amikor a tanulmányok szerzőit együttműködésre kérték fel, azokat a szerzőket természetesen, akiknek szakértelmében, tájékozottságában, tudományos kompetenciájukban feltétel nélkül megbíztak. Másként persze nem is lehet hasonló vállalkozásba fogni.

A kötet legtöbb tanulmányának szerzője megfelel és eleget is tesz az ajánlásban és az előszóban megfogalmazott nemes szándéknak, ezzel együtt a pontosan megfogalmazott elvárásoknak és magas kritériumoknak. Feladatát példamutatóan oldotta meg az erdélyi magyar tudományos könyvkiadást bemutató Biró A. Zoltán és a szlovákiai ismertető Liszka József. Tanulmányaik azokat is pontosan tájékoztatják az erdélyi és a szlovákiai tudományos könyvkiadás történetéről, újabb fejezetéről, törekvéseiről és jellegzetességeiről, részben a „régio” sorsáról és történetéről is, akiknek a távolságok, a szűkös informálódási lehetőségek, a szellemi értékek forgalmazásának akadályai miatt nincs, vagy alig van betekintésük „az egyes magyar kisebbségi régiók” tudományos életébe és tudományos könyvkiadásába. Mégpedig azért, mert maguk előtt és olvasóik előtt is világossá tették, milyen célt követek tanulmányaik írása közben, ugyanakkor világos képük volt, mert felkészültek rá, és ismereteik is vannak arról, mi tekinthető tudománynak, mi vehető „csupán” szakmainak, esetleg ismeretterjesztésnek, mi az, ami általánosabb érvényű, és mi az, ami csak helyi érdeklődésre tarthat számot. És azt is pontosan látja a két tanulmány szerzője, hogy milyen történeti, intézményi, szakértői háttér nélkülözhetetlen a kisebbségi tudományos könyvkiadás működtetéséhez és működéséhez. Közben arról sem kell megfeledkezni, hogy mindkét szerző, Biró A. Zoltán és Liszka József is, a maga „szűkebb” szakterületének elismert művelője határon innen és határon túl.

Ebben a szövegkörnyezetben jelent meg Gábrity Molnár Irén A magyar nyelvű tudományos könyvkiadás a Vajdaságban az utóbbi másfél évtizedben című dolgozata. E dolgozat szerzője nyilván ugyanolyan felkérést ka-

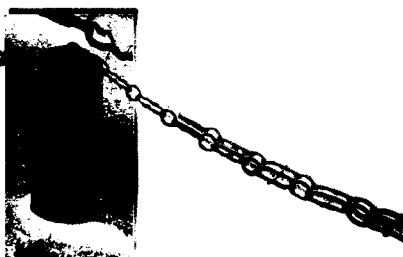
pott a kiadvány támogatóitól, minden bizonnyal az MTA említett Elnöki Bizottságától, valamint a kötet szerkesztőjétől, mint a többiek, ismerhette a vállalkozás célkitűzését, természetesen a tudományos könyvkiadást a könyvkiadás más változataitól megkülönböztető jegyeit is. Világos lehetett (volna) előtte, mi választja el a tudományt a szakmaitól, a tudományost az ismeretterjesztéstől, a tudóst a (legtöbbször) jó szándékú dilettánstól. Hiszen nem kell a szomszédba menni azért, hogy megtudjuk, mi minősít egy kiadványt, könyvet, szöveggyűjteményt, folyóiratot tudományosnak: ennek elég pontosan kidolgozott, határon innen és határon túl is szem előtt tartott feltételei és meghatározói léteznek. Aminthogy annak is, mit tartalmaznak, milyen adatokat és milyen sorrendben, milyen jelek és jelzések felhasználásával készülnek a lábjegyzetek, nem szólva arról, hogy írásjelek is vannak, legtöbbször tudjuk, hogyan és mire használjuk őket. Nem beszélve arról, hogy a magyar mondat szerkesztés sem tűri az alany és az állítmány egyeztetésének hiányát, még akkor sem, ha nem minden tudóstól várható el, hogy alanyban és állítmányban gondolkodjon. Gábrity Molnár Irén sajnos nem tartotta szem előtt a kötet tartalma tervezőinek és szerkesztőjének elvárásait, és nem sokat törődött sem a tudományos dolgozatok írásának, sem a magyar nyelvhasználat, írásmód és beszéd szabályaival. Nem feltételezem róla, hogy ne tudná megkülönböztetni a tudományt más írás- és beszédmódoktól, hiszen a szabadkai székhelyű Magyarországtudató Tudományos Társaság vezetőjeként hivatali kötelessége, hogy ilyesféle ismeretekkel rendelkezzen. Nem világos előttem, milyen célkitűzés az, hogy a dolgozat szerzője dolgozatának címében másfél évtizedről beszél, a Forum Könyvkiadó tudományos kiadványai „elemzését” viszont csak az utóbbi öt évre korlátozza, miközben tudhatná, de nem akarja tudni, hogy a tudományos könyvkiadást mifelénk főként csak a Forum művelői megfelelő szakértelemmel, az sem világos, miért maradt ki a „tudományos folyóiratok” felsorolásából a *Hungarológiai Közlemények*... Nyilván azért, mert szinte csak ez a folyóirat tartja be errefelé a tudományos publikációk nemzetközi előírásait. Az pedig végképp nem világos, milyen mérték szerint alakult olyanra, amilyenre alakult a dolgozathoz tartozó bibliográfiai válogatás... De nem kívánok részletekbe bocsátkozni. Messzire vinne.

Ilyen (olyan) lenne a vajdasági magyar tudományos könyvkiadás, amilyenek Gábrity Molnár Irén dolgozata bemutatja? Ilyen silány és zűrzavaros? Ennyire magyartalan? Ennyire hiányos a (szerzői, szakmai, bibliográfiai...) szakértelme? Vagy mindez nem is annyira a vajdasági magyar tudományos könyvkiadást jellemzi, inkább a dolgozat szerzőjét? Aki leginkább zűrzavaros felsorolásokból, homályos közlésekből, semmivel sem magyarázható ítéletekből álló dolgozatában csupán elfogultságairól, a tudományos közlemények műfajai közötti különbségek szándékos elmosásáról,

a megkülönböztetés képességének teljes hiányáról tesz tanúságot. Gábrity Molnár Irén dolgozata révén nem a vajdasági magyar tudományos könyvkiadás mutatkozott be határon innen és határon túl, hanem a vajdasági magyar tudományos életben, de a vajdasági magyar kultúrában is eluralkodott igénytelenség és szűkkeblűség, az ideológiai közhelyekbe való befészkelődés, valójában a provinciális sztereotípiák követése és hirdetése. És mindez a „kisebbségi identifikációs folyamatok” (Biró A. Zoltán) alakítása és értelmezése helyett. A tudományos társaságok tevékenységének, a tudományos műhelyek működésének, a nem csak tudományos kiadványokat publikáló könyvkiadók gyakorlatának kizárólagosságát és kisszerűséget sugárzó „megítélése” Gábrity Molnár Irén dolgozatában, azon kívül, hogy szerzőjének tájékozatlanságáról, ismereteinek hiányosságairól, szakmai és nyelvi kompetenciájának kérdésességéről tanúskodik, azt is bizonyítja, hogy a vajdasági magyar tudomány (és könyvkiadás) nagy lemaradásban van, akár az erdélyihez, akár a szlovákiaihoz képest, ám ez a lemaradás nem a támogatás, nem a szakértők, nem is az értelmiségi feladatvállalás hiányának tudható be, hanem annak, hogy a támogatások nem a fejlesztést, hanem (sokszor) a kultúra és a tudomány „gyarmatosítását” szolgálják, annak, hogy a szakértők messzire elkerülik a hangoskodó dilettánsokat, annak is, hogy az értelmiség, éppen azért, mert értelmiségi nem kíván feladatot vállalni a provincializmusnak politikától átítatott hirdetésében.

Gondolom, sem azok, akik ezt a kötetet jószándékúan elképzelték, sem azok, akik kiadását támogatták és olvasásra ajánlották, nem arra számítottak, amivel Gábrity Molnár Irén ellátta őket... De akkor mért nem lektorálták, mért nem olvasták, mért nem szerkesztették eme dolgozatot?

Valóban ilyenek (olyanok) lennének, amilyen képet rólunk, tudományunkról és könyvkiadásunkról dr. Gábrity Molnár Irén megrajzolt? Szerencsére dolgozatába foglalt önarcképével hiteltelennítette a megrajzolt képet.

Hozzá nem értés felsőfokon

Gábrity Molnár Irén: A magyar nyelvű tudományos könyvkiadás a Vajdaságban az utóbbi másfél évtizedben. A vajdasági magyar nyelvű tudományos könyvkiadás válogatott bibliográfiája (1990–2005). = *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Összeállította és szerkesztette Simon Attila.

Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó,
Somorja–Dunaszerdahely, 2005

Nem szokásunk egyetlen tanulmányról kritikát írni, most mégis kivételt teszünk, kell tennünk, mert egyfelől fontos vállalkozásról van szó: a vajdasági magyar tudományos könyvkiadás másfél évtizedét bemutató, összegező dolgozatról és a hozzá kapcsolódó bibliográfiáról, a maga nemében mindkettő hézagpótló (lehetne), másfelől pedig, mert a dolgozat is és a bibliográfia is, elrettentő példája a tudományos dilettantizmusnak, a tudományosság örve alatt jelentkező és terjedő szellemi provincializmusnak, s mint ilyen, nem kerülheti el a legkeményebb kritikát.

Miben nyilvánul meg a dolgozat és a bibliográfia dilettantizmusa?

A szerző nagyfokú tájékozatlanságában (megkockáztatom: arról ír, amihez nem vagy szinte alig ért!), a vizsgált anyag prezentálásában, ennek rendszertelenségében, konfúzságában és pontatlanságában, a kiadók, folyóiratok bemutatása között mutatkozó megengedhetetlen következetlenségében és aránytalanságában (szerzőkre lebontva ez a bibliográfiában is megmutatkozik), ami már-már a tudományos munka etikájának kérdését is felveti, illetve a hevenyészett, mind a tárgyhoz, mind pedig a vállalkozás jelentőségéhez (egy kötetben a határon túli tudományos élet és eredmények bemutatása!) méltatlan stílusban.

Mindezt tetézi, hogy Gábrity Molnár Irén azzal, hogy nem tesz különbséget szakszerűség és tudományos műkedvelés között, alapfokon tévesen értelmezi a tudományos tevékenységet (arról nem is szólva, hogy több ízben a szépirodalmat is idekeveri!).

Ahogy a művészetben, ahhoz hasonlóan a tudományban sem megengedhető a műkedvelés, illetve ami ennek minősül, annak nincs köze a tudományhoz, bár kétségtelenül hasznos tevékenység. Csak nem tudomány. Múltunk megismerése szempontjából természetesen fontosak például a hely-, a templom- vagy sporttörténeti adatokat feltáró és közlő dolgozatok, amelyek azonban, ha nélkülözik a tudományos feldolgozás ismérveit s a megfelelő szakapparátust, nem tekinthetők tudományos rangú és értékű munkáknak. Helyük van/lehet művelődéstörténetünk térképén, de nincs helyük a tudomány reprezentatív eredményeit bemutató dolgozatban, legfeljebb ennek függelékében említhetők.

A fenti vádak bizonyítására a dolgozatot teljes terjedelmében kellene közölni. Ettől azonban eltekintünk, s meglegszünk a legbántóbb helyek idézésével és a hozzájuk rendelt kommentárokkal.

*

Mivel csak a humántudományok területén jelentkező magyar publikációkat elemzem, ezúttal kimaradtak a regények, verseskötetek és egyéb szépirodalmi címszavak, sőt a tankönyvek és katalógusok is. Eredeti elképzelésemben szerepeltek a magyar érdekeltségű könyvtárak is, de utólag hely(és idő)szűke miatt ezek is kimaradtak.

Nem könyvkiadásunk egészéről, hanem csak a tudományos kiadványokról kell szólnia, miért mentegetőzik amiatt, hogy a *„regények, verseskötetek és egyéb szépirodalmi címszavak, sőt a tankönyvek és katalógusok”* kimaradtak?

Teljesség igénye nélkül próbáltam összegyűjteni több ezer címszavat a behatárolt időszakra (1990–2005) vonatkoztatva. Erre az időszakra nézve nincs minden kiadónak teljes bibliográfiai kimutatása. Sokszor külön kellett kutatni egy-egy nyomda, vagy kiadó vezetőjénél a publikációk lajstroma után.

A mentegetőzést, hogy a *„[T]eljesség igénye nélkül”* dolgozott, még érteném is, ha igaz lenne, hogy több ezer címszót kellett volna begyűjtenie és áttekintenie, de a tudományos vagy ennek látszatát keltő kiadványok esetében ekkora mennyiségről felelőtlenség beszélni.

Hogy kutatnia is kellett volna a szerzőnek? Hát persze! Miért lenne ez gond egy tudományos jellegű áttekintés esetében?!

A legtermékenyebb magyar kiadóház a Forum bibliográfiáját ugyan feldolgozták a bombázás évéig (1999), de úgy tartottam célszerűnek, hogy éppen a Forum kiadványok esetében a legújabb 2000–2005 éves időszakot elemezzem. A humán tudományok tárgykörébe tartozó publikációkat a legnagyobb számban a vajdasági magyar nyelvi és irodalmi kiadványok képviselik. Ezeket szorgalmasan és rendszeresen I. Csapó Julianna³ dolgozza fel. A témérdek címszó szakmailag áttekinthető és kitűnően feldolgozott, de ezúttal csak egy reprezentatív időszak címszavai, az 1998–99 években publikáltak kerültek be a dolgozatomba.

Egyfelől gond, hogy kutatni kell, másfelől azt, ami megvan, nem veszi figyelembe, s bár a dolgozat másfél évtized áttekintését ígéri, a Forum esetében megelégszik öt év bemutatásával. Miért? Nehogy kiderüljön, mi jelent meg? S ez nem is alaptalan feltevés a részemről, lévén, hogy a bibliográfiából zömmel hiányzanak is a Forum 1990 és 2000 közötti, tárgyba tartozó kiadványai. (Etika!)

Csapó Julianna bibliográfiája nem csak a „nyelvi és irodalmi kiadványokat” dolgozza fel, hanem minden más kiadványt is (ez a kiadvány tartalommutatójából látszik!), ha a szerző hű önmagához, akkor ilyen alapon a bibliográfiában szereplő minden kiadványt mellőz.

Miért „reprezentatív időszak” s egyáltalán időszak-e az 1998–99 esztendő?

Természetes, hogy a bibliográfia későbbi köteteit nem vette figyelembe, mert a kurrensnek tartott kiadványsorozatnak mind a mai napig nincs újabb kötete.

Az irodalmi kiadványok közül kimaradtak a szépirodalmi és nem tudományos jellegűek, valamint a határeseteknél egyeseket megemlítek mások lemaradtak.⁴ A kiadók által prezentált bibliográfiai adatokat szelektáltam; (például a JMMT és az Életjel könyveket 1990–2003 között elemeztem) válogatásom a társadalomtudomány területén a számomra legizgalmasabb publikációkat tartalmazza. Annyiban szubjektív a válogatás, hogy elsősorban azokat a könyveket említem, amelyeket ismerem, vagy olvastam róla. A tanulmányhoz és a hozzá tartozó bibliográfiához az alábbi módon folytattam adatgyűjtést:

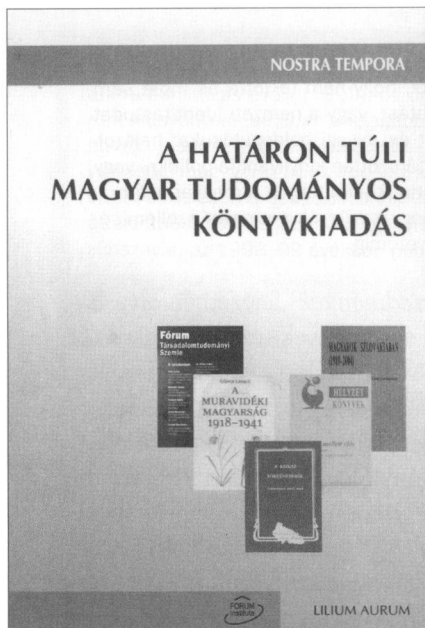
Hogy a szerző szelektál, azt még értem, de nem ártana, ha közölné, hogy mi alapján szelektál. Mert, hogy számára mi a „legizgalmasabb”, az nem tudományos szempont. Egy tudományos áttekintésben az olyan jellegű szubjektív válogatás, amilyent GMI végez – elfogadhatatlan, kivált, ha állandóan mentegeti magát, hogy mit nem tud s nem is akar vállalni. Akkor minek csinálta?

Sajnos, a magyar értelmiség egy része így olyanira elidegenedett a nemzeti közösségtől, hogy nem tartotta és most sem tartja szívügyének a magyar anyanyelvű oktatást, vagy a nemzeti identitástudat ápolását, inkább szakmai érvényesülésüket és anyagi boldogulásukat hajszolják. Újabban a magyar tudósok egy része határozottan kinyilvánítja politikai vagy nemzeti érzéseit, és munkájuk során, ha tehetik, kimutatják a magyar származásuk iránti elkötelezettségüket, vagy azt, hogy szívügyük a magyar szellemiségű és anyanyelvű oktatás az óvodától az egyetemig.

A fenti mondatok a „tudományos eredmények” fejezetben olvashatók! Csakhogy ezek nem tudományos eredmények, ez politika! Ha a szerző a tudományos eredményekről kívánt (tudott) volna írni, akkor nem mellőzhette volna annak bemutatását, hogy az egyes területek és problémakörök tekintetében milyen új meglátásokkal, felismerésekkel gazdagították az itteni munkák a tudományt. Erről azonban ebben a tudományos áttekintésben szó sincs. Holott, amint az adatgyűjtést tétel szerűen bemutató részlethez járuló lábjegyzetekből megtudjuk, a szerző többektől „pótolhatatlan segítséget” kapott, elbeszélgetett vagy levelezett „fontos személyekkel”, ami nyilván csak a címszavak begyűjtés szintjén igaz, pedig, amint látjuk, szakmai kérdésekben sem ártott volna tájékozódni, ha már külön fejezetben ír a „tudományos eredményekről”.

2.1. Irodalom és nyelvtudományok

Az irodalom és nyelvtudományok művelése az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéken 1959-ben indult. Ma a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken az alábbi személyek dolgoznak és publikálnak: Bányai János (az irodalomtörténet és esztétikatörténet témakörben tanít. A kilencvenes években kritikai gondolkodásáról adott tanúbizonyosságot a *Kisebbségi magyaróra* (1996) és a *Hagyománytörés* (1998) c. prózaműveiben.); Bosnyák István (rég Magyar irodalom), Csáky S. Piroska (szakirodalmi tájékoztató, könyvtártszakként publikált *Könyvek világában* címmel (2005); Gerold László (a XIX. század magyar irodalma); Jung Károly (népköltészet, etnológia, akinek 2004-ben jelent meg az *Elbeszélés és éneklés* c. könyve a Forum Kiadó által); Káich Katalin (a magyar nép története, művelődéstörténet); Lánosz Irén (bevezetés az általános és magyar nyelvészetbe, a beszédszövegek szemantikai és pragmatikai dimenziója); Molnár Csikós László (fonetika, mondattan); Utasi Csaba (a 20. század magyar irodalma); Bagi Ferenc (mai magyar nyelv, a magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana); Cseh Márta (szókészlettan és alaktan, mai magyar nyelv); Papp György (nyelvművelés és helyesírás, kontrasztív nyelvészet); Andrić Edit (mai magyar nyelv, a magyar mint idegen nyelv); Csányi Erzsébet (*Világirodalmi kontúr* címmel 2000-ben a Forum publikálta a könyvét); Danyi Magdolna (a nyelvvizsgálat mai módszerei); Rajslí Iлона (a magyar nyelv története, dialektológia); Hózsza Éva (irodalomtörténet, irodalomelmélet, összehasonlító irodalomtudomány); Katona Edit (nyelvművelés); Faragó Kornélia (irodalomelmélet); Csorba Béla (mai magyar nyelv, lektor); I. Csapó Julianna (szakirod. tájékoztató); Szikora Judit (módszertan); Harkai Vass Éva (2000-ben publikálta a Forumban *A művészszerző a 20. századi magyar irodalomban* című könyvét, majd 2005-ben a *Rétegek és korosztályok* címűt); Pásztor Kicsi Mária (nyelvész) és a tehetséges tanársegédek, Utasi Csilla (irodalomelmélet), Bence Erika (irodalom).

Miért nyelvtudományok s nem nyelvtudomány?

Az „újvidéki egyetem” Újvidéki Egyetemnek írandó.

Bányai János nem „irodalomtörténet”, hanem irodalomelmélet „témakörben” (sic!) tanít.

Bányainak 1964-től jelentek meg tanulmány- és kritikakötetei, tehát nem a kilencvenes évekre jellemző, hogy „kritikai gondolkodásáról” tanúbizonyságot ad.

A vizsgált időszakban, 1999 és 2005 között Bányainak a két megnevezett köteten kívül még három könyve jelent meg: Talán így (1995), Mit viszünk magunkkal? (2000), Egyre kevesebb talán (2003).

Bosnyák István „ma” nem tanít, néhány éve nyugdíjas. Természetesen nem hagyható ki a névsorból, mert évtizedekig **tanzéki tanár volt**.

Könyvei: Jugoszláviai magyar népköltészeti kalauz (1991), „Lehetetlen” kapcsolatok „lehetetlen” időkben (1992), Becskereki Szabó György (1996), Politikai Symposion a Délvidéken (2003).

Csáky S. Piroska egy éve nyugdíjas.

Könyvei: Könyv, könyvtár, olvasó (1997), A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984–1999 (2000).

Gerold László három évtizede Dramaturgiát is **tanít**.

Vannak könyvei: Száz év színház (1990), Meglelt örökség (1994), Legendák és konfliktusok (1997), Drámakalauz (1998), Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon 1918–2000 (2001), Léthuzatban (2004), „Itt állok a rónaközépen...” (2005)

Jung Károly egyéb kötetei: Hiedelemmondák és hiedelmek (1990), Köznapok és legendák (1992), Az emlékezet útjain (1993), Őrszerek könyve (1994), Összefüggések és kapcsolatok (1997) Régiak kalendáriuma (2000), A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig (2001).

Káich Katalin könyvei: Az intézeti dolgozók válogatott bibliográfiája (1990), A pályakezdő Somlay Artúr (1999), A nagybecskereki magyar színjátszás története és repertóriuma I. (2002) II. (2003).

Miféle tárgy vagy tudományos diszciplína, amit így neveznek meg: „a beszédsszövegek szemantikai és pragmatikai dimenziója”?

Láncz Irén könyvei: Szó, szöveg, jelentés (1994), Nyelvismeret I., II. (1995) (Rajslí Ilonával; nála sincs feltüntetve), Nyelvünk, nyelvhasználatunk (1996), A nyelvi rendszerteremtés útja (1997), Csantavéri hiedelemmondák (2001).

Molnár Csikós László könyvei: Munkahelyi és munkáskétnyelvűség (1990), Hogy is mondjam? (1993), Böngészések nyelvhasználatunk esz-köztárában (1993), Gyerünk a nyelvi játszótérre! (1996), Nevek és szavak nyomában (2001).

Utasi Csaba könyvei: Vér és sebek (1994), Csak emberek (2000), Mindentől messze (2002).

Bagi Ferenc nyugdíjas.

Cseh Márta könyve: Gyógynövények/Lekovite biljke (2005)

Papp György könyvei: Betlehemnek nyissunk ajtót! (1994), Milyen kritika a fordításkritika? (2001)

Mit tanít Csányi Erzsébet? Nem tudni. Elárulom: Világirodalom-történetet!

Egyéb könyvei: Szövegvilágok: a fikció fölénye (1992), A regény öntudata (1996).

Danyi Magdolna „ma” már nem tanítja a nevezett tantárgyat.

Rajslí Iona könyvei: Délvidéki nyelvméleink I. (1994), Az elbeszélő prózastílus nyelvi alapjai a XVI. századi magyar szépprózában (1994), Nyelvismeret I., II. (Láncz Irénnel), 1995, Az Apor-kódex szótára (1996), A tiszai népi halnevek nyelvtörténeti bemutatása (1998), Múltbéli tájak üzenete (2001).

Hózsá Éva a tanszéken nem tanít(ott) irodalomelméletet. Módszer-tant tanít.

Könyvei: A novella új neve (2003), Idevonzott irodalom (2004).

Katona Edit könyve: Nyelvművelés kisebbségben (2003).

Faragó Kornélia könyvei: Térirányok, távolságok (2001), Kultúrák és narratívák (2005).

Csorba Béla könyvei: A kultúrtanti visszavág (Vékás Jánossal), (1994), Eltévedt mezsgyekarók (többekkel) (1994), Még azt mondják, Temerinben... (1997), Affelett sokszor harcolást töttek... (1997), Árnyéka eltűnő nevemnek... (Pál Tiborral), (1998), S nem törődtek velem, a malom mit öröl... (1999), Szilaj csikó nem eladó (2005).

Szikora Judit évek óta nincs a tanszéken.

Mit tanít Harkai Vass Éva? XX. századi magyar irodalomtörténetet!

Könyve: Ezredvégi megálló (1998).

Pásztor Kicsi Mária valóban nyelvész, de mi a tantárgyának neve, azt az olvasó nem tudhatja meg.

Utasi Csilla nem irodalomelméletet, hanem Régi magyar irodalomtörténetet tanít.

Könyve: Fekete hold (1994).

Bence Erika az irodalom keretében XIX. századi magyar irodalomtörténetet tanít.

Könyvei: Könyvkereskedés (1997), Szemközt a művel (1999).

Megjegyzés:

Talán valakinek szörszálhasogatásnak tűnik a fenti hiányosságok ilyen részletes pótlása. Megengedem, de több okból szükséges.

Mert kiderül a szerző tájékozatlansága és következetlensége mind a tudományos/oktatói területek, a tantárgyak, mind pedig a könyvek megnevezése tekintetében. Ez utóbbi vonatkozásában a címek későbbi említése sem lehet mélység, mivel az idézett bekezdésen belül erre hol sor kerül, hol nem; ha igen, akkor sem mindenki esetében azonos elvek szerint, elvek ugyanis nincsenek.

Mert rendszertelenségről árulkodik: sem betűrend, sem tudományterületek szerint nem tekinti át a tanszéki állományt.

És mert jelezheti a „válogatott” bibliográfia túlságosan is szubjektív jellegét. (Érdemes összevetni az itt közölt adatokat a bibliográfiával! Látszik a válogatás megengedhetetlen szubjektivitása, ami inkább tájékozatlanságnak és felületességnek mondható.)

Bori Imre akadémikus tanulmányait halála után is publikálja a Forum ház: *Az élet és halál ősfája alatt, és Ezredéve itt* (2004).

Egyetlen Bori-könyv sem jelent meg Bori Imre halála után!

Élőnyelvi írásokat főleg a Tanulmányok-Studije folyóiratban publikálnak.

A Tanulmányok/Studije kiadvány nem folyóirat, hanem amint fedőlapján is olvasható: – évkönyv!

Ha már megemlíti, s jól teszi, a Tanulmányokat, akkor miért nem említi meg a Hungarológiai Közleményeket (valóban folyóirat!), melyben irodalomtörténeti és -elméleti, néprajzi, művelődéstörténeti és nyelvtudományi munkák jelentek meg. Többek között Tersánszky, Mésszőly, Orbán, Bodor, Krasznahorkai, Nádas, Petri, Esterházy, Kertész stb. életművéről.

Sinkó Ervin kiadatlan művei mellett a JMMT kiadásában több nyelvészeti kötet is megjelent: Silling István: *Kupuszinai tájszótár* (1992, Újvidék: Asograf); Pataky András: *Baranya titkokat rejtegető földrajzi nevei* (1992, Újvidék: Asograf); Molnár Csikós László: *Böngészések nyelvhasználatunk eszköztárában. Nyelvművelő írások* (1993, Újvidék, Verzál); Farkas Zsuzsanna: *Nyelvörökkel, nyelvőrségen. Interjúk* (1994, Újvidék, Verzál Nyomda); Molnár Csikós László: *Nevek és szavak nyomában* (2001, Szabadka, Grafoprodukt) és Katona Edit: *Nyelvművelés kisebbségben, tanulmányok a délvidéki magyar nyelvhasználatról* (2003, Szabadka, Grafoprodukt).

Sinkó Ervin „*kiadatlan művei*” között inkább ide nem tartozó szépirodalmiak vannak, csak a hagyatékból közölt *Magyar irodalom (2004)* című kötetet lehetne említeni, ha nem 1922 és 1966 közötti szövegeket tartalmazna.

A szekszárdi székhelyű Babits Kiadó gondozásában készül a XX. századi magyarság 16 kötetesre tervezett lexikona, amelynek vajdasági címszavait Balázs–Arth Valéria gyűjti és írja meg. A JMMT kiadta sorozatban a Jugoszláviai Magyar Exteriorika I–V köteteket: *Hírünk a világban. Jugoszláviai magyar exteriorika* [I.–V. kötetben], 1945–1990. *Az ország határain kívül megjelent primer közlések s a jugoszláviai magyar szellemi élet külföldi recepciója*. A vajdasági Magyar Tudományos Társaság adta ki Gulyás Gizella: *Kortárs vajdasági magyar művészek* lexikona c. művét (2003). Legújabb kiadványként megjelent a *Kicsoda 2004 – Vajdasági magyar közéleti lexikon* (Hódi Éva – Hódi Sándor, A Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet kép- és adattára, Logos, 2005).

Biztos, hogy a készülő szekszárdi lexikon a legfontosabb forrásmű, adat- és címtár, amire hivatkozni kell?!

A Hírünk a világban című sorozatnak 2005 óta hatodik kötete is van!

Gulyás Gizella könyve megjelent, de a szerző sajtóközleményéből tudjuk, hogy csupán kamukötetről van szó, aminek néhány példányát a kiadó elszámolás céljából készítette el, különben hozzáférhetetlen.

Hódiék kötete mind a mai napig nem jelent meg!

A jugoszláviai magyar irodalmi lexikonnak, Bori Imre több kiadást megért Jugoszláviai magyar irodalomtörténetének, Kalapis Zoltán Életrajzi kalauzának, az Üzenet 1971–1997 és a Híd 1976–2001 bibliográfiájának nincs helye ebben a felsorolásban!

2.3. Helytörténeti munkák, néprajz, népi vallásosság

2.4. Könyvek a kisebbségkutatások eredményeiről, anyanyelvű oktatásról

2.5. Egyéb humántudományok¹¹

A fenti közcímek bekezdéseit azért kellene idézni, lássék, hogy keveri a szerző a tudományos jellegű/értékű és a tudományos dilettantizmusról tanúskodó munkákat, miközben sem véleményt, sem értékelést nem ad.

A számos észrevétel helyett csupán néhány gyors észrevétel a színháztörténeti vonatkozású bekezdéshez.

Az utóbbi évek színháztörténeti írásai közül *Az újvidéki színház 30 éve* (Forum, 2003); Káich Katalin: *A becskerekai magyar színjátszás történelme és repertoárja* (2002, 2003), és az *Írások a lélek...* (2002, Forum, Újvidék) című esszé-kötet kell kiemelni. Gerold László színháztörténeti könyve mellé színházkritikát publikált 2005-ben „*Itt állok a róna közepén*” (Forum, Újvidék) címmel.

Kimaradt: 150 éves a színház épülete (2005), Barácius Zoltán több könyve (Mestermutatványok, 1992; Megkésett rekvium, 1996; Néhány boldog óra, 2002; Ötgarasos színház, 2003; Az ördög cimborái, 2005), amelyek nem szigorúan vett tudományos munkák, de ha másutt előfordul(hat) Sóti János összeállítása, a Töröktpolyai kegyhely, Szöllösy Vágó László Népkör-története (Népünkkel – népünkért), Cs. Simon István szociográfiája (Monostor – 770), Mojzes Antal két kötete (Bajmok művelődési krónikája), a zentai atlétika ötven évét feldolgozó munka, akkor Barácius könyveiről sem kellene megfélemedezni (ahogy számos egyéb művelődéstörténeti kiadványról sem, mint például a nagybecskerekai Madách Amatőrszínház 50 évét bemutató kiadványról!).

Az Újvidéki Színház intézmény, tehát nagy Ú és nagy Sz. Nem „*színjátszás történelme és repertoárja*”, hanem története és repertórium!

Káich Katalin *Írások a lélek útjairól* című könyve nem tudományos munka!

Szerzőként nem értem, mit jelent, hogy „*színháztörténeti könyve mellé színházkritikát publikált[am]* 2005-ben „*Itt állok a róna közepén...*” [rónaközepén, ez Petőfi-idézet!!!, s nem róna közepén] címmel”? Melyik színháztörténeti könyv mellé, s mi az, hogy mellé? Tehát nem a (tévesen megnevezett) kötetben? Tudja a kedves szerző, mit tartalmaz ez a kötet, hány színházkritika van benne? S egyáltalán miféle fogalom a színházkritika? Netán színikritikára gondolt? Akkor miért nem azt írja?!

3.1. Tudományos folyóiratok

Tudományos/irodalmi folyóiratok jellegük és megjelenési éveik szerint¹²

	Folyóirat neve	Megjelenési éve	Alapítója – a szerkesztőség székhelye	Tartalmi jellege
1	<i>Létünk</i>	1971	Szocialista Szövetség Vajdasági Választmánya (Szabadka, majd Újvidék)	társadalomtudományi
2	<i>Híd</i>	1945	állami (Szabadkán, majd átviszik Újvidékre - Forum)	irodalmi, művészeti, társadalomtudományi
3	<i>Üzenet</i>	1971	Szabadka képviselőtestülete (Szabadka Íróközösség)	irodalmi, művészeti, társadalomtudományi
4	<i>Symposion</i>	1993	Symposion Polgárok Egyesülete – Újvidék, az Új Symposion (1964-1992) utódja	Modern irodalom, kritika.
5	<i>Bácsország</i>	1998	szabadkai Népkör Magyar Művelődési Központ	Honismereti, történelmi
6	<i>Új Kép</i>	1995	Vajdasági Módszertani Központ Szabadka	Pedagógusok és szülők folyóirata
7	<i>Tanulmányok-Studije</i>	1969	Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék	Nyelv- és irodalomtudomány
8	<i>zEtna - Magazin a vulkán alatt</i>	1999	zEtna Polgárok Egyesülete működteti, alapítva a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre védnökségével - Zenta	Irodalmi
9	<i>Aracs</i>	2001	Aracs Társadalmi Szervezet, Szabadka	közéleti folyóirat - magatartásvizsgálatok, polemizálások
10	<i>Kilátó</i>	1961	Magyar Szó napilap - Forum Újvidék	heti kulturális, irodalmi-művészeti melléklet,
11	<i>Orbis</i>	1996	Kanizsai Kör Művészeti Műhely	kétnyelvű irodalmi, művészeti, művelődési

Ez a táblázat vezeti be a tudományos folyóiratokról írt részt, de egyfelől az irodalmi folyóiratokat is megnevezi, másfelől nem tartalmazza legrégebb, 1969-ben alapított, 1976 óta Hungarológiai Közleményekként megjelenő (tanszéki!) tudományos folyóiratot.

Néhány megjegyzés a táblázattal kapcsolatban:

- Mit jelent a „*megjelenési éveik*” szókapcsolat, talán alapítási évről gondolt a szerző?

- A *Híd* nem 1945-től, hanem 1934-től jelenik meg.

- Miféle tudományos jelleg, hogy az *Új Kép* „*Pedagógusok és szülők folyóirata*”?

- Mit keres a jegyzékben a pusztán irodalmi jellegűnek nevezett *zEtna Magazin a vulkán alatt*?

- Lehetne néhány keresztkérdést feltenni az *Aracs*, az *Orbis* vagy a *Kilátó* kapcsán is, mindenképp a lapokat bemutató rövid ismertetőik alapján! S mert a tanszéki kiadványt, az *Új-vidéki Műhely* (1991) meg sem említi, nyilván nem tud róla, bár a Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonban címszó.

- A táblázatot követően a szerző egy-egy bekezdésben ír mindegyik kiadványról, sajnos, egységes vezérelv nélkül, hevenyészve s következetlenül.

- A Létünk, a Symposion, az Üzenet esetében közli az eddigi főszerkesztőket is, a Híd esetében csak a mostani főszerkesztőt említi, Majtényit, Herceget, Majort, Papot, Ácsot, Bányait, Borit nem.

- Nem tud róla, hogy a Bácsország főszerkesztője 2005-től Virág Gábor?

- Nem tudja, hogy a Tanulmányok című évkönyvet, amit ismét folyóiratnak minősít, majd a következő magyartalan mondatban ezt írja róla: „1969 óta jelennek meg, mint évkönyvek” (sic!), 1995 óta Láncz Irén főszerkeszti.

- Megemlíti az eddig sehol sem szereplő Hungarológiai Közleményeket, de nem külön bekezdésben, hanem a Tanulmányokkal együtt. Arról nem szólva, hogy kétsornyt ír a HK-ról, a zEtnáról és folyóiratáról, a DNS-ről nyolcat, talán mert az utóbbi „avantgardizmusával a vajdasági magyar irodalmi életben az utóbbi néhány évben nagy eseménynek számított”? Jobb, ha erről egy szociológus nem nyilatkozik, aki különben is dolgozatának főcímében tudományos áttekintést ígért!

- Az Új Kép esetében azt is fontosnak tartja közölni, hogy hol nyomtatják, ki a műszaki szerkesztő, a kéziratgondozó, kik a szerkesztőbizottság tagjai, másutt még a szerkesztőket sem említi.

A vajdasági könyvkiadók megjelenésük évének sorrendjében¹⁵ (válogatás)

	Kiadó neve	Alapítási éve	Alapítója – a szerkesztőség székhelye	Jellege
1	Forum Könyvkiadó	1957	Állami. Forum Lapkiadó és Nyomdaipari Vállalat, Újvidék	Könyvkiadás (évente 20-30) terjesztés
2	Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre és Thurzó Lajos Közművelődési Központ	1961 és 1977	zentai önkormányzat	Helytörténet, néprajz, szépirodalom, levéltári kutatások
3	Életjel – Szabadegyetem Kiadó	1968	Életjel magyar irodalmi élőlítség 1958 (Dér Zoltán), Szabadka	Néprajz, irodalom, életrajz művelődés-, helytörténet, dokumentumkötet, szépirodalom
4	Agape Könyvkiadó	1977 1991-től önálló	A zágrábi Kršćanska sadašnjost. Teológiai Dokumentációs- és Kutatóközpont Magyar Részlege, a szabadkai, majd újvidéki/szegedi központtal.	Vallási, történelmi és teológiai kiadványok
5	Logos Grafikai Műhely és a Széchényi Stratégiakutató Intézetet	1991-től nyomda 1995-től kiadó	a Szabadkai Püspökség tulajdona Tóthfaluban	egyházi, vajdasági vonatkozású művelődés- és helytörténet, szociográfia, társadalomtudomány
6	Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság	1991	Civil művelődési ernyőszervezet, Újvidék	JMMT Kiskönyvtára, néprajz, művelődés- és helytörténet, szépirodalom
7	Magyarságkutató Tudományos Társaság	1991	Civil tudományos műhely, Szabadka Az MTA kutatóállomása	mtt könyvsorozat 1-10 – kisebbségkutatás, szociológiai, demográfiai nyelvhasználati könyvek
8	Cnesa Könyv- és Lapkiadó	1993	a Munkásegyletem, községi alapítású oktatási-művelődési intézménnyé alakult, Kanizsa	Néprajzi, helytörténeti, nyelvi
9	Grafoprodukt Nyomda	1994	Magánynyomda (1992) és kiadó (Ózvegy Károly), Szabadka	Helytörténet, néprajz, monográfiák, szépirodalom
10	Bácsország	1998	szabadkai Népkör Magyar Művelődési Központ	Bácsország Könyvek honismereti, néprajzi, történelmi
11	Vajdasági Magyar Tudományos Társaság	1999	Civil tudományos műhely, Újvidék	Reál- és humántudomány művelői, jog, történelem, konferenciakötetek
12	Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium	2001	Civil tudományos műhely, Újvidék	Egyetemisták tudományos tanulmányai a VMTDK-ról
13	Árgus Jugoszlávai Magyar Kisebbségjogi Civil Egyesület	2002	Civil szervezet, Újvidék	Dokumentumgyűjtemény, évkönyv

- A kiadóról készült áttekintést bevezető táblázatról:
- Ha másutt (pl. a zentai Dudás Gyula Múzeum..., a szabadkai Életjel, a tóthfalusi Logos és Széchenyi Stratégiakutató Intézet [nem Széchenyi!!!], a JMMT, az MTT stb.) esetében feltüntetni azokat a területeket, melyekről kiadványokat jelentetnek meg, akkor a Forum esetében ezt miért mulasztja el. S mit jelent az, hogy „terjesztés”? A többi kiadó könyveit nem terjesztik?

Az egyes kiadóról készült alfejezetekről:

- Miért kell a Forum esetében felsorolni a szépirodalmi sorozatokat s a szerbre, illetve magyarra fordított szépirodalmi könyveket a tudományos könyvkiadást bemutató összefoglalóban?

- Toldi Éva nem volt a Forum Kiadó főszerkesztője, amint a szekszárdi kiadvány alapján a szerző állítja, igazgatója volt 1995-től 2001-ig, s azóta Bordás Győző vezeti az intézményt.

- Miért érdekes ebben a tanulmányban, hogy az utóbbi öt évben hány verseskötet és regény jelent meg a Forumnál? S miért csak az utóbbi öt évet említi? Nehéz lett volna Csáky S. Piroska bibliográfiájából megszámlálni, 15 év alatt hány tudományos könyv jelent meg ennél a kiadónál, ha másfél évtized áttekintését kívánja a szerző nyújtani?

Miért kell csak a Forum esetében megjegyezni, milyen jellegű könyveket nem ad ki, ha a többi kiadó vonatkozásában ezt nem teszi?

- A JMMT-nek már nem Bálint Sándor az elnöke.

Miért csak a szöveges részben szerepel, s a táblázatban nem a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet és a Rubikon Kiadó?

Mi értelme van megjegyezni, hogy a Rubikon azzal a „célal jött létre, hogy hiánypótló könyvritkaságokat jelentessen meg”, ha cím szerint egyetlen könyvet sem nevez meg a szerző?

Felhasznált irodalom:

Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1998.

Csapó Julianna: *A jugoszláviai magyar irodalom. Bibliográfiai füzetek 1–33*. Újvidék, Magyar Tanszék – Forum Könyvkiadó, 1990–1999.

Csáky S. Piroska: *Forum – bibliográfia*. Újvidék, Forum, 2000.

Életjel Évkönyv 8. Szabadka, Szabadkai Szabadegyetem, 2005

Hungarológiai Közlemények, Létünk, Üzenet, Híd

Gábrity Molnár Irén előadása az MTA szegedi nemzetközi konferenciáján, ISIRR–8, 2005.

Április 19–21., A határon túli tudományosság a Tisza-Maros-Körös régióban című szekcióban: Vajdasági tudományos eredmények – magyar szempontból (publikálásra vár a *Debreceni Szemle* MTA DAB folyóiratában).

Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék, Forum, 2001. *Révai Új Lexikona*. Szekszárd, Babits Kiadó, 2000–2005.

Honlapok: www.agape.org.yu, www.zEtna.org.yu, www.ujkep.or.yu, Tudományos társaságok: www.mtt.org.yu, www.vmtt.org.yu, www.felkol.org.yu Akadémiák: www.mta.hu, www.sanu.ac.yu, www.vanu.org.yu. Egyetemek: www.ns.ac.yu

10. Konzultált folyóiratok: *Létünk – társadalomtudományi folyóirat*, *Híd*, *Üzenet*, *Új Symposion*.

11. Lapok: *Magyar Szó*, *Hét Nap*.

Megjegyzések:

- Csapó Julianna szerzőként csak az 1993-tól megjelenő Bibliográfiái füzeteket jegyzi, s nem a sorozat minden eddig megjelent számát, ahogy erre a tételből (1-33) következtetni lehet.

- Az Életjelnek miért csak a 8. Évkönyvét használta?

- Hogy használta fel a Hungarológiai Közleményeket, ha az egész tanulmányban szinte meg sem említi?

- Hogy kell érteni a „Konzultált folyóiratok” kifejezést?

- Miért csak a Létünk esetében nevezi meg a folyóirat jellegét, a Híd, az Üzenet, az Új Symposion említésekor nem? S lehet-e „konzultációról” beszélni, ha a folyóirat-táblázatban még cím szerint sem fordul elő az Új Symposion?

- Miért van a két utolsó tétel számozva, ha a többi nincs?

- 4 Ezúttal kérek elnézést azoktól a szerzőktől, akik megérdemelték volna, hogy említést tegyek a könyvükről, de helyszűke, esetleg elemzésem időbeli korlátai miatt, sőt nem szándékosan, de felületességem okánál fogva kimaradtak.

Ebben viszont teljesen igaza van a szerzőnek: felületessége vitathatatlan.

*

- A *Jegyzetek* szinte mindegyik tétele kommentárt érdemelne, de csak a legkirívóbb esetet említem:

- A 9-es számú jegyzetben ez áll: „*A magyar tanszék kiadványai: Hungarológiai Közlemények, Létünk, Üzenet, Híd tanulmányok, valamint a Magyar Szó, Hét Nap cikkei*”. Bődület!!! A tanszék kiadványai a Hungarológiai Közlemények, a Tanulmányok és a Bibliográfiai füzetek. Tisztelt szerző, tessék megnézni a folyóiratok táblázatát néhány oldallal előbb, s látni fogja, milyen ökörséget ír a lábjegyzetben! S mi az, hogy a tanszék kiadványai a két lap cikkei?!!!

A (láb)jegyzet a tudományos munka szerves része. (Az egyetemen első éven tanítják!) Aki nem tud (láb)jegyzetelni, annak aligha lehet köze a tudományhoz.

Végezetül, amit talán már a bevezetőben is említeni kellett volna: GMI túl sokat ír, ne mondjam, kotyog, s túl keveset mond. Nem rendszerezi az anyagot, nem csoportosít, lényeges információkat nem közöl, az eredményekről érdemlegesen nem ír, többnyire csak felsorolja a számára ismert (?) munkákat, ami kétségtelenül fontos, de ezt bízuk a bibliográfiára. Feltéve, ha a bibliográfia szakszerű, a válogatás érdemi, a bib-

liográfia készítője különbséget tud tenni a tudományos és áltudományos kiadványok között, s ha fontos műveket nem mellőz. Míg egyesektől (Burány Béla, Csapó Julianna stb.) mindent felvesz, még a szerkesztéseket is (Ribár Béla), mások (Bányai János, Bori Imre, Gerold László, Jung Károly, Penavin Olga stb.) munkásságát fölöttébb szelektíven mutatja be, vagy teljesen mellőzi (Láncz Irén, Molnár Csikós László, Rajsli Ilona, Szeli István stb.), ugyanakkor felveszi Németh István Ima tündérlakért (Tündérlakért!!) című, novellákat, vallomásokat tartalmazó szép, de ide egyáltalán nem illő kötetét.

Gábrity Molnár Irén tanulmánya és bibliográfiája miatt egy valóban reprezentatív kiadvány többi okos, szakszerű szövege mellett csak szégyenkezni tudunk, s tiltakozni, hogy a vajdasági magyar tudományosság nem olyan, amilyen a témában járatlan, a kérdésben érdemlegesen megszólalni képtelen, magyartalanul fogalmazó szerző „tanulmánya” mutatja. Vannak eredményeink, vannak tudósaink, s a szerző által preferált civil szervezeteknél (MTT, VMTT, VMFK) vannak jelentősebb tudományos műhelyeink.

Jegyzet

Bordás Győző

Tudományos könyvkiadás a Vajdaságban a Forum Könyvkiadó tükrében

Ha a mai tanácskozásunk témája a határon túli magyar tudományos könyvkiadás helyzetének vizsgálata, akkor nekünk vajdaságiaknak, nincs szégyellnivalónk. Nincs, mert nálunk 1957 óta intézménye van a könyvkiadásnak, amelynek már megalapításakor is feladata volt – többek között – a honi magyar nyelvű tudományosság ápolása, már abban az időben is, amikor éppen csak tíz ujjunkon megszámálható, a tudományosság területén dolgozó szakmunkatárs volt: történész, jogász, orvos, társadalomtudós, irodalomtörténész, nyelvész...

Ma is őrzöm Sinkó Ervin *Csokonai életműve* monográfiáját és a *Magyar irodalom* című könyvét, vagy B. Szabó György a hatvanas években írt, s akkor sokszorosítón másolt *A régi magyar irodalom* című, a tankönyvön túlmutató tanulmánykötetét.

De hivatkozhatnék még régebbi példákra is, Lőrinc Péterre, aki 1940-ben Szabadkán adja ki *Erdély múltja és jelene* című történeti tanulmányát, majd 1947-ben *A kuruckor* című, máig forgatható munkáját, vagy Penavin Olgának az ugyancsak egykori *A jugoszláviai Muravidék tájnyelvi atlasza* című, már kimondottan tudományos igényekkel készült könyvére is.

De témánk a mába szólít, az elmúlt másfél évtizedbe, így hát bármennyire is kényelmes és jóleső érzés megfürödni a régmúltban, ne révedezünk benne, hanem nézzük, mi történt a közelmúltban, s mi történik ma a Vajdaságban, pontosabban mivel járult hozzá konkrétan az újvidéki Fo-

rum Könyvkiadó, amelynek vezetőjeként szólok, vagy a másik jelentős műhelye, bölcsészkarunk Magyar Tanszéke.

Noha csak egy töredékét tudjuk bemutatni itt és most nyílt kiállításunkon mindannak, ami a könyvkiadásunk tudományossági kategóriájába tartozik, érzékelhető, remélem, hogy nálunk nem elhanyagolt területről van szó, legalábbis, amikor a humán tudományokról, s azon belül az anyanyelviségről beszélünk. Mert, s ezt előre kell bocsátanom, a reáltudósok, mérnökök, orvosok, fizikusok... nálunk már régóta szinte kimondottan angol nyelven írják szakcikkeiket, tanulmányaikat, amelyeket jobbára nyugati szakfolyóiratokban publikálnak, s csak nagy ritkán magyarul, vagy magyarul is. De erre is van példa, Körmendi Ferenc *Fizikai esztétikája*, Bela Duranci és Harkai Imre építészeti munkái, Nagy Sándor és Szekeres László régészeti kutatásainak tudományos földolgozása... s aztán a másik oldalon Várady Tibor nemzetközi magánjog-professzor tanulmányai, újabban pedig Raffay Endre kultúrtörténész, Hornyák Árpád hadtörténész, vagy a Hajnal Virág-Papp Richárd szerzői kettős antropológiai vizsgálatai... De itt sorakoznak Ágoston Mihály nyelvészprofesszor könyvei, Bori Imre vagy Szeli István akadémikusaink - mondhatjuk így is - egész irodalomtörténet-szi életművei, de számos irodalomtörténész, etnográfus, politológus (Major Nándor), történész (a már említett Löbl Árpád és mellette Csehák Kálmán), pszichológus-szociográfus (Hódi Sándor) és nyelvészek (Ágoston Mihály és Penavin Olga mellett Papp György, Láncz Irén, Molnár Cs. László...) tudományos munkái. S akkor még meg sem említettük azokat a tanulmányírókat, akik a több mint hetven éve (1934-től) folyamatosan megjelenő *Hídban*, vagy éppen a harmincöt évvel ezelőtt indított tudományos folyóiratunkban, a *Létünkben* jelentek meg. S ha egy kicsit túlnézünk a Forum Könyvkiadón, látnunk kell, a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei (ma *Hungarológiai Közlemények*) 1969-től negyedévente rendszeresen megjelenő füzeteit, valamint az újvidéki bölcsészkar *Tanulmányok* (ugyancsak 1969-től) megjelenő évkönyveit, amelyekben a „napi tudományosság” eredményei publikációs formát öltöttek.

Tudományos könyvkiadásunk szemszögéből nézve tehát meghatározó jelentősége volt az 1959-ben alakult újvidéki bölcsészkaron a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéknek, majd az egy évtizedre rá létrejött Hungarológiai Intézetnek is, amelyekkel a vajdasági magyar felsőfokú oktatás és a tudományos élet intézményes művelésére vált lehetőség. E két intézmény körvonalazta a feladatokat: az akkori Jugoszlávia területén a magyar nyelv, irodalom, folklór, történeti és művelődéstörténeti múltjának és jelenének, valamint a magyar-délszláv szellemi kapcsolattörténet kutatása és tudományos feldolgozása, ülésszakok szervezése, könyv- és folyóirat-kiadás, tudományos káderképzés... Negyedévente megjelenő, főleg iroda-

lomtudománnyal és nyelvészettel foglalkozó folyóiratunk a *Hungarológiai Közlemények* és a *Tanulmányok* évkönyv. A Balassi- vagy a Petőfi-emlékszám jelzi a múlttal való törődést, egy Mészöly- vagy Mándy-szám pedig a közelmúlttal, azaz akkor még a jelenre való odafigyelést, s a szűkebb pátriánk írói sem maradtak ki, gondoljunk csak a Kosztolányi, a Sinkó, vagy a Szirmai tematikai blokkokra. De szó volt ezekben a tanulmánykötetekben elméleti kérdésekről is, mint pl. a poétika mai kérdései, vagy olyan művelődéstörténeti kérdésekről, mint pl. a magyar dráma- és színháztörténet.

S ebből a programból született mára megannyi irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, zenei-folklorisztikai és kontrasztív nyelvészeti szakcikk, folyóirataink, majd a Kiadó részére.

Gondoljunk csak az imént már említett, mára több mint harminc kötetből álló Bori Imre-életműsorozatra, s benne a magyar irodalmi avantgárd három kötetére, az öt kiadást megélt, s mindig bővülő *Jugoszláviai magyar irodalom történetére*, monográfiáira, Radnótitól kezdve, majd visszafelé haladva Krúdy, Móricz, Kosztolányi, időközben Krleža és Andrić, aztán Sinkó, Szenteleky..., s akkor a kapcsolattörténeti tanulmányait nem is említettük. De itt van a ma is tevékeny Szeli István Hajnóczy-tanulmánykötetétől a Bárczi Gézáéig, de hivatkozhatnánk Bányai János kiteljesedett irodalomelméleti és -történeti opusára, Gerold László színháztörténeti és -kritikai munkásságára, amelyből nem hagyhatjuk ki egyszemélyes *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonát*, továbbá Utasi Csaba, Thomka Beáta (sorrend ez?, magam sem tudom eldönteni), de Harkai Vass Éva, Káich Katalin, Hózsza Éva, Faragó Kornélia, Toldi Éva, Csányi Erzsébet és mások irodalomelméleti és irodalomtörténeti, Kalapis Zoltán és Németh Ferenc művelődéstörténeti könyveire, vagy Losonczi Alpár filozófiai kérdésekkel foglalkozó, és a kiállításunkon ugyancsak látható kiadványaira. Néprajzi vonalon pedig mindenekelőtt Jung Károly párját ritkító műveire, Harkai Imre építészeti tanulmányaira, Bodor Anikó vidékünk – eddig három – népzenei, rendszerbe foglaló kötetére... (S itt egy kis kitérőt tennék. Penavin Olga egyetemi tanárnőm intelmei alapján, majd kiadóként, mindig is meg tudtam különböztetni a néprajzi gyűjtőmunkát a néprajzi tudományos munkától.)

A zenei folklorisztika területén születőben van, mint már mondtam, Bodor Anikó ötkötetesre tervezett nagy munkája, de polcunkon van Penavin Olga kétkötetes *Diakrón népmesegyűjteménye*, a népszerűbb történeti munkák közül Kalapis Zoltán könyvei, bezárólag a mintegy ezer életművet feldolgozó *Életrajzi kalauz* három kötetével. És ide kell sorolni Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonát*, Bori Imre *Ezredéve itt* című kitűnő művelődéstörténeti áttekintőjét is. Akárcsak az olyan friss munkákat fiatal szerzőktől, a legnagyobb örömünkre, mint pl. (a már

ugyancsak említett) Raffay Endrének az aracsi teplotromról, romtemp-lomról(?) írt művelődéstörténeti disszertációját, vagy Hornyák Árpád poli-tológiai tanulmányát, amely a magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok szövevényében igyekszik eligazítani bennünket.

Beszélhetnék még arról is, hogy nálunk 1969 óta rendszeres évi irodal-mi és művelődéstörténeti bibliográfiák jelennek meg a Magyar Tanszék és a Forum Kiadó közös gondozásában (Pastyik Lászlótól Ispánovics Csapó Julianna szerkesztéséig), hogy éppen nemrégiben jelent meg a *Híd* folyó-irat negyed évszázadot (1976–2001) átfogó, mintegy 12 500 bibliográfiai adatot tartalmazó repertórium, hogy megjelenőben egy általános vajda-sági családszociológiai (Hódi Sándor munkája) fölmérés...

A Forum Könyvkiadó, mint egyébként minden kiadó, nyitva tartja ka-puit a tudományos értekezések előtt, de feladatánál fogva a népszerűbb, s nem annyira a szakmabeli tudománynak örvend. Ezt csak azért bátorko-dom megjegyezni, mert szekciónk a finanszírozást és a terjesztés kérdését is napirendre tűzte.

Ami a pénzelést illeti, az utóbbi másfél évtizedben otthonról csupán a Vajdasági Oktatási és Művelődési Titkárságtól kapunk rezsitámogatást, s minden könyv a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisz-teriumától érkező résztámogatásból jelenhet meg. Ezért köszönet.

Az eladhatóság? Képzeljük el, hányan érdeklődhetnek, vagy egyáltalán értenek a halmaznevekhez, a kristályosodás egyébként csodálatos folya-matához, a meteorológiai fizikához, a kontrasztív nyelvészethez, a nem-zetközi magánjoghoz, a strukturalista nyelvészethez-irodalomhoz, hogy a májtranszplantációt már ne is említsem... Ötven-száz példány? És lehet-e több?

Mi viszont, hogy (tudományos) könyveink és folyóirataink folyamatos megjelentetését (is) lehetővé teszik, a tartományi támogatás mellett min-denekelőtt az NKÖM-nek, az Illyés Közalapítványnak és a Nemzeti Kultu-rális Alapprogram kuratóriumainak vagyunk hálásak. Jelenleg általuk lé-tezünk, vagy mondjam így: nélkülük nem léteznénk. És tudományossá-gunk sem.

A fölszólalás a Komáromban megrendezett, a határon túli magyar tudományos könyvkiadás helyzetét vizsgáló nemzetközi konferencián hangzott el a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából 2005. november 7-én.

Krónika

DÍJAK

LOVAS ILDIKÓ DÍJAZÁSA - Kijárat az Adriára - James Bond Bácskában című regényéért Bezerédj-díjban részesült Lovas Ildikó. A díjat októberben a budapesti Nemzeti Múzeum Széchenyi Termében vehette át.

ARANY JÁNOS-DÍJ FEKETE J. JÓZSEFNEK - A Magyar Írószövetség Kuratóriuma Fekete J. Józsefnek ítélte oda az idei Arany János-díjat. A díjat október 23-án adták át a Magyar Írószövetség épületében.

KITÜNTETÉS VÉGEL LÁSZLÓNAK - A vajdasági kortárs irodalom terén végzett sokoldalú munkássága elismeréseként a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjét adományozta Végel László írónak, publicistának Súlyom László, Magyarország köztársasági elnöke. A rangos kitüntetést november 11-én adták át Magyarország belgrádi nagykövetségén.

PATAKI GYŰRŰ - Október 30-án adták át Szabadkán a Délvidéki Magyar Színház Napja alkalmából rendezett ünnepi gálán a Pataki Gyűrű Díjat. Szilágyi Nándor az idei kitüntetett, a

Kosztolányi Színház Godot-ra várva című előadásában nyújtott alakításáért.

KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ GYURKOVICS HUNORNAK - Gyurkovics Hunor szabadkai grafikusművész, festő az idei év Szervátiusz Jenő-díj kitüntetettje. A díjátadásra november 13-án került sor a budai Várban, a Hilton Szálló Anjou Termében.

RENDEZVÉNYEK

AZ ÚJVIDÉKI MAGYAR TANSZÉK NAPJA - 2005. október 20-án rendezték meg az immár hagyományos tanszék napi ünnepséget az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén. Bányai János tanszékvezető köszöntőbeszéde után Gerold László méltatta a nyugdíjba vonuló Utasi Csaba munkásságát, aki A kissámlitól Szárszói címmel József Attiláról értekezett. Ezután került sor az idei Sinkó Ervin Irodalmi Díj átadására, melyet Deissinger Ákosnak ítéltek oda a bírálóbizottság (Bence Erika, Ispánovics Csapó Julianna, Utasi Csilla).

NYELVÉSZETI NAPOK - Újvidéken november 15-én és 16-án a Magyar Tanszéken Merre tart a magyar nyelv-tudomány? - A nyelvészeti kutatás új

útjai címmel nyelvészeti konferenciát tartottak, melyen Andrić Edit, Bagi Ferenc, Cseh Márta, Csorba Béla, Hovány Lajos, Katona Edit, Kovács Rácz Eleonóra, Láncz Irén, Molnár Csikós László, Papp György, Pásztor Kicsi Mária, Rajsli Ilona, illetve Magyarországról Hajdu Mihály és Lelkes György tartott beszámolót.

SZERZŐI EST NAGYBECSKEREKEN - 2005. október 17-én Lemúriában nem múlik az idő címmel a nagybecskereki Madách Irodalmi Színpad szervezésében került sor Fekete J. József író, kritikus szerzői estjére.

KÖNYVBEMUTATÓ KANIZSÁN - Október 18-án Kanizsán mutatták be Burkus Valéria Létujjongás című könyvét a kanizsai József Attila Könyvtárban.

PEKÁR TIBOR KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJA - Pekár Tibor A zenekari muzsikálás kétszáz éve Szabadkán című könyvének bemutatóját tartották meg október 18-án a szabadkai Zeneiskola hangversenytermében.

MEGEMLÉKEZÉS - A topolyai Auróra Beszédművészeti Műhely szervezésében október 23-án koszorúzással emlékeztek meg a 25 éve elhunyt Tóth Ferenc költőről, néprajzkutatóról, tanárról.

KÖNYVBEMUTATÓ - Barácius Zoltán Az ördög cimborái és Brestyánszki Boros Rozália Decennium című kötetét mutatták be a szabadkai Soltis Lajos Stúdióban 2005. október 27-én.

KÖNYVBEMUTATÓ SZABADKÁN - Kovács Nándor Az élő egyház a Délvidéken című könyvének bemutatóját tartották november 3-án Szabadkán.

TOLNAI OTTÓ KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJA - November 4-én került sor Kanizsán Tolnai Ottó Szög a nadírbán című verseskötetének bemutatására.

JUNG KÁROLY KÖNYVÉNEK BEMUTATÓJA - 2005. november 10-én a Vajdasági Írók Egyesülete, a Forum Könyvkiadó és a Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület szervezésében, az írók székházának galériájában Jung Károly Elbeszélés és éneklés című könyvének bemutatására került sor. Értékelő ismertetőt mondott Bányai János.

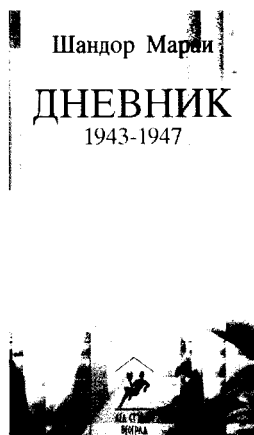
JÓZSEF ATTILA NYELVÉRŐL - Kanizsán november 10-én József Attila nyelvi világról tartottak előadást Láncz Irén és Rajsli Ilona, az újvidéki Magyar Tanszék tanárai, Erdélyi Zsuzsanna pedig József Attila-verseket adott elő.

KÖNYVBEMUTATÓ PÉTERRÉVÉN - A péterrévei Művelődési Otthonban november 11-én mutatták be Lajber György Derűs hordalékok című könyvét.

A zETNA IRODALMI FOLYÓIRAT KORTÁRS IRODALMI FESZTIVÁLJA - November 4-e és 5-e között szervezték meg a zentai Művelődési Házban a zEtna internetes folyóirat irodalmi fesztiválját Szentek és/vagy bolondok címmel. A rendezvényen részt vett Magyarországról az Ex Symposion és a pécsi Jelenkor szerkesztősége, Horvátországból Goran Rem esszéista és az orosz kortárs alternatív irodalom két képviselője: Szveta Litvak és Nikolaj Bajtov.

MEGJELENT

Šandor Marai: Dnevnik 1943-1947; 1948-1952; 1984-1989. Ford.: Sava Babić - AED Studio, Belgrád, 2005

Ede Margalić: Autobiografija - Dometi, Zombor, 2004

KÉPZŐMŰVÉSZET

LUDASI MŰVÉSZTELEP - November 4-e és 6-a között rendezték meg Ludason a képzőművészek találkozóját. A művésztelep résztvevői: Balla Mátyás, Boros György, Csobanov Márta, Dvorackó László, Gyurkovics Hunor, Kerekes Sándor, Ratka Lugumerski,

Molnár László, Molnár Mirko, Đuro Marović, Németh László, Papp Korhecz Zsuzsanna, Szöllösi Anna, Mile Tasić, Milan Tomić, Török István és Zsáki István.

TELEPI KÉPEK - November 8-án nyílt meg a PEART képzőművészeti csoport Telepi képek című kiállítása az újvidéki Petőfi Sándor MME kistermében. A kiállításon Ćirić Danica, Papp Judit, Garai Kornélia, Deák Ágota, M. Barna Zsuzsa, Fehér Attila, Szilágyi László, Púlai Marika, Uri Ferenc, Mellár Lajos, Resetár Ilonka, Skorutyák Veronika és Bútor Mária alkotásai kaptak helyet.

ÚJVIDÉKI KIÁLLÍTÁS - Az Art klubban nyílt meg Farkas Géza fényképtárlata október 27-én.

SZABADKAI KIÁLLÍTÁSOK - A Képzőművészeti Találkozóban rendezték meg Torok Melinda festőművész kiállítását, ugyanitt látható Boros György retrospektív kiállítása.

ZOMBORI KIÁLLÍTÁS - A Pont Galériában látható Gyenge Valéria rajzkiállítás.

ZENTAI KIÁLLÍTÁSOK - A zentai Alkotóházban nyílt meg október 18-án Horvát Uzon Éva szabadkai selyemfestő önálló kiállítása. - November 12-étől tekinthető meg Burány Sándor képzőművész posztumusz tárlata a Művelődési Házban.

PENOVÁC-KIÁLLÍTÁS KECSKEMÉTEN - Penovác Endre topolyai festőművész alkotásaiból nyílt kiállítás a kecskeméti Cifrapalotában november 11-én.

SZÍNHÁZ

BICSKEI ISTVÁN SZÓLÓESTJE - Október 21-én a magyarkanizsai Művészetek Háza kisszínpadán került sor

Bicskei István színművész szőlőestjére. A Szivárványkígyó című összeállítás Kányádi Sándor, Samuel Beckett, Domonkos István és Tolnai Ottó, valamint a szerző szövegeire épült. Az előadásban részt vett Bicskei Flóra és Szerda Zsófia.

ŐSBEMUTATÓ AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZBAN - 2005. október 27-én mutatták be Aldous Huxley: Szép új világ című regénye nyomán készült rock-musicalt az Újvidéki Színházban. A darabot Nagy Viktor rendezte, írta Várkonyi Mátyás és Nagy Viktor, koreográfus Lavro-Gyenes Ildikó.

A VAJDASÁGI MAGYAR SZÍNJÁT-SZÁS NAPJA - Október 25-e és 31-e között rendezvényt sorozattal emlékeztek a vajdasági magyar színjátszás napjára Szabadkán. A szabadkai Népszínház Jadran Színpadának előcsarnokában állították ki az 1945/1946-os színházi évad fotóit, plakátjait. Október 28-án Deák Ferenc Perlekedők című előadását láthatta a közönség, melyet András Attila rendezett. Október 29-én Beszédes István A tenor háza című darabja került felolvasásra a Soltis Lajos Stúdióban, rendező Urbán András. A művek felolvasását vita követte, melyet Gerold László vezetett, majd a közönség meg-

tekinthette Szólt az ember című Jordán Tamás és Sebő Ferenc József Attila-estjét. Október 30-án az Újvidéki Színház vendégjátékát tekinthették meg az érdeklődők, Verebes Ernő Teremtőhadjárat című darabját, rendező László Sándor. Az előadás után került sor a Pataki Gyűrű Díj átadására.

AZ ÚJVIDÉKIEK VENDÉGJÁTÉKAI - November 9-én az Újvidéki Színház Médeia-körök című darabjával szerepelt a Bukaresti Nemzeti Színházfesztiválon, valamint november 14-én a Hátáron Túli Magyar Színházak II. Tiszaújvárosi Találkozásán mutatták be a Macskajáték című előadást.

FILM

VAJDASÁGI FILMESEK ELISMERÉSE PÉCSETT - A pécsi Mozgókép Fesztiválon a szabadkai alkotócsoport dokumentumfilmek és ismeretterjesztő filmek összevont kategóriájában a Duna Televízió különdíjában részesült a Hangvarázsló, Tolja a szél a szekeret és a Szecessziós Szabadka című alkotásokért. A filmeket Siflis Zoltán és S. Gordán Klára szerkesztő-rendezők, valamint Király Attila és Farkas Miklós operatőr-vágó készítették.

HUGYIK Ella összeállítása

híd

irodalmi,
művészeti,
társadalomtudományi
folyóirat

A szám munkatársai:

Bányai János
Slobodan Beljanski
Aaron Blumm
Bordás Győző
Danyi Zoltán
Vojislav Despotov
Géber László
Gerold László
Hugyik Ella
Kántor Lajos
Kiss Gy. Csaba
Ladányi István
Lakner Lajos
Nagy Abonyi Árpád
Pató Attila
Szilágyi Márton

A fedőlapon:

Pató Attila fotója

Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma

A szám megjelenését
a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság,
a Magyar Köztársaság Nemzeti
Kulturális Örökség Minisztériumának
Kulturális Alapprogramja
és az Illyés Közalapítvány támogatta.

híd

ISSN 0350-9079

9 770350 907007